

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ

International Journal of Academic Research and Ideas

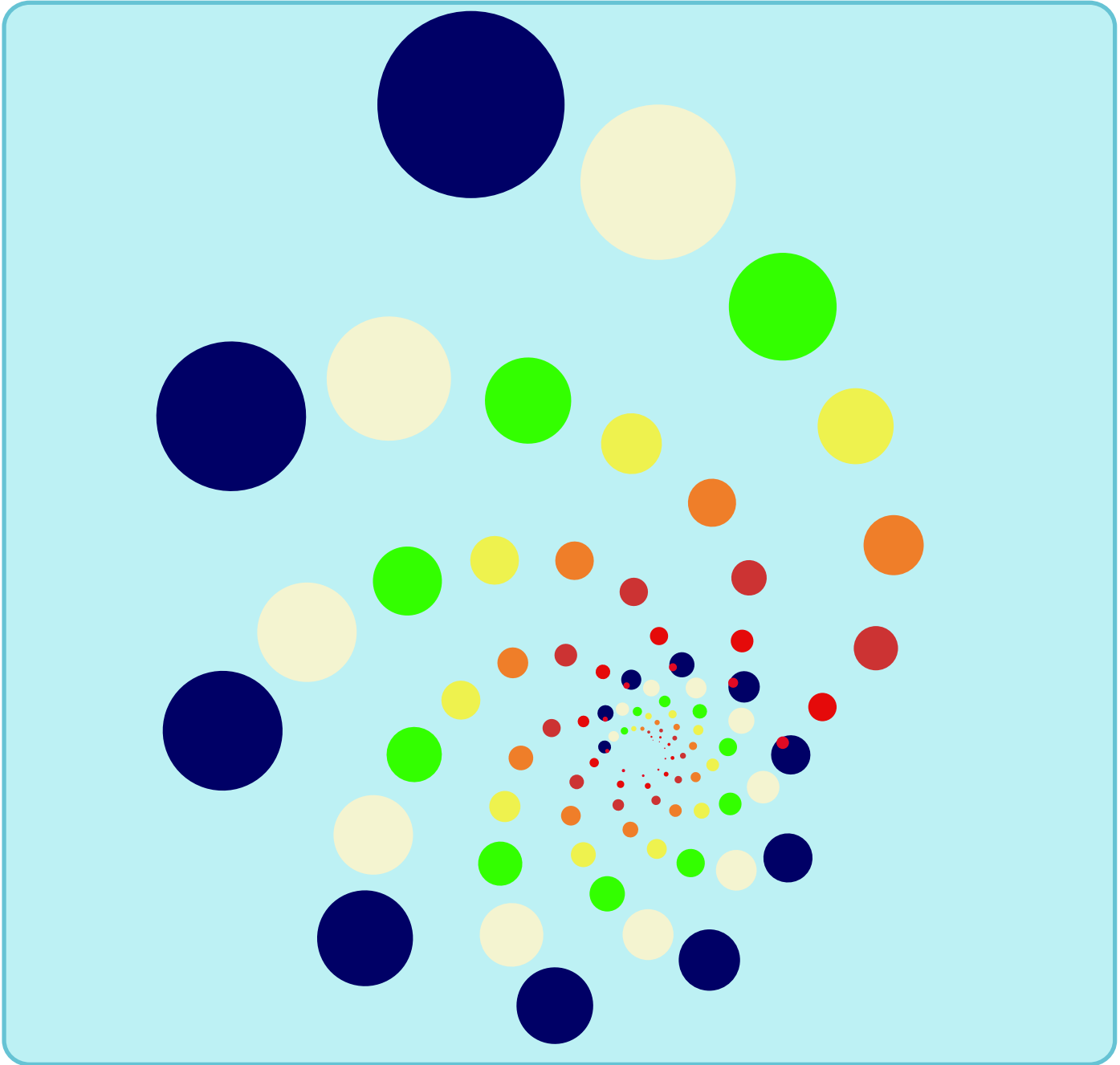
Yıl / Year: 2024

ISSN: 1308-9412

e-ISSN: 2757-7120

Dönem: Bahar - Yaz / Term: Spring - Summer

www.yenifikirdergisi.com

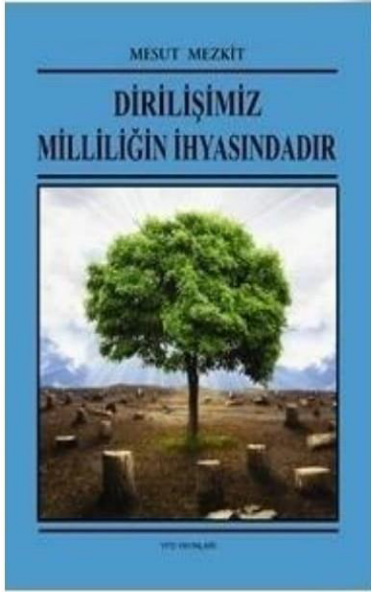
Cilt/Volume:16

Sayı/Issue:32

Yeni Fikir Dergisi (YFD) Yayınları

MUHAFAZAKÂR DEĞİŞİM:
TÜRKİYE'NİN GELECEK VİZYONU

DİRİLİŞİMİZ MİLLİLİĞİN
İHYASINDADIR:
YENİ BİR MUŞTUNUN
HABERCİSİ

"NEO-CON"İZMİN
EMPERYALİST FİKRİ

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ
International Journal of Academic Research and Ideas
Since 2009

Yıl: 2024 Dönem: Güz-Kış

Cilt: 16 Sayı: 32

Kuruluş Tarihi: 26 Nisan 2009

Bahar-Yaz ve Güz-Kış dönemi olmak üzere yılda iki
defa yayınlanır.
(28 Aralık-28 Temmuz)

İdari Kurul / Administrative Board

Yeni Fikir Stratejik Araştırmalar Merkezi
(Yeni Fikir SAM) adına;
On behalf of Yeni Fikir Strategic Research Center
(Yeni Fikir SAM);

Sahibi / Owner
Dr. Mesut MEZKİT

Yazı İşleri Müdürü / Chief Clerk
Gönül ŞAHİN MEZKİT

Teknik Koordinatör / Technical Coordinator
Ahmet Arif ÇOLAKOĞLU

Grafik-Tasarım / Graph Design By
Rabia ÇAKI

Year: 2024 Term: Fall-Winter

Volume: 16 Issue: 32

The Date of Foundation: 26 April 2009

As Spring-Summer and Fall-Winter terms, Publishing
twice a year
(28th December-28th July)

Akademik Kurul / Academic Board

Baş Editör / Editor in Chief
Dr. Mesut MEZKİT

Yardımcı Editörler / Associate Editors
Doç.Dr. Mustafa BAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN

BASKI / PRESSED BY: Detav Fotokopi Zafer Mahallesi 127 Sokak No:2/B AYDIN Tel: 0 256 215 37 30

REKLAM VE İLETİŞİM ADRESİ / COMMUNICATION
Ramazanpaşa Mahallesi 23 Sokak No 12 Kat 2 Efeler / AYDIN Tel.: 0(256) 214 48 21
www.yenifikirdergisi.com / <http://www.yfsam.com> / yenifikirjournal@gmail.com

ISSN: 1308-9412 E-ISSN: 2757-7120

AKADEMİK KURUL

BAŞ EDITÖR

Dr. Mesut MEZKİT Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, mesutmezkit@gmail.com

ALAN EDITÖRLERİ

Doç. Dr. Mustafa BAYHAN Pamukkale Üniversitesi, mbayhan@pau.edu.tr

Doç. Dr. İsmail ŞİMŞEK Pamukkale Üniversitesi, isimsek@pau.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, unlu100@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Erbil CÖMERTLER AKTUĞ Pamukkale Üniversitesi, ecaktug@pau.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN Pamukkale Üniversitesi, nbelen@pau.edu.tr

SEKRETERYA

Ahmet Arif ÇOLAKOĞLU Leeds Üniversitesi, aarifcolakoglu@gmail.com

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Akif FARZALİYEV (St. Petersburg Devlet Üniversitesi)

Prof. Dr. Mesiğa Mehemedi AHMED (Azerbaycan Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Jha AVDHESH, CVM (Charutar Vidya Mandal) Üniversitesi, Hindistan

Doç. Dr. Mustafa BAYHAN (Pamukkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNLÜ (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Azamat MAKSÜDÜNOV, Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan

Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BELEN (Pamukkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Kemal HAYKIRAN (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)

Dr. Hans WERNER SCHMIDT (Goethe Enstitüsü)

EDITOR IN CHIEF

Dr. Mesut MEZKİT Aydın Adnan Menderes University, mesutmezkit@gmail.com

ACADEMIC BOARD

FIELD EDITORS

Assoc.Prof.Dr. Mustafa BAYHAN Pamukkale University mbayhan@pau.edu.tr

Assoc.Prof.Dr. Ismail SIMSEK Pamukkale University, isimsek@pau.edu.tr

Asist.Prof.Dr. Ahmet UNLU Aydın Adnan Menderes University, unlu100@gmail.com

Asist.Prof.Dr. Erbil COMERTLER AKTUG Pamukkale University, ecaktug@pau.edu.tr

Asist.Prof.Dr. Nezahat BELEN Pamukkale University, nbelen@pau.edu.tr

SECRETARIAT

Ahmet Arif COLAKOGLU, University of Leeds, aarifcolakoglu@gmail.com

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN (Pamukkale University)

Prof. Dr. Akif FARZALİYEV (St. Petersburg University)

Prof. Dr. Mesiğa Mehemedi AHMED (Azerbaycan Scientific Academy)

Prof. Dr. Jha AVDESH, CVM (Charutar Vidya Mandal) University, India

Assoc.Prof.Dr. Mustafa BAYHAN (Pamukkale University)

Asist.Prof.Dr. Ahmet UNLU (Aydın Adnan Menderes University)

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSUDUNOV, Kyrgyz Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Asist.Prof.Dr. Nezahat BELEN (Pamukkale University)

Asist.Prof.Dr. Ramazan Kemal HAYKIRAN (Aydın Adnan Menderes University)

Dr. Hans WERNER SCHMIDT (Goethe Institute)

DANIŐMA KURULU

1. Prof.Dr. Abdullah İLGAZİ -----(Dumlupınar Üniversitesi)
2. Prof.Dr. Ahmet NAHMEDOV -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
3. Prof.Dr. Akif FARZALİYEV -----(St. Petersburg Devlet Üniversitesi)
4. Prof.Dr. Ali TAŞ -----(Kırıkkale Üniversitesi)
5. Prof.Dr. Ayőe İRMİŐ -----(Pamukkale Üniversitesi)
6. Prof.Dr. Ayőe ÜSTÜN -----(Sakarya Üniversitesi)
7. Prof.Dr. Duran NEMUTLU -----(Emekli Öğretim Görevlisi)
8. Prof.Dr. Fatima MATOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
9. Prof.Dr. Fatima OUTEIRINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
10. Prof.Dr. Feyzullah EROĐLU -----(Pamukkale Üniversitesi)
11. Prof.Dr. Hilmi DEMİRKAYA -----(Akdeniz Üniversitesi)
12. Prof.Dr. Hüsametdin İNAÇ -----(Dumlupınar Üniversitesi)
13. Prof.Dr. Hüseyin ÜRETEN -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
14. Prof.Dr. İsmail TOSUN -----(Süleyman Demirel Üniversitesi)
15. Prof.Dr. Maria DE FATIMA MORINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
16. Prof.Dr. Maria DO NOŚCIMENTO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
17. Prof.Dr. Mehmet KARAYAMAN -----(Uőak Üniversitesi)
18. Prof.Dr. Mehmet MARANGOZ -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
19. Prof.Dr. MesiaĐa Mehemmedi AHMED -----(Azerbaycan Bilimler Akademisi)
20. Prof.Dr. Salih TUĐ -----(Emekli Öğretim Görevlisi)
21. Prof.Dr. Sebahat KÖK -----(Pamukkale Üniversitesi)
22. Prof.Dr. Süleyman İNAN -----(Pamukkale Üniversitesi)
23. Prof.Dr. Süleyman KIZILTOPRAK -----(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
24. Prof.Dr. őaban ORTAK -----(Afyon Kocatepe Üniversitesi)
25. Prof.Dr. Turgay UZUN -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
26. Prof.Dr. Zulmira SAUTOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / Üniversitesi)
27. Doç.Dr. Arzu GÜRDOĐAN -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
28. Doç.Dr. Cihan ÖZGÜN -----(Ege Üniversitesi)
29. Doç.Dr. Ercan UYANIK -----(Dokuz Eylül Üniversitesi)
30. Doç.Dr. Filiz ÇOLAK -----(Uőak Üniversitesi)
31. Doç.Dr. Mustafa BIYIKLI -----(Dumlupınar Üniversitesi)
32. Doç.Dr. Ozan KAYA -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
33. Dr. Halil İbrahim HAKSEVER -----(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
34. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Enstitüsü)
35. Dr. Hicabi ARSLAN -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
36. Dr. Mehmet BAŐARAN -----(Adnan Menderes Üniversitesi)
37. Dr. Mustafa ASLAN -----(Sakarya Üniversitesi)
38. Dr. őeyma Gün EROĐLU -----(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
39. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Enstitüsü)

(Ünvan ve isim sırasına göre yazılmıştır)

ADVISORY BOARD

1. Prof.Dr. Abdullah ILGAZI -----(Dumlupinar University)
2. Prof.Dr. Ahmet NAHMEDOV -----(Aydın Adnan Menderes University)
3. Prof.Dr. Akif FARZALIYEV -----(St.Petersburg University)
4. Prof.Dr. Ali TAS -----(Kirikkale University)
5. Prof.Dr. Ayse IRMIS -----(Pamukkale University)
6. Prof.Dr. Ayse USTUN -----(Sakarya University)
7. Prof.Dr. Duran NEMUTLU -----(Retired Lecturer)
8. Prof.Dr. Fatima MATOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
9. Prof.Dr. Fatima OUTEIRINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto/ University)
10. Prof.Dr. Feyzullah EROGLU -----(Pamukkale University)
11. Prof.Dr. Hilmi DEMIRKAYA -----(Akdeniz University)
12. Prof.Dr. Husamettin INAC -----(Dumlupinar University)
13. Prof.Dr. Huseyin URETEN -----(Aydın Adnan Menderes University)
14. Prof.Dr. Ismail TOSUN -----(Suleyman Demirel University)
15. Prof.Dr. Maria DE FATIMA MORINHO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
16. Prof.Dr. Maria DO NOSCIMENTO -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
17. Prof.Dr. Mehmet KARAYAMAN -----(Usak University)
18. Prof.Dr. Mehmet MARANGOZ -----(Mugla Sitki Kocman University)
19. Prof.Dr. Mesiaga Mehemmedi AHMED -----(Azerbaijan Scientific Academy)
20. Prof.Dr. Saban ORTAK -----(Afyon Kocatepe University)
21. Prof.Dr. Salih TUG -----(Retired Lecturer)
22. Prof.Dr. Sebahat KOK -----(Pamukkale University)
23. Prof.Dr. Suleyman INAN -----(Pamukkale University)
24. Prof.Dr. Suleyman KIZILTOPRAK -----(Mimar Sinan Guzel Sanatlar University)
25. Prof.Dr. Turgay UZUN -----(Mugla Sitki Kocman University)
26. Prof.Dr. Zulmira SAUTOS -----(Faculdade De Letras Da Universidade Do Porto / University)
27. Assoc.Prof.Dr. Arzu GURDOGAN -----(Mugla Sitki Kocman University)
28. Assoc.Prof.Dr. Cihan OZGUN -----(Ege University)
29. Assoc.Prof.Dr. Ercan UYANIK -----(Dokuz Eylul University)
30. Assoc.Prof.Dr. Filiz COLAK -----(Usak University)
31. Assoc.Prof.Dr. Mustafa BIYIKLI -----(Dumlupinar University)
32. Assoc.Prof.Dr. Ozan KAYA -----(Mugla Sitki Kocman University)
33. Dr. Halil Ibrahim HAKSEVER -----(Ondokuz Mayıs University)
34. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Institute)
35. Dr. Hicabi ARSLAN -----(Aydın Adnan Menderes University)
36. Dr. Mehmet BASARAN -----(Aydın Adnan Menderes University)
37. Dr. Mustafa ASLAN -----(Sakarya University)
38. Dr. Seyma Gun EROGLU -----(Mugla Sitki Kocman University)
39. Dr. Hans WERNER SCHMIDT -----(Goethe Institute)

(It has written in order of title and name.)

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

1. Yeni Fikir Dergisi, sosyal bilimler alanında iki dilde (Türkçe ve İngilizce) yayın yapan, uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Yeni Fikir Dergisinin bütün yayın hakları Yeni Fikir Dergisi'ne aittir ve www.yenifikirdergisi.com adresinde yayınlanır.
3. Yeni Fikir Dergisi, basılı olarak da yayınlanır.
4. Yeni Fikir dergisi'ne yayınlanmak üzere gönderilen çalışmalar, en az iki hakeme (değerlendiriciye) olmak üzere, çift-körleme hakemlik sürecinden geçerek uygun bulunması halinde yayınlanır. Çift-körleme hakemlik süreci, makale yazar(lar)ının ve hakemlerin kimliklerinin birbirlerinden gizlenerek yapılan bir yöntemle incelenmesi temeline dayanır.
5. Hakemlerimizin değerlendirmelerini "Yeni Fikir Dergisi Hakem Değerlendirme Formu Şablonu'na" uygun olarak oluşturması gerekmektedir.
6. Makalelerin Yeni Fikir Dergisine başvuru formu doldurularak gönderilmesi, yayımı için başvuru anlamını taşır ve makalelerin tüm hakları Dergiye geçmiş sayılır.
7. Makalelerin yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bildiri şeklinde sunulmuş olan çalışmaların değerlendirme sürecine kabul edilebilmesi için; çalışmanın daha önce bildiri olarak sunulduğunun ve genişletilmiş-gözden geçirilmiş olduğunun makale içerisinde belirtilmesi gerekmektedir.
8. Yeni Fikir dergisi yılda en az 2 defa çıkarılır. Çıkarılan 2 sayı dışında özel sayı olarak da yayın yapılabilir.
9. Yazarların Turnitin, IThenticate vb. platformlardan benzerlik (intihal) raporunu kendileri oluşturarak başvuru formuna eklemeleri gerekmektedir. Benzerlik oranı %20'nin üzerinde olan makaleler hakem süreci başlatılmaksızın reddedilmektedir.
10. Yazarların, yayın için gönderdikleri yazının daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olduğuna dair beyanını içeren "Telif Hakkı Formu"nu imzalayarak göndermeleri gerekir.
11. Çeviri ve inceleme yükümlülükleri ile hakem heyetine gönderilecek yazıların yükümlülükleri yazara aittir.
12. Makaleler yazarların talebi doğrultusunda Türkçe ve İngilizce dışında farklı dillerde de yayımlanabilecektir. (Rusça-Fransızca-Arapça-İspanyolca-İtalyanca vb. gibi) Akademik yazıların dışında seviyeli yorum, görüş, tartışmalara da yer verilecektir.
13. Yazıların sorumluluğu yazarlarına, reklamların sorumluluğu da reklam verenlere aittir.
14. Derginin ve yazarın ismi kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
15. Akademik çalışmalarla ilgili, hakemlerin verdiği olumlu ya da olumsuz görüş, çalışmanın yazarına bildirilir; gerekli düzeltmeler istenebilir.
16. Yeni Fikir dergisine gönderilen çalışmaların düzeltme vb. amaçlar ile yazar tarafından cevaplanma süresi 15 gündür. Bu zaman içerisinde cevap verilmeyen çalışmalar kapsam dışı bırakılmaktadır.
17. Yeni Fikir dergisinde yayımlanacak polemik konusu olan çalışmalarda en fazla 2 kez cevap yazma hakkı tanınır.

ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

---

1. Yeni Fikir Journal is an international refereed journal that publishes in two languages (Turkish and English) in the field of social sciences.
2. All publishing rights of Yeni Fikir Journal belong to Yeni Fikir Journal and it is published at www.yenifikirdergisi.com.
3. The Journal of Yeni Fikir is also published in print.
4. Studies submitted to Yeni Fikir journal to be published are published to at least two referees (to the evaluator), if they are found appropriate by going through a double-blind refereeing process. The double-blind refereeing process is based on examining the identities of the author (s) and referees in a way that is done in disguise from each other.
5. Our referees are required to make their evaluations in accordance with the "Yeni Fikir Journal Evaluation Form Template for Referees".
6. Submitting the articles to Yeni Fikir Journal by filling the application form means an application for publication and all rights of the articles are deemed to have been transferred to the Journal.
7. In order for articles to be published, they must not have been previously published in another publication or accepted for publication. In order for the studies previously presented as a paper to be accepted into the evaluation process; It should be stated in the article that the study was presented as a paper before and that it was expanded-revised.
8. The Journal of Yeni Fikir is published at least twice a year. Apart from the 2 issues issued, it can be published as a special issue.
9. Authors' Turnitin, IThenticate etc. They must create the similarity (plagiarism) report from the platforms and add it to the application form. Articles with a similarity rate of over 20% are rejected without initiating the referee process.
10. Authors are required to sign and send the "Copyright Form", which includes the statement that the article submitted for publication has not been published in another publication or has not been accepted for publication.
11. The translation and review obligations and the obligations of the articles to be sent to the arbitration committee belong to the author.
12. Articles can be published in languages other than Turkish and English, upon request of the authors. (Such as Russian-French-Arabic-Spanish-Italian etc.) Discreet comments, opinions, discussions will be included in addition to academic articles.
13. The responsibility of the articles belongs to the authors and the responsibility of the advertisements belongs to the advertisers.
14. Quotations can be made by indicating the name of the journal and the author.
15. The positive or negative opinions of the referees regarding academic studies are notified to the author of the study; necessary corrections may be requested.
16. Correction etc. of the works sent to Yeni Fikir journal. Reply by the author with the purposes is 15 days. Studies that are not answered within this time are excluded from the scope.
17. In the studies with polemic subject to be published in Yeni Fikir journal, the right to reply at most 2 times is given.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Dergiye gönderilen yazıların dergi kurallarına göre düzenlenmesi zorunludur. Dergi editörlüğü, yazım kurallarına uymayan yazıları yayınlamayabilir veya düzeltmek üzere yazara iade edebilir.
2. Makalede aşağıdaki bilgiler bulunmalıdır:
a-Türkçe başlık, b- İngilizce başlık, c-Özet, d-Anahtar Kelimeler, e- Abstract, f-Keywords, g-Dipnot, ğ-Kaynakça
3. Makaleler web sitesinden ve başvuru formundan ulaşılabilen "Makale Yazım Şablonu"(docx) kullanılarak yazılmalıdır. Bu şablonun kapak sayfasında yer alan yazar bilgileri ve makale başlığı alanları yazar tarafından doldurulmalıdır. Kapak sayfasında yer alan cilt/sayı/geliş tarihi/kabul tarihi/yayın tarihi/atıf bilgisi ve taranan intihal programına ilişkin açıklama kısmı editörlük tarafından düzenlenecektir. Makale yazım şablonuna ilişkin oluşturulan ayrıntılı kurallar aşağıda listelenmiştir.
4. Yazılar A4 boyutundaki kâğıdın sayfanın solundan ve üstünden 2 cm, sağından ve altından 2 cm boşluk bırakılarak, tek satır aralıkla, 9 punto ve Palatino Linotype harf karakteri kullanılarak yazılmalıdır. Makalenin Kapak sayfası, Öz/Abstract sayfası ve Ek Bilgiler/Appendix sayfası Tek sütun düzeninde Giriş başlığından itibaren başlayan makalenin ana metnini içeren tüm sayfalar iki sütuna ayrılmış düzende olmalıdır. İki sütun arasındaki boşluk 1cm ve her bir sütun genişliği 8 cm olmalıdır. Sayfa numaraları çift sayfalarda sol alt köşeye, tek sayfalarda ise sağ alt köşeye eklenmelidir. Çalışmanın tamamı, özet ve kaynakçayla beraber toplamda 25 sayfayı geçmemelidir. Yazılar dizgi, düzeltme ve baskı işlerinin kolaylığını sağlamak için bilgisayarlarda yaygın olarak kullanılan yazım programı ile (Word) yazılmalıdır.
5. İlk başlık metnin yazıldığı dilde, 12 punto, baş harfleri büyük olacak şekilde, ortalanarak ve koyu yazılmalıdır. İkinci başlık diğer dilde 12 punto, baş harfleri büyük olacak şekilde, ortalanarak, koyu ve italik yazılmalıdır.
6. Bir kongre bilgi şöleni ve toplantıda sunulmuş veya tez olarak kabul edilmiş çalışmalar, yayın kurulu tarafından uygun görülmesi durumunda, tarih ve yer bildirmek şartı ile yayımlanabilir. Bu konudaki her türlü sorumluluk yazarlara ait olmakla birlikte İngilizce ve Türkçe başlıklara " * " karakteri ile dipnot eklenerek ilgili yazının bildiriden/kongreden/tez çalışmasından derlendiği belirtilmelidir.
7. Atıf sisteminde aşağıda gösterilen iki sistemden biri tercih edilmelidir: Atıflar American Psychological Association 6th Edition (APA) uluslararası standart baz alınarak yapılmalıdır.
  - a. Metin Altı Dipnot Sistemi: Dipnotlar Palatino Linotype yazı karakteri ile 8 punto olarak yazılmalıdır. Dipnot verilirken Öz Abstract sayfası dışındaki tüm dipnotlar 1, 2, 3 olarak numaralandırılmalıdır. Dipnotlarda tek satır aralığı kullanılmalıdır.
  - b. Metin İçi Kaynak Gösterimi: Metin içi kaynak gösterme cümle içi veya cümle sonunda [Yazar(lar)ın Soyad(lar)ı, Yıl: Sayfa No] sırasına göre yapılmalıdır. Alıntı yapılan eserin yazar(lar)ının yalnız soyad(lar)ı (ilk harfi büyük, diğerleri küçük harf olarak), eserin yayın yılı ve kullanılan dipnotun sayfa numarası yazılmalıdır.
8. Özetle çalışmanın amacı, içeriği ve sonuçları hakkında kısa açıklayıcı bilgiler bulunmalıdır. Özeti altındaki anahtar kelimeler; en az 3, en çok 7 kelime olarak verilmelidir. Çalışma Türkçe ise Türkçe anahtar kelimelerin altına, İngilizce başlık, İngilizce özet ve anahtar kelimeler yazılmalıdır. Eğer çalışma yabancı dille yazılmışsa, ikinci başlık Türkçe olmalı ve Türkçe özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Makalenin hem yazım dilindeki özeti hem de Türkçe özeti 250 kelimeyi aşmamalıdır. Özetler 9 punto ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.
9. Çalışmalar yazım planı doğrultusunda bölüm ve alt bölüm başlıkları olarak girinti olmadan yazılmalı ve çalışma ana başlık ve alt başlıklar, gerekli görülmesi durumunda 1.- 1.1.- 1.1.2.-1.1.2.1.- 1.3.- 1.4. şeklinde beş dereceye kadar numaralandırılabilir. Birinci derece başlıklar koyu olarak bütün kelimelerin harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Diğer düzeydeki başlıkların bütün kelimelerinin ilk harfleri büyük, diğer harfler ise küçük olacak şekilde, kalın olarak yazılmalıdır. Yazılarda paragraf başlarında 1 cm girinti bırakılmalı, başlık paragraf aralığı önce 6 cm, sonra 0 cm olarak ayarlanmalıdır. Normal paragraf aralıkları da önce 6 nk, sonra 6 nk şeklinde oluşturulmalıdır. Özet/Abstract kısmı hariç, gövde metninde, bütün başlıklar 10 punto olarak ayarlanmalıdır.
10. Makalelerde Giriş'in altına (1.1. vb. gibi) alt başlık açılmamalıdır. Yeni açılan başlık birinci dereceden bir başka başlık (2. gibi) olmak zorundadır.
11. Tablo ve şekillerdeki yazılar, 8 veya 9 punto olarak seçilebilir ve tek satır aralığında olmalıdır. Tablo ve şekil başlıkları koyu yazılmalıdır. Tablo ve şekillerin sayfa ve sütun kenarlarının dışına taşmaması sağlanmalıdır. İki sütun düzenindeki sayfalarda tek bir sütuna sığmayacak büyüklükte olan Tablo ve Şekiller Ek Bilgiler/Appendix bölümünde verilmelidir. Tablo numaralandırılmalı ve tablonun başlığı, içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve tablonun alt tarafında verilmelidir. (Tablo 1: İşçilerin kararlara katılma düzeyleri). Tablo başlığı ikinci satıra sarkıyor ise ikinci satır tablo numarası hizasından sonra başlamalıdır. Tablo eğer başka bir çalışmadan aktarılmış ise ayrıca tablonun altına, alıntı yapılan kaynak gösterilmelidir. Kaynak verilirken Kaynak: Yazarın Soyadı, kaynağın basım tarihi: Tablonun kaynaktan alındığı sayfa sayısı ya da sayfa aralığı (Kaynak: Solak, 2006: 25-26) biçiminde verilmelidir. Tablo sadece yatay ve dikey çizgiler kullanılarak oluşturulmalıdır. Şekiller numaralandırılmalı, başlıklar da şeklin içeriğini anlatacak şekilde yazılmalı ve şeklin altında yer almalıdır. (Şekil 1: Gelirin yıllara göre dağılımı). Eğer şekil başka bir kaynaktan aktarıldıysa, şekil açıklamasının altına kaynakla ilgili bilgi verilmelidir. (Kaynak: Solak, 2006: 12).

MAKALE YAZIM KURALLARI

Tablonun kendisi ortalanmalıdır. Ayrıca tablo ve şekiller, word veya excel formatında hazırlanmalıdır. Fotoğraf şeklinde gönderilmemelidir.

12. Yazılarda, örneklerde gösterildiği gibi kısaltmalar kullanılmak kaydıyla metin içi ya da sayfa altı dipnot şekillerinden birisi tercih edilmelidir. Yazım birliği olması açısından yazar hangi dipnot şeklini seçerse devamında da seçtiği dipnot şeklini kullanmak zorundadır. Metin içi kaynak göstermede, açıklama dipnotları sayfa altında verilebilir. Doğrudan alıntılar 3 cümleyi geçerse blok halinde verilmelidir. 3 cümleyi geçmez ise Tırnak içinde ve italik olarak verilmelidir.
13. Kaynakçada kaynağın yazarının önce soyadı, sonra isminin sadece baş harfleri (büyük harflerle) yazılmalıdır. Kaynaklar soyadların baş harfleri dikkate alınmak kaydıyla alfabetik olarak sıralanmalı ve başka herhangi bir numaralandırma yapılmamalıdır. Eğer kaynağın künyesi ikinci satıra taşıyorsa ikinci satıra 1.00 cm içerden başlanmalıdır. Kaynak gösterimi aşağıdaki örneklere göre American Psychological Association 6th Edition (APA) uluslararası standart baz alınarak hazırlanmalıdır. Kaynakçada gösterilen kaynaklar dipnotta, dipnotta gösterilen kaynaklar da kaynakçada da yer almalıdır.
14. Kaynaklar sıralanırken makale, kitap vs. ayrımı yapılmadan alfabetik sıraya göre hepsi bir arada yazılmalıdır. Ancak kitap, tez ve makalelerin dışında kalan arşiv belgesi, gazete makalesi, tutanaklar vb. kaynaklar ayrı bir başlık altında sıralanabilir.
15. Yukarıda belirtilmeyen kaynakların yazım şekli, ulusal ve uluslararası (APA vb.) formata uygun olmak kaydıyla editör tarafından belirlenir. Özgün materyaller kaynak olarak gösterilebilir.
16. Ek Bilgiler/Appendix ana metin içerisinde yer almaları hâlinde konuyu dağıtıcı veya okumada sürekliliği engelleyici nitelikteki ve dipnot olarak verilemeyecek kadar uzun açıklamalar (bir formülün elde edilme aşamaları, geniş kapsamlı ve ayrıntılı deney verileri, katlanmış olarak verilmesi gereken çok büyük boyutlu haritalar, tablolar, örnek hesaplamalar ve bilgisayar programları gibi) bu bölümde verilmelidir. Eklerin her biri için uygun bir başlık seçilmeli ve bunlar, sunuş sırasına göre "Ek-1, Ek-2, ..." şeklinde, her biri ayrı bir sayfadan başlayacak şekilde sunulmalıdır.
17. Gönderilecek fotoğraflar, 300 dpi'dan aşağı olmamalı ve jpg/jpeg formatında gönderilmelidir.

İNDEKSLER

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
- Asos Sosyal Bilimler İndeksi
- Araştırmacı Bilimsel Yayın İndeksi
- Advanced Science Index
- CiteFactor Academic Scientific Index

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

ASOS
indeks

INFORMATION FOR AUTHORS AND EDITORIAL

---

1. The articles sent to the journal must be arranged according to the journal rules. The journal editor may not publish articles that do not comply with the spelling rules or may return them to the author for correction.
2. The article should contain the following information:
a-Turkish title, b- English title, c-Abstract, d-Keywords, e- Öz, f-Anahtar Kelimeler, g-Footnote, ğ-Bibliography
3. Articles should be written using the "Article Writing Template" (.docx), which can be accessed from the website and application form. Author information and article title fields on the cover page of this template must be filled by the author. The volume / issue / arrival date / date of acceptance / publication date / citation information and the explanation about the scanned plagiarism program on the cover page will be edited by the editor. Detailed rules for the article writing template are listed below.
4. Manuscripts should be written on A4 size paper, leaving 2 cm margins from the left and top of the page and 2 cm from the right and bottom of the page, with a single line spacing, using 9 pt and Palatino Linotype. The cover page of the article, the Abstract page and the Appendix page should be in a single column layout, and all pages containing the main text of the article starting from the Introduction title should be divided into two columns. The gap between the two columns should be 1 cm and each column width should be 8 cm. Page numbers should be added to the lower left corner for even pages and to the lower right corner for odd pages. The entire study should not exceed 25 pages in total, including abstract and bibliography. Manuscripts should be written using a spelling program (Word) commonly used on computers to facilitate typesetting, proofreading and printing.
5. The first title should be written in the language in which the text was written, in 12 pt., Capitalized initials, centered and bold. The second title should be written in 12 pt, capital letters, centered, bold and italic in the other language.
6. Studies presented at a congress information feast and meeting or accepted as thesis may be published, if deemed appropriate by the editorial board, provided that the date and place are declared. Although all responsibilities in this matter belong to the authors, it should be stated that the relevant article was compiled from the paper / congress / thesis by adding a footnote with the character "*" to the English and Turkish titles.
7. In the citation system, one of the following two systems should be preferred: Citations should be made on the basis of the American Psychological Association 6th Edition (APA) international standard.
  - a. Undertext Footnote System: Footnotes should be written in 8 pt. With Palatino Linotype font. While giving footnotes, all footnotes except the Abstract page should be numbered 1, 2, 3. Single line spacing should be used in footnotes.
  - b. In-Text Citation: In-text reference should be made in the sentence or at the end of the sentence in the order of [Author (s) 'Surname (s), Year: Page Number]. Only the surname (s) of the author (s) of the cited work (first letter in capital, others in lower case), the publication year of the work and the page number of the footnote used should be written.
8. The abstract should contain brief descriptive information about the purpose, content and results of the study. Keywords below the summary; It should be given in minimum 3 and maximum 7 words. If the study is in Turkish, the English title, English summary and keywords should be written under the Turkish keywords. If the study is written in a foreign language, the second title should be in Turkish and there should be Turkish abstract and keywords. Both the summary and the Turkish summary of the article should not exceed 250 words. Abstracts should be written in 9 font size and single line spacing.
9. Studies should be written as section and sub-section titles in line with the writing plan without indent, and the main title and sub-headings of the study, if deemed necessary 1.- 1.1.- 1.1.2.-1.1.2.1.- 1.3.- 1.4. It can be numbered up to five degrees. First degree titles should be written in bold, with the letters of all words in capital. The first letters of all the words of the titles at the other level should be written in capital and the other letters should be in lowercase, in bold. In the articles, there should be 1 cm indent at the beginning of the paragraph, the heading paragraph spacing should be set first 6 cm, then 0 cm. Normal paragraph spacing should be created as 6 pt first, then 6 pt. Except for the Abstract / Abstract part, all headings in the body text should be set to 10 points.
10. Articles should not include a subtitle (such as 1.1 etc.) under the Introduction. The newly opened title must be another title of the first degree (like 2nd).
11. Texts in tables and figures can be selected in 8 or 9 font size and should be in single line spacing. Table and figure titles should be written in bold. It should be ensured that tables and figures do not extend beyond the page and column edges. Tables and Figures that are not large enough to fit in a single column on pages with two column layouts should be given in the Appendix section. The table should be numbered, and the title of the table should be written to describe its content and should be given at the bottom of the table. (Table 1: Workers' level of participation in decisions). If the table title hangs on the second row, the second row should start after the table number alignment. If the table is transferred from another study, the source quoted should also be indicated under the table. While giving the source, the Source: Author's Surname, publication date of the source: The number of pages or page range from which the table is taken from the source (Source: Solak, 2006: 25-26) The table should be created using only horizontal and vertical

INFORMATION FOR AUTHORS AND EDITORIAL

lines. Figures should be numbered, and titles should be written in a way to describe the content of the figure and be placed under the figure. (Figure 1: Distribution of income by years). If the figure is transferred from another source, information about the source should be given below the figure description. (Source: Solak, 2006: 12). The table itself should be centered. In addition, tables and figures should be prepared in word or excel format. They should not be sent in photo form.

12. In manuscripts, using abbreviations as shown in the examples, one of the in-text or below-page footnote forms should be preferred. In order to have a spelling uniformity, the writer has to use the footnote style he chooses in the following. Explanation footnotes can be given at the bottom of the page for in-text reference. If direct quotations exceed 3 sentences, they should be given in blocks. If it does not exceed 3 sentences, it should be given in quotation marks and in italics.
13. In the bibliography, first the surname of the author of the source, then only the initials (in capital letters) of the name should be written. References should be listed alphabetically, taking into account the initials of the surnames, and no other numbering should be made. If the credential of the resource moves to the second line, the second line should be started 1.00 cm inside. References should be prepared based on the American Psychological Association 6th Edition (APA) international standard according to the examples below. The references shown in the bibliography should be included in the footnote, and the references cited in the footnote should be included in the bibliography.
14. While listing the references, articles, books etc. It should be written all together in alphabetical order without making any distinction. However, Resources such as archive documents, newspaper articles, minutes etc. excluding books, theses, and articles etc. can be listed under a separate title.
15. The writing style of the sources not mentioned above is determined by the editor, provided that they comply with the national and international (APA etc.) format. Original materials can be cited as references.
16. Appendix if they are included in the main text, explanations that are too long to distract or prevent continuity in reading and cannot be given as a footnote (the stages of obtaining a formula, comprehensive and detailed experiment data, very large-scale maps, tables that should be given in folded form, sample calculations and computer programs) should be given in this section. An appropriate title should be selected for each of the appendixes and these should be presented in the order of presentation in the form of "Appendix-1, Appendix-2,...", each starting on a separate page.
17. The photos to be sent should not be less than 300 dpi and should be sent in jpg / jpeg format.

INDEXES

- Presidency of The Republic of Turkey Directorate of State Archives
- Türkiye Diyanet Foundation Centre for Islamic Studies
- Asos Sosyal Sciences Index
- Araştırmaz Scientific Publication Index
- Advanced Science Index
- CiteFactor Academic Scientific Index

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI
DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI

ASOS
indeks

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ADVANCED SCIENCE INDEX

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

BÜYÜK MENDERES HAVZASINDA ANTİK KENT SİT ALANLARININ MEKÂNSAL DAĞILIMI VE KÜLTÜR TURİZMİ POTANSİYELİ.....	1
SPATIAL DISTRIBUTION OF ANCIENT CITY SITE AREAS AND CULTURAL TOURISM POTENTIAL IN THE GREAT MEANDER BASIN.....	1
BÜYÜK MENDERES HAVZASINDA KÜLTÜRE DAYALI TURİZM TÜRLERİ.....	27
CULTURE-BASED TOURISM TYPES IN THE GREAT MEANDER BASIN.....	27

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

İSLAM MEDENİYETİNDE TIP VE KADAVRA ÜZERİNDE İLK OTOPSI ÇALIŞMALARI.....	65
THE FIRST AUTOPSY STUDIES ON MEDICINE AND CADAVER IN ISLAMIC CIVILIZATION.....	65

İsa ÇELİK
Dr. Öğretim Üyesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ortaca Meslek
Yüksek Okulu
isacelik@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4471-6807>

Büyük Menderes Havzasında Antik Kent Sit Alanlarının Mekânsal Dağılımı ve Kültür Turizmi Potansiyeli

*Spatial Distribution of Ancient City Site
Areas and Cultural Tourism Potential in
the Great Meander Basin*

Makale Kategorisi (Kitap İncelemesi, Book Review)

Geliş Tarihi / The Date of Received: 16.04.2024

Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 26.04.2024

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2024

Atıf / Citation

Çelik İ. (2024). Büyük Menderes Havzasında Antik Kent Sit Alanlarının Mekânsal Dağılımı ve Kültür Turizmi Potansiyeli, Yeni Fikir Dergisi, 16 (32), 01-26

Çelik İ. (2024). Spatial Distribution of Ancient City Site Areas and Cultural Tourism Potential in the Great Meander Basin, The Journal of Yeni Fikir, 16 (32), 01-26

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

Büyük Menderes Havzasında Antik Kent Sit Alanlarının Mekânsal Dağılımı ve Kültür Turizmi Potansiyeli

Öz

Büyük menderes havzası tarım ve diğer ekonomik faaliyetleri açısından önemli olduğu kadar turizm açısından da önemli bir yöremizdir.

Bu çalışmada havzada bulunan ören yerlerinin mekânsal dağılımı yapılmıştır. Arkeolojik sit alanları haritalanarak yörenin kültür turizmi potansiyeli coğrafi perspektifte açıkça ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Gayemiz bu çalışmada havza ve ülke kültür turizmine katkı sağlamaktır.

Anahtar kelimeler: Kültür turizmi, coğrafya, ören yeri, mekânsal dağılım.

Spatial Distribution of Ancient City Site Areas and Cultural Tourism Potential in the Great Meander Basin

Abstract

The Grand Menderes basin is an important region not only in terms of agriculture and other economic activities, but also in terms of tourism.

In this study, the spatial distribution of the ruins in the basin was made. By mapping the archaeological sites, the cultural tourism potential of the region has been tried to be clearly revealed in a geographical perspective. Our aim in this study is to contribute to the cultural tourism of the basin and the country.

Keywords: Cultural tourism, geography, historical site, spatial distribution.

1. GİRİŞ

Araştırma alanında 41 adet 1.2.3. derecede kültürel değere sahip arkeolojik sit alanı bulunmaktadır. (Şekil 1) Bahsi geçen sit alanları kültür ve turizm bakanlığı eski eserler ile müzeler genel müdürlüğünce saptanmış alanlardır. İnceleme alanında yer alan antik kent sit alanları Didim, Milet, Herakleia, Priene M. Magnesiası, Amyzon, Alinda, Tralles, Alabanda, Gerga, Orthosia, Akharake, Nysa, Harpase, Piginda, Aphrodisias, Antiocheia, Trapez polis, Laodikya, Hierapolis, Attuda, Tripolis, Collosae, ve Evmenia'dır.(Şekil 1) Diğer sit alanları ve arkeolojik mezarlık sitesi (Trapez polis Nekropolü, zeytin köy' de Roma Mezarlığı Buldan-karaköy de Frig Kaya Mezarlığı Çivril Gürpınar'da Roma Mezarlığı) Tarihi mezarlık sitesi (Babadağ da kran yeri Köyü Mezarlığı, Çardakta Beylerbeyi Mezarlığı) Höyük sitesi (Denizli Kurtluca Köyünde Kurtluca Tümülüs ü, Baklan Boğaziçi Kasabasında Çal Bekir Höyüğü, Çivril'i de Beyce Sultan Höyüğü) Kale sitesi (Denizli Kale Duvarı Çardak Kale) gibi sitlerdir.(Şekil 1) Havzada bulunan en önemli sit alanları Türkiye genelinde de kültür turizminde önemli olan antik kent sit alanlarının oluşturmakta. Antik kent sit alanlarının havza içindeki mekânsal dağılımı coğrafi etmenlerle ilişkilidir.

1.1. Konumlarına Göre Antik Kent Sit Alanları

Büyük Menderes havzasında bugün varlığı bilinen 41 tane antik yerleşme mevcuttur. (Şekil 1) Bahsi geçen antik yerleşmelerden 20 adedinde kayda değer maddi kültür belgesi mevcuttur. Mevzu bahis arkeolojik kalıntısı olan şehirlerin birçoğu Antik dönemde, Helenistik dönemde, Roma ile Bizans dönemlerinde altın çağlarını yaşamışlar ve dönemlerinin ilim kültür merkezi olmuşlardır. Hem tarihin hem de kültürün varlığının iyi bilinmesi ve de değerlendirilebilmesi coğrafi koşulların bilinmesiyle doğrudan ilişkilidir. Şayet Anadolu tarihini idrak etmek istiyorsak olayın yaşandığı yeri iyi bilmemiz gerekmektedir. Tarihin temeli topografyadır. Atnik tarihi kitaplardan araştırdıktan sonra Pentelicus u tırmanarak bahsi geçen tarihi yoğuran denizleri, vadileri ve dağları önünde serili bir şekilde gören bir kişinin topografyanın tarihe olan desteğini asla reddedemez.¹ B. Menderes havzasında bulunan antik şehirleri kuruluş yeri açısından iyi açıklayabilmek için havzanın genel hatlarıyla topografya haritası çizilmiştir (Şekil 2). Bu harita üzerinde tüm antik yerleşmeler işaretlenmelidir.

Menderes havzası genel olarak doğu-bati istikametinde uzanmaktadır. Çalışma sahasında antik yerleşmelerin önemli bir kısmı, Havzanın güney ve kuzey yamaçlarına konumlanmışlardır. Bunların en önerilen Colonoma, Herapole Laodikya. Aphrodisias. Alinda, Alabanda, Didyma Piene Menderes Magnes Tralles. Nysa ve Tripolis antik yerleşmeleridir. Havadaki şehirlerine ait tercihlerin büyük etkisi bulunan belli başlı etmenler: ticaret yollarına olan yakınlık, savunma, kaynak sulara olan yakınlık, ziraat alanlarına olan yakınlık, taşkınlardan korunma ile salgın hastalık tehlikesi olmayan alanlardır.

Prehistorik ile orta çağa dek şehirlerin korunabilmesi diğer tüm koşullardan daha önemlidir. Çevresi kaleler ile tahkam edilmiş savunma kolaylığı bulunan birçok antik yerleşme, su gereksinimini giderebilmek adına hem büyük emek hem de masraf harcamak durumunda kalarak suyu çok uzak mesafelerden getirmişler. Bunun dışında pek çok defa yerle bir edilmelerine rağmen farklı yerlerde yine kurulmaları ise hep savunmaya uygun sitleriyle yakından ilgilidir.² Savunma ihtiyacından ötürü arkeolojik sit alanları genellikle kolay bir şekilde savunulabilecek durumdaki yamaçlarda kurulmuştur. Havzadaki Priene, Herakleia, Alinda Tralles, Nysa, Tipolis, Hierapolis gibi birçok antik yerleşmeler en az 500 m yüksekliklerde kurulmuşlardır (Şekli 2). Şehirlerin varlık sebebi olan coğrafi konumları bazı olumsuz şartlara rağmen yine aynı coğrafi sitlerde varlıklarını devam ettirmelerinin sebebi şehirlerin kuruluş yeri üstünlüklerindedir. Örneğin Hierapolis şehrinin dini askeri, kaplıca ve ticari işlevini sağlayan coğrafi konumu şehrin gelişmesini sağlamıştır Şehir fay hattına yakınlığı nedeniyle en büyük zaman depremlerle görmüş fakat kuruluş yeri üstünlükleri nedeniyle kuruluş yerini değiştirmemişler.³

Yamaçlarda kurulmuş olan şehirlerde müdafaa gereksinimden sonra göze çarpan bir diğer önemli konu, ziraata uygun bir arazinin yakınında kurulmalarıdır. Bu açıdan çalışma alanı içerisinde yer alan şehirlerin hem kültürel hem de iktisadi bakımdan zamanlarının en iyi şehirleri olmaları, havzada bulunan tarım arazilerinin varlığıyla açıklanabilir. Havzadaki ovalarda kurulmuş olan şehirler daha az sayıdadır. Bahsi geçen şehirler düzlüklerde kurulmuş olsalar dahi şehir surlarının içerisinde küçük tepe ya da tepelere yakın olan bölgelerde kurulmuşlardır. Havzada bu şehirlere örnek Aphrodisias ve M.Magneseia antik yerleşmeleridir.

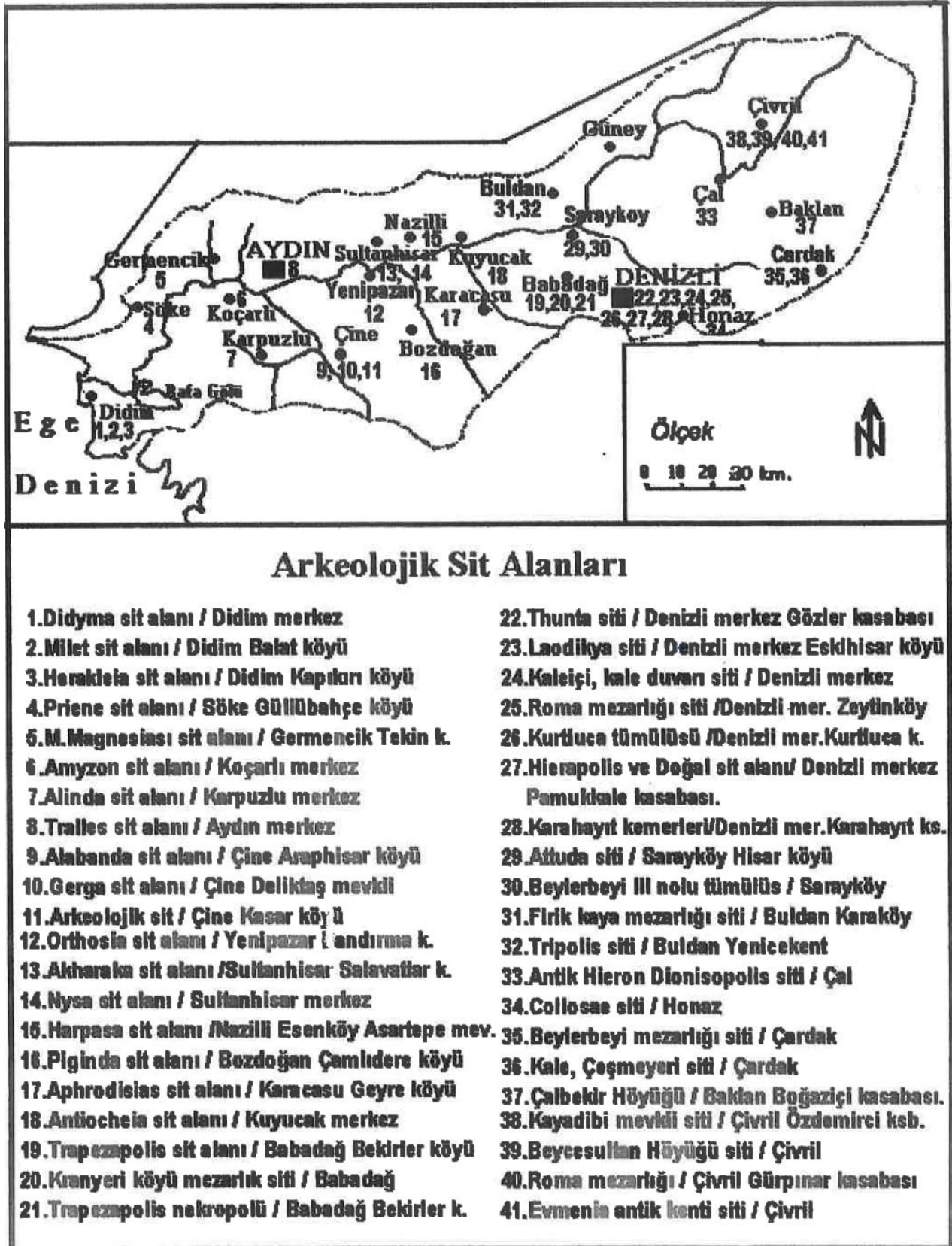
Kıyı şehirleri genellikle deniz aşırı göçlerin neticesinde oluşmuştur. Savunma nedeniyle kıydan yaklaşık 1 Km içeride kurulmuş olan şehirler ekonomik yaşamda deniz ticareti önemli hale gelince liman olarak ikinci ve de yeni bir yerleşme kurulmuştur. Havzada Latmos Herakleisa deniz ticaretinden çok daha fazla yararlanan şehirlerden biridir. Bugün Bafa Gold kenarında yer alan ilgili şehir, B Menderes nehrinin Latmos Körfezini doldurması sonucunda liman şehri niteliğini yitirmiştir.

¹ Ramsey Anadolu'nun Tarihi Coğrafyan s.52-53.

² Süha Göney Büyük Menderes Bölgesi 30 Suma Doğaner,

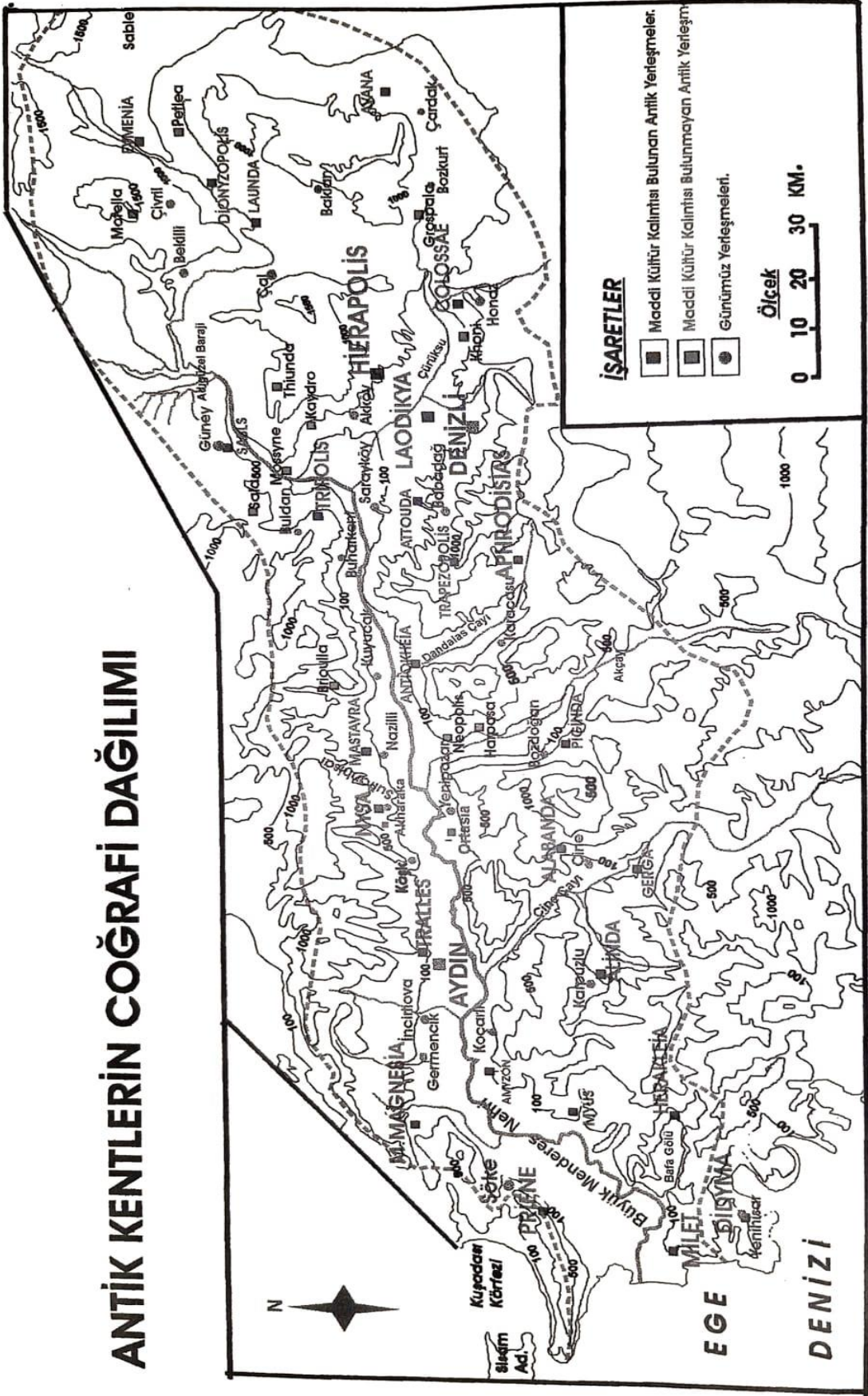
³ Anadolu nun Coğrafi Mirası Pamukkale, Türk Coğrafya Dergisi, Sayı 31, 1991 19 23

Şekil 1: Büyük Menderes Havzasında Arkeolojik Sit Alanları
Kaynak : Denizli ve Aydın Müze Müdürlükleri

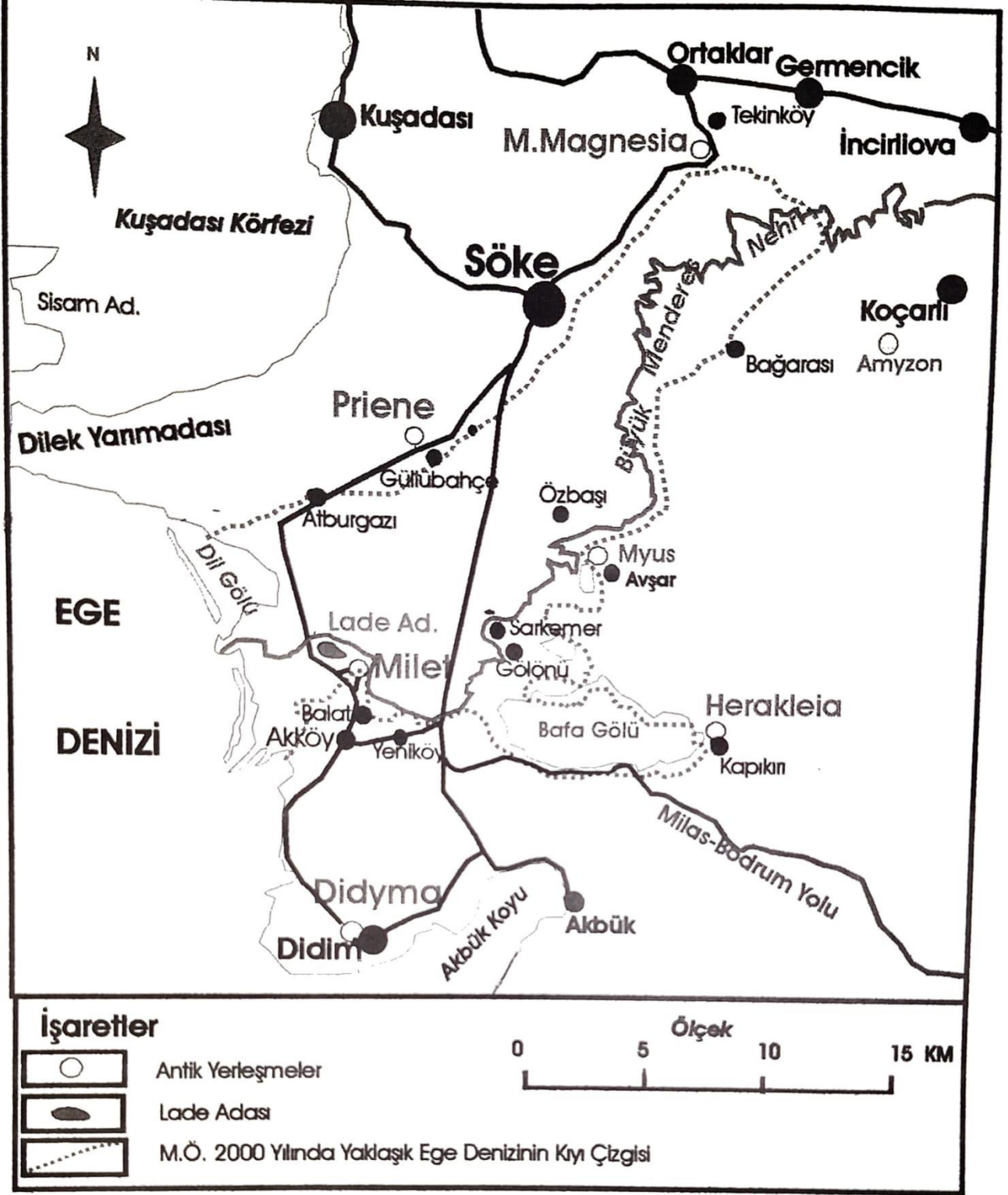
Şekil 1

Şekil 2: Büyük Menderes Havzasındaki Antik Yerleşmelerin Coğrafi Dağılımı.

Şekil 2

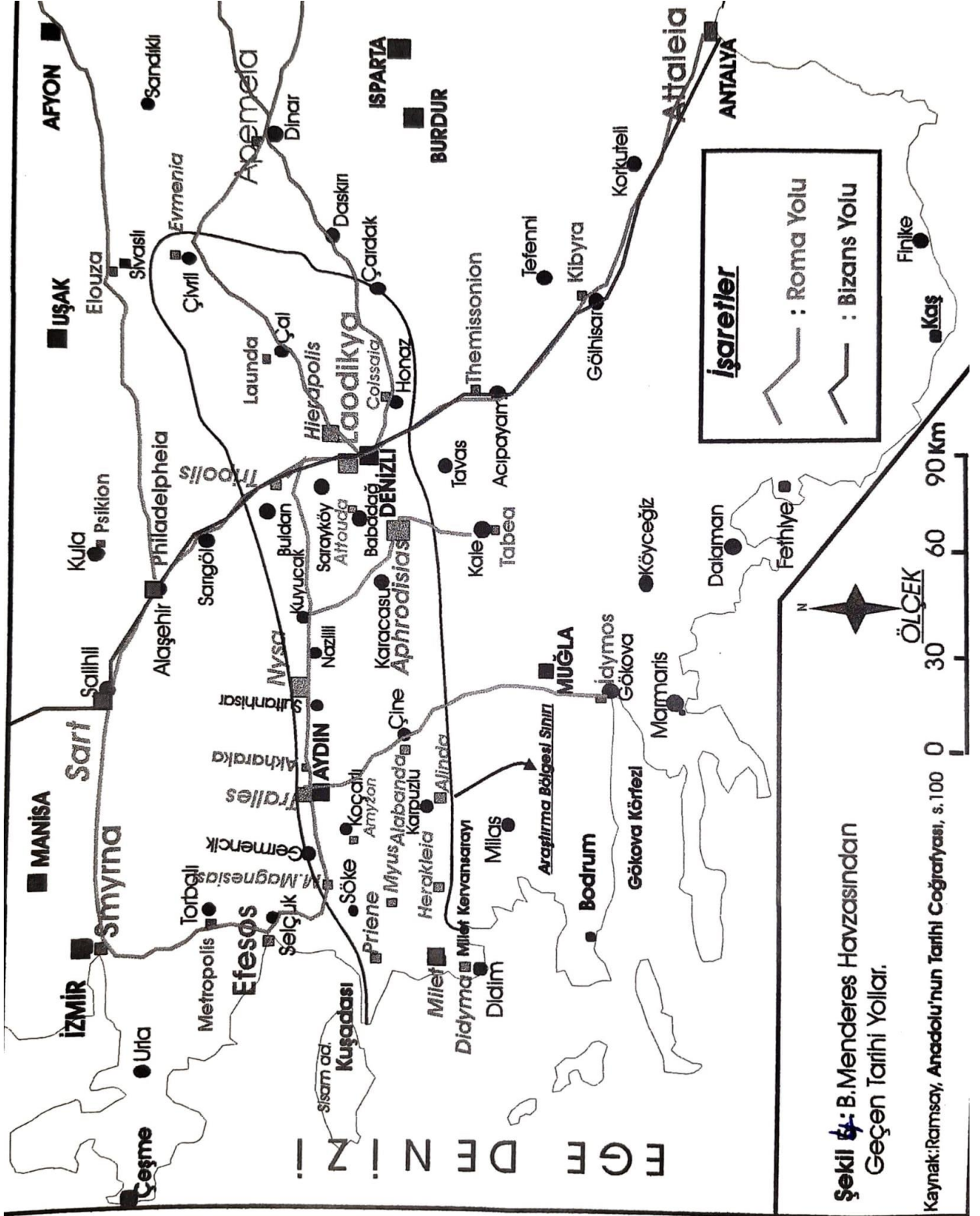

Şekil 3 : Aşağı Büyük Menderes Yöresinde Ege Denizinde Meydana Gelen Kıyı Çizgisi Değişikliği Antik Liman Şehirleri.

Kaynak: Oğuz Erol, Büyük Menderes Havzasının Foto - Jeomorfolojik İncelenmesi, S. 41

Şekil 3

Şekil 4

Milet, yarımada, kıyıya birleşmiş ada dil veya bunun üzerine kurulan bir şehirlerdir. Bunlar tipik deniz aşırı yerleşmelerdir. Yabancı ülkelere göç edenler, bu tip savunası daha basit olan yerleri tercih etmişlerdir.⁴ Bahsi geçen Milet liman şehri Ege Denizi etrafındaki ton liman şehirlerinden çok güçlü ve büyüktü. B. Menderes nehrinin eski Latmos Körfezini doldurması neticesinde günümüzde Milet kıyından 9 km içeride kalmıştır (Şekil 3). Beşeri ve doğal koşullar Milet şehrinin kurulmasına oldukça elverişli olurken, sonraki evrelerde yine aynı koşullar, şehrin işlevini kaybetmesine ve tümüyle terk edilmesine yol açmıştır. Bunun dışında depremler ile salgın hastalıklar Milet'in fark edilmesinin diğer önemli koşullarıdır.

Menderes havzasındaki antik yerleşmelerin kuruluş yeri seçimlerinde iktisadi ve kültürel açıdan önemi sitle olmalarında etkili olan diğer önemli husus Ticaret yolları üzerinde kurulmuş olmalarıdır. Havzanın coğrafi yapısı her ne kadar arızalı bir topoğrafyaya sahip olsa da ulaşımı kolaylaştıracak önemli geçitlerin mevcudiyeti ve Menderes havzasının doğu-batı istikametinde çöküntü alanı olması, ulaşımı için önemli unsurlardır. Ayrıca Havzanın Ege Denizine kıyısı olması, ülkemizin jeopolitik olarak dünyanın önemli bir mevkiinde yer alması gibi etmenler de havzada ulaşımına bağlı gelişimi arttıran sebeplerin başında gelmektedir.

Arkeolojik sitlelere bağlı kültürün yok olmasının en temel nedenleri depremler, seller, sıtma ya da salgın hastalıklardır. Bahsi geçen olumsuz etmenlerden en önemli olanı hiç şüphesiz ki depremlerdir. Hakikaten de bahsedilen bölgede Paleoznik (daha da eski) Mezozolk Tersiyer ile Kuartarın muhtelif devrelerine ait formasyonlar mevcuttur. Alçak ve düz alüvyon ovalar Kustener depolanandan müteşekkil olduğu takdirde, ilgili ovaları çepeçevre saran yayla ile dağlık alanlar daha çok Paleozolk ile Tersiyerin muhtelif dönemlerine ait formasyonlar temsil edilir.⁵ Havzada hemen hemen tüm jeolojik dönemlere alt formasyon bulunmaktadır ve havza Tersiyer dönemde Menderes masifinin parçalanması sonucunda meydana gelmiştir. Bu nedenlerden ötürü faylar ile parçalanmış çalışma sahası I. dereceden deprem bölgesi halindedir. Bazen şiddetli depremler ile antik şehirlerin büyük hasarlar gördüğü, bölge liet ilgili kitaplarda sıklıkla dillendirilmektedir. Teknoloji bugün altın çağını yaşamasına karşın, Havzada bulunan yerleşmelerin en büyük doğal afetine örnek olarak yine depremler gösterilmektedir.

Çalışma sahasında çeşitli kültür dönemlerinin yaşamış olmasında ve kültürlerin yok olmasında doğal etmenlerin yanında beşeri etmenlerin de etkisi vardır. Bu etmenlerin ilki Anadolu ile Menderes havzasının stratejik konumundan ileri gelen batılı ve doğulu toplumlar arasında nöbetleşe yerleşilen mekan konumunda olmasıdır. Bu durumu Prof. Ramsey şöyle açıklamaktadır. Avrupa ile Asya arasında köprü vazifesi gören Anadolu coğrafyası tarihin başlangıcından bu yana garp ile şarkın savaş alanı olmuştur. Bahsi geçen köprüden doğunun dini sanalı uygarlığı Yunanistan'a geçmiş ve yine aynı köprüden Yunan medeniyetleri de Anadolu'ya geçmiştir⁵. Şarkın garbı alt etmek adına yapmış olduğu her hamlede sırasıyla Persler, Araplar, Moğollar ile Türkler her zaman ilgili yolda gelip gitmişlerdir. Onu garp ile şark ruhunun içerik alanı haline getiren memleketin kendi doğal durumudur. Avrupa ile Asya'nın orta ve güney batı bölümlerinde de yaşanan göçlerden ilk etkilenen bölge de yine Anadolu olmuştur.

Açık bir şekilde görülmektedir ki bir alanda kültürlerin kurulması, kuruluş yeri seçmeni ile yine kültürlerin ilgili mekanı terk etmesi kranka beşeri ve doğal coğrafi koşullara bağlıdır.

İnceleme alanında antik kent sit alanından liman kentine, iç kısımlarda önemli ticaret yolu üzerinde bulunanlar ve diğer antik kentler olarak gruplandırdık.

1.2. Liman Kentleri

Havzanın Aşağı Büyük Menderes yöresinde yer alan M.Magnesiası, Priene, Milet, Myus gibi anti yerleşmelerin hepsi kıyı ve liman şehri niteliğine sahiptirler. (Şekil 4). Priene ile M.Magnesias nın ilk kuruldukları alanların, deniz kıyısında ya da deniz kıyısına fazlaca bir bölgede olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bahsedilen şehirlerin ilk kuruldukları yerlere ait maddi bir kültür belgesine rastlanamamıştır.

Denizcilik, havzada yer alan antik yerleşme sitinin tespit edilmesinde hayati bir öneme sahiptir. Deniz ulaşımı insanlığın tarihi kadar eskilere uzanabilmektedir. MÖ. 3000 senelerinde Mısırlılar ile Mezopotamyalılar, M.Ö. 2000 senesinde Giritliler, M.Ö. 2000 senelerinde Akalar, MÖ. 1200 senelerinde Fenikeliler MO. 7 yy' da Yunanlılar ve sonrasında da Romalılar, Akdeniz ile Ege ticaretini ellerinde tutuyorlardı. Ege Kıyılarında Minoan ile Miken medeniyetleri ile, Yunanlılar, Romalılar ile Osmanlılar aktif denizciler şeklinde bilinirler. Ege kıyılarında İonia'daki kentler içerisinde Milet Homeros un ifade ettiği tek kent olma niteliğini elinde bulunduruyordu. Miletoslular denizlerde rakip tanımadılar. MO 8. asra kadar erken dönemde bilhassa yedinci asırda Propontis (Marmara Denizi), Hellespontos (Çanakkale Boğazı) ile Euxenios (Karadeniz) kıyılarında pek çok koloni kurdular. Toplamdaki Miletos kolonilerinin sayısı yaklaşık 90'dı.

İnceleme alanında kültür turizminde en önemli antik kentlerden Milet Balat köyü yakınında bulunmaktadır.⁶

⁴ Akarca, şehir Ve Savunması, s.26

⁵ Ramsey, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, a 22 29

⁶ George E.Bean, Eski Çağ, Ege, Çev.İ. delemen İstanbul, Arion Yayınevi 1995, s221

Fotoğraf 1: Milet antik şehrinin en canlı yapısı tiyatro. bu yapı m.ö.4. yüzyılda inşa edilmiştir.

Fotoğraf 2: Milet Antik Şehrinde Arkeolojik Yapıların Genel Görünümü.

Fotoğraf 3: Didyma Apollon Tapınağının Genel Görüntüsü.

Fotoğraf 4: Didyma Apollon Tapınağının Medusa Kabartması.

Fotoğraf 5: Priene Şehri Harabeleri ve Büyük Menderes Deltası.

Fotoğraf 6: Priene Şehrinin En Dikkat Çekici Yapılarından Olan Athena Tapınağı. M.Ç. 4.Yüzyılda Yapılmıştır.

Ege Denizinin hükümdarı felsefe ile bilimin doğduğu yer haline gelmiş, Arkaik Dönemde denizciliği ile ünlenmiş büyük bir Liman kentidir. Büyük Menderes Nehrinin Ege Denizine döküldüğü alanda son 2000 yıl içerisinde son derece önemli coğrafi mekan değişikliklerinden dolayı Miletin o görkem döneminden kalıntılar bulmak imkansızdır. Günümüzde dikkat çeken kalıntılar Roma zamanına aittir. Herodot B. Menderes gibi nehirlerle 'çalışan nehir' tanımını yapmıştır.

Hakikaten de B. Menderes ezelden beri kıyının senede belli bir miktar ilerleme kaydetmesine sebep olmaktadır. Klasik Çağda büyük bir körfezin ağzında bulunan bir burun üzerindeki Milet, günümüzde denizden aşağı yukarı 9 km içeridedir. Kötu ünlenmiş olan Lade Adası günümüzde ovanın ortasında yükselmekte olan çorak bir arazi görünümüne sahiptir. Latmos Körfezi ise Bafa gölü halini almıştır. (Şekil 3).

Arkeolojik literatürde aslanlar körfezi olarak adlandırılan koy, antik çağlarda kent savunması açısından stratejik öneme sahiptir. Son derece dar olan giriş zincir ile kapatılıyor ve böylece çok iyi savunulabilen iyi bir deniz üssü elde edilebiliyordu (Fotoğraf 1-2)

Didyma antik kenti Milet'e bağlı ünlü tapınak kentçiliğinin adıdır. Aşağı Büyük Menderes yöresinde bulunan diğer şehirlerde olduğu gibi, B. Menderes nehrinin kıyı çizgisini ilerletmesi sonucunda kıyıda içerde kalmamıştır. Didyma Ege Denizi kıyısına en yakın noktası 2 km dir. Coğrafi konumu gereği kıyı çizgisinde Önemli bir değişiklik olmamıştır. Ziyarete gelen kişilerin kuzeybatıda yer alan Küçük Panarmas Limanı'ndan karaya çıktıkları, tapınağa ise kutsal bir yolla ulaşmış oldukları bilinmektedir. Bahsi geçen bu kutsal yolun 2 yanında da heykeller dizilmiştir. Tarihi M.Ö. altıncı asra dek uzanan ilgili heykellerden büyük bir kısmı 1858 senesinde Newton tarafından British Museum'a gönderilmiştir⁷.

Priene'de kalıntılar başka yerlere nazaran oldukça iyi bir şekilde korunmuş ve ziyaretçilerin faydasına uygun bir şekilde kazılar yapılmıştır. Kentin ilk kuruluşuna ait bir iz bulunmamaktadır. Çünkü kentin ilk kuruluş yeri bugün B. Menderes nehrinin taşımış olduğu malzeme altında kalmıştır. Günümüzde kalıntılara rastladığımız yer, şehrin II kuruluş yeridir. Yeni kentin yapımına Büyük İskender'in M.O 334 yılındaki ziyareti sırasında başlanmıştır.

Kent yüksek bir kayalığın güney eteğinde kurulmuştur. Yukarıda, dağın tepe kısmında antik dönemde telonia olarak bilinen akropolis bulunur. Bu alana tırmananlar açısından en önemli ödül bütün kenti ve de B. Menderes Nehri'nin menderesler çizip ufka doğru uzadığı ovayı saran harika panoramayı görebilmektir. Buraya bir patika yol ile çıkılabilir. (Fotoğraf 5-6) İlk önceleri bir liman şehri olan Priene Helenistik dönemde bugünkü kalıntıların olduğu alana alındı. Şu an 12 km denizden içerde kalmıştır. Helenistik dönemde ve Roma döneminde orta büyüklükte bir şehir yerleşmesi olmuştur. Maddi kültür kalıntıları diğer antik şehirlere oranla daha canlıdır.⁸ Antik kente, bu günde canlılığını koruyan doğudan antik bir yolla girilmektedir.

1.2.1. Menderes Magnesiası

Symrana, Sardis ve Ephesos' tan gelen yol üzerinde bulunmaktadır. İlk şehir yerleşmesinin Menderes nehrinin kenarında yer aldığı antik kaynaklarda ifade edilmesine ve bu şekilde tanımlanmasına rağmen Palaimagnesia'nın tam olarak yeri ne yazık ki halen daha tespit edilememiştir. Daha sonra bu şehir Magnesia adıyla bu ünlü kalıntıların bulunduğu alana taşınmıştır. Magnesia Alocalılar tarafından kurulmuştur. Antik yerleşme bir süre Lidya kralı Coiges'in (MÖ. 680-652) egemenliği altında kalmış, 650 sıralarında ise Kimmerler tarafından yerle bir edilmiştir. Daha sonra Efeslilerin yardımıyla yeniden inşa edilmiş. 530 yıllarında Pers kralı Kerezus tarafından ele geçirilmiştir. Ispartahlılar M.Ö.400 den, 398 senesine dek Magnesia'yı kontrol altına almışlardır. Komutan Thibron, kenti günümüzdeki yerine, Artemis Tapınağı'nın yer aldığı bölgeye taşımıştır. Bu şekilde kent Menderesin su baskılarından kurtulmuş ve bunun dışında dini bir merkez olmasının getirisi olan niteliklerden dolayı hem önem hem de güç elde etmiştir. Bizans çağında Magnesia Piskoposluk merkezi olmuştur. Kent 1300'li yıllardan sonra Aydın Oğulları Beyliği nin hakimiyetine girdiği, sonrasında karşı karşıya kaldığı nehir taşkınlarının getirmiş olduğu hastalıklar neticesinde de terk edilmesi ile Magnesia'nın bir ören yeri haline getirildiği anlaşılmaktadır. Antik kantte ilk kazı 1891-1893 yılları arasında Carl Humann tarafından yapılmıştır.⁹ M Magnesiasında kazı çalışmaları halen Prof. Dr. Orhan Bingöl tarafından sürdürülmektedir.

Antik çağda deniz kayısında bir yarımada olan Myus, bugün Milet in 15 km kuzeydoğusunda yer alır. İon birliği üyesi 12 kentin en yoksul ve önemsiz Myus idi. Günümüzdeki adı Avşar Kalesidir. Çok az sayıdaki kalıntılar mevcuttur. Strabon'un yaşadığı dönemde kent denizden 30 Stadion (800m) uzaktaydı, yalnız küçük kayıklarla kente ulaşıyordu. Menderesten gelen çamurlar Myus körfezini doldurmaya başlamış ve sivrisineklerin çoğalmasından dolayı halk, kenti terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Halk heykelleriyle birlikte taşınabilen tüm eşyalarını alarak Milet'e yerleşmiştir. Myus günümüzde Ege Denizine 30 km uzakta eski bir liman şehri olan ören yeridir. (Şekil 4) Mimarlık parçaları ile araba yarışmalarıyla tasvir eden ve daha sonraki bir dönemde bir duvarda yeniden kullanılmış olarak bulunan Arkaik Kabartmaları Berin'e göndermiştir. (Fotoğraf 7- 8).

⁷ Bean, Eski çağda Ege, s213

⁸ Steel Priete The Princeton Enryclopedia of Chanteal Siter: New Jersey Universny Prest, 1976, 737

⁹ Orhan Bingöl, Menderes Magnesiasında kazı çalışmaları, Aydın Valiliği Yayını, Aydın 1999, s.3.5 35

1.2.2. Heraklela Kenti

Kent İonia kıyı kesimlerinde, Bafa Gölü (antik dönemde denizin uzantısı idi) kenarında yer olan bir kıyı kentidir (Şekil 4) Günümüzde Muğla vilayeti sınırları içinde kalmaktadır. Latmos Dağı (Beşparmak Dağı) sırtında olağanüstü derecede iyi korunan Herakleia surları uzanmaktadır. Surların gölden yüksekliği 487 m'dir. Olağanüstü kayalar karmaşasında dönüp kıvrılırken, adeta gökyüzüne tırmanmış gibi görünürler.

Strabon önceleri yukarıdaki Latmos Dağı Gigi kentinde Latmos adıyla anıldığını bildirmektedir. M.Ö.5. yüzyılda Delos Birliğinin üyesi olduğundan dolayı talent vergi ödemekteydi. Hellenistlik dönemde ve Roma çağında kent, büyük ihtimalle deniz ticaretinden dolayı zenginleşmiş ve de gelişim kaydetmiştir. Herakleia erken Hıristiyanlık ile Bizans dönemlerinde de parlak günler geçirmiştir. Bafa Gölü içindeki küçük romantik adalarda, bu son iki dönemden kalan ve iyi korunmuş durumda olan kiliseler ile manastırlar vardır.¹⁰

Sonuç olarak antik kentler B. Menderes nehrinin alüvyonlarıyla kıyı çizgisinin ilerlemesinden etkilenmiştir Günümüzde kültür turizminde kentlerin son yerleşim alanları kullanılmaktadır.

1.3. İç Kısımlarda Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Olanlar

Ulaşım yerleşmelerin kuruluş yeri seçiminde iktisadi ve kültürel açıdan önemli sitler olmasında etkili olan önemli bir faktördür. Havzada bulunan bir çok antik şehir Roma ve Bizans dönemlerinde inşa edilmiş yollar üzerinde bulunmaktadır. Bu şehirler Menderes Magnesiası, Tralles, Akharaka, Tripolis (Fotoğraf 11), Colassae (Fotoğraf 12), Laodikya (Fotoğraf 13-14), Hierapolis (Fotoğraf 15-16), Nysa (Fotoğraf 17 18), Attuda (Fotoğraf 19). Antiocheia'dir (Fotoğraf 20) (Şekil 4).

Büyük Menderes havzası Roma döneminden kalma beş ayrı güzergahtan havzaya ulaşan yollara sahiptir Anadolu'da Roma yol şebekesinin belkemiğini oluşturan ve "Büyük Ticaret Yolu olarak bilinen yol, Büyük Menderes havzasından geçmektedir. Bu yol güzergahı Efes'ten başlayıp, M.Magnesiası (Germencik), Trailes (Aydın), Nysa (Sultanhisar), Mastaura (Nazilli), Antiocheia, Carura (Sarayköy), Attuda, Laodikya (Denizli), Apernela (Dinar) ve buradan da Anadolu'nun iç kesimlerine doğru hareket ediyordu.¹¹ Bu yol Büyük Menderes havzasının çöküntü alanı doğrultusunda, Menderes nehrine paralel havzayı başlan başa kat etmektedir (Şekil 4). Büyük Ticaret Yolu Ege Denizi kıyısından başlayıp Didym, Milet ve Priene şehirlerini kapsamamaktadır. Bunun sebebi, Milet in milattan sonraki yıllardan itibaren, Latmos Körfezinin dolmasıyla liman şehri özelliğini kaybetmiş olması ve bu fonksiyonun Efes ve İzmir (Smyrna) şehirlerine kaymış olmasıyla ilgilidir. Nitekim İzmir'den ve Sard' dan gelen Roma yolları Efes'te birleşmekte ve buradan M.Magnesiası üzerinden doğuya uzanmaktadır. Büyük Menderes vadisini takip eden bu yola havza içerisinde, güneyden önemli tali yollar bağlanmıştır. Bu yollar Marsyas deresi (Çine çayı) boyunca Alabanda (Çine) ve Alinda (Karpuzlu) istikametinden, Harpasos deresi boyunca Tabea'dan (Tavas) Aphrodisias (Karacasu) istikametinden ve bir başka yol Herakleia (Kızılcaölük). Apollonia (Tavas Medet köyü), Sebastopolisten gelirdi. Büyük Menderes havzasındaki yolların bulunduğu en önemli kavşak noktası Laodikya (Denizli)'dir Laodikya'nın komşu kavşak noktaları ise Efes, İzmir, Sard ve Apameira'dır(Şekil 4)

Büyük Menderes havzasındaki önemli Laodikya kavşağına farklı istikametlerden ulaşan yollar bulunmaktadır. Bunlardan biri, güney istikametten Kıbyra (Göhlisar), Eriza, Themissonion (Acıpayam) ve Laodikya ya, diğeri doğudan Apermeia (Dinar), Eumeneia (Çivril), Launda (Çal) ve Laodikya (Denizli), diğeri yine doğudan Apemeia (Dinar), Collosia (Honaz) ve yine Laodikya (Denizli), bir başka istikamet ise. Kuzeybatı dan pergamon (Bergama), Efes ve İzmir'den gelip Sard'da birleşen yol Philadelphieia (Alaşehir), Tripolis (Yenicekent), Hierapolis (Pamukkale) Laodikya (Denizli) ya ve son olarak batıdan Efes, M.Magnesiası (Germencik), Tralles (Aydın), Nysa (Sultanhisar), Antiokhela'dan yine Laodikya (Denizli)'ye birleşmektedir¹² (Şekil 4).

B. Menderes havzasından geçmeyen fakat tali yollarla havzanın bağlandığı bir de tarihi Kral Yolu bulunmaktadır. Persler ve Lidyalılar doğu ile batı yolunu inşa etmişlerdir Kral yolu Efes'te başlayarak, Sard üzerinden Lydia'ya Lydia'dan Gordion (Ankara Polatlı yakınları) ile Ankara'ya Kızılırmak'a ulaşıyordu. Bu bölgeden de Kapadokya Kilikya kapılarından Fırat'a ulaşıyor. Dicle'yi aşıyor. Asur (Assyria) üzerinden Susa ya geliyordu. Yol ise tam 90 gün devam ediyordu. Yol boyunca ise konaklama alanları ile krallığın posta istasyonları bulunmaktaydı.¹³

¹⁰ Ekrem Akungal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, Net Yay, 1997, 473. 38

¹¹ Ramsay Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası.50

¹² Ramsay Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası.51

¹³ Ekrem Akungal, Anadolu'nun Kültür Tarihi & Baskı, TÜBİTAR Yay, Ankara, 1995 s. 319.

Fotoğraf 7 Menderes Magnesiası'nda Artemis Tapınağının Tören Alanı.

Fotoğraf 8 Menderes Magnesiası'ndaki Agora ve Ovanın Tabanına Yakın Konumda Kurulan Şehirde, Nehrin Alviyal Tortuları.

Fotoğraf 9: Myus Antik Kenti.

Fotoğraf 10: Herakleia Antik Şehrinde Endymian Kutsal Yeri.

Fotoğraf 11: Önemli TicarehYolu Üzerinde Bulunan Tripolis Antik Kenti.

Fotoğraf 12: Önemli Ticaret Yolu Üzerinde Bulunan Colossae Antik Kenti.

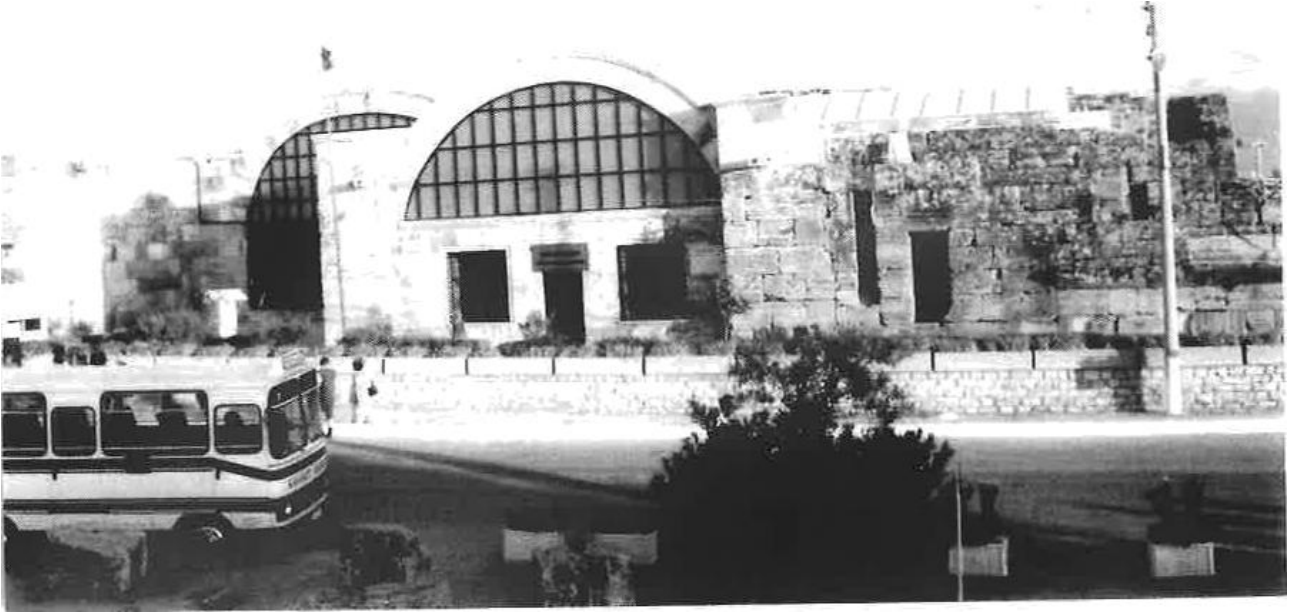

Fotoğraf 13: Önemli Ticaret Yollarının Geçtiği Laodikya Antik Şehrinin Bulunduğu Tepeden Lycos Vadisi.

Fotoğraf 14: Laodikya Stadyumu

Fotoğraf 15: Roma Hamamı Günümüzde Pamukkale Arkeoloji Müzesi Olarak Kullanılmaktadır.

Fotoğraf 16: Hierapolis Antik Şehrinde St. Philip IV .Martirumu

Fotoğraf 17: Nysa Antik Şehri Kütüphanesi.

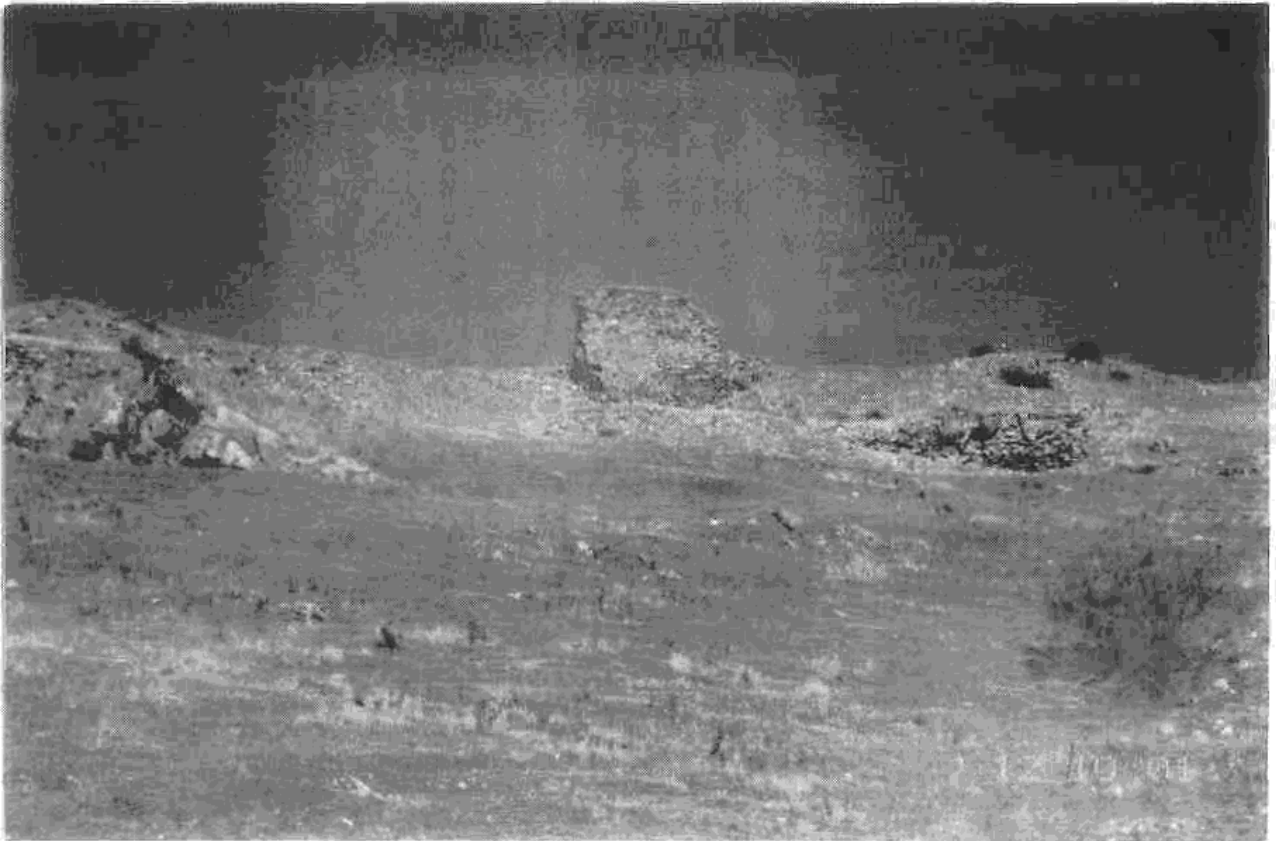

Fotoğraf 18: Nysa Antik Şehri Tiyatrosu

Fotoğraf 19: Hisar Köy Camii Avlusunda Bulunan Ahuda Antik Şehrine Ait Bazı bölümler

Fotoğraf 20: Antiocheia Antik Şehri.

B. Menderes havzasındaki Roma döneminin antik yollar, daha sonra Bizans döneminde de kullanılmıştır. Sardistikametinden Philadelphiea (Alaşehir), Tripolis (Yenicekent), Laodikya (Denizli), Themissonion (Acıpayam) ve Kıbyra (Göhlisar) istikametinden bir Bizans yolu geçmektedir(Şekil 5).

B. Menderes Havzasında ve çevresindeki antik yollar günümüz modern kara yollarıyla büyük bir paralellik göstermekte olup, söz konusu güzergahlar tarihin ilk çağlarından bu yana daima kullanılmış ve günümüzde de kullanılmaktadır.

Su, uygarlıklarının doğmasında ve gelişmesinde insanlık tarihi süresince büyük rol üstlenmiştir. İlk dönemlerden bu yana nehir kenarları boyunca, havzalardan ve önemli doğal geçit sayılan boğazlardan yapılan ulaşım faaliyetleri uygarlıkların daha uzun süreli ve daha kalıcı kültürel yapılara sahip olmasını sağlamıştır. Araştırma bölgesinde bu durumun en güzel örneği Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemleridir. Büyük Menderes havzası ve yakın çevresinin ulaşımına elverişli olması, eski ve orta çağda, tarihi yol güzergahları üzerinde veya bu yollara yakın şehirler daima istila ve saldırılara açık olmaları nedeniyle, şehirlerin birde dezavantaja sahip oldukları söylenebilir.

Bölgenin bu ulaşım sitesi düşünüldüğünde, araştırma alanı ve yakın çevresinde genellikle birbirinden farklı kültürel gelişmeler olduğu söylenebilir. Tarihi ulaşım yollarının bu sınırlı olumsuz etkisi yanında daha önceden belirtildiği gibi kültürlerin etkileşimi, zenginlik ve refahın artması, birbirinden farklı, köklü medeniyetlerin kurulması gibi ulaşımın bir çok pozitif etkisi söz konusu olmuştur.

Büyük Menderes ve yakın çevresinin ulaşımına elverişli olması geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyo-kültürel ve jeostratejik açıdan öneminin giderek artmasına sebep olmuştur.

Araştırma bölgesinde antik yollar üzerinde kurulan antik şehirlerle günümüz şehirleri arasında ekonomik ve kültürel açıdan (gelişmişlik bakımından) büyük bir benzerlik söz konusudur. Priene ve M. Magnesiası yerine Germencik ve Söke, Tralles yerine Aydın, Mastaura yerine Nazilli, Amyzon yerine Koçarlı, Sultanhisar yerine Nysa, Tripolis yerine Yenicekent, Colassae yerine Honaz Laodikya ve kısmen Hierapolis yerine Denizli yerleşim birimleri bugün havzada bulunan en önemli şehirlerdir. Bu şehirler içerisinde antik dönemden bu yana ulaşımına bağlı ekonomik ve kültürel gelişimin en güzel örneğini "Laodikya Denizli ikilemesi oluşturmaktadır. Laodikya Küçük Asya'nın en zengin sitelerinden biri idi. Şehrin merkezi vaziyetinden dolayı civardaki şehirlerin ticaret ve banka muamelesinin merkezi oldu.¹⁴ Burada da görüldüğü gibi Eski çağın Laodikya sınırları, bütün antik yolların da burada toplanması ile zamanının en gelişmiş şehri olmuştur. Bu gün de Denizli'nin Büyük Menderes Havzasının ekonomik kültürel ve nüfus miktarı açısından en büyük şehri olması tesadüfi değildir.

İnceleme alanında tarihi Roma Yolunun kalıntıları arkeologlar tarafından incelenmektedir. Kültür turizminde önemli olan "Roma Yolu turlarının sunulmasıdır. Buna göre bir Roma Yolu turuna bu yolu izleyerek: M. Magnesiası Tralles-Nysa Mastaura Antiochele-Tripolis Attuda Hierapolis Laodikya Colossae dahil edilebilir.

1.4. Diğer Antik Kentler

İnceleme alanında liman kenti ve tarihi ticaret yolları üzerinde bulunmayanlar diğer antik kentler olarak gruplandırılmıştır Bunlardan kültür turizmine önemli bir yeri olan Aphrodisias Büyük Menderes Nehri'nin kollarından olan Dandalas Çayı kıyısında, Aydın'ın Karacasu ilçe sınırları içerisinde Geyre Köyü yakınlarındadır. Babadağ sırasının eteklerinde denizden aşağı yukarı 600 m. yükseklikte bulunan plato üzerindedir. (Fotoğraf 21-22).

Tarihi Roma yoluna bağlanan tali bir yol buradan geçmektedir. Aphrodisias antik dönemlerin önemli bir kenti ve aynı zamanda kazılarla pek çok kalıntı ortaya çıkarmış olması bakımından mutlaka kültür turlarına dahil edilmektedir. Kalıntıları korunmuş bir diğer yerleşim Alinda'dır (Fotoğraf 23 24) Aydın'ın Karpuzlu ilçesi sınırları içinde yer alıp İsmi son yıllarda buraya sürgüne gönderilen Karya Kralı Mousos'un kardeşi Ada'nın Halikarassos da bulunan mezarında kemiklerin son metotlarla etlendirilerek Bodrum Müzesinde sergilenmesiyle duyurmuştur. İnceleme alanında diğer antik kentlerde çok fazla kalıntı bulunmamaktadır. Alabanda, Çine Kasabasının 4 km kadar batısında yer almaktadır.(Fotoğraf 25) Gökova Körfezinden (Keramus) ve Tralles'le(Fotoğraf 26) Roma Yoluna bağlanan tali bir yol üzerindedir. Kalıntıları çok az kalan kentlerden Gerga, Eski Çine'nün yaklaşık 6,4 km. güneydoğusunda dağlık bir bölgededir. Antik şehrin ilk belirtisi ile kuzeye doğru ilk turmanıştan sonra karşılaşılr. Burada Çine Çayına karşı bir dere yatağının her iki yanın da üzerinde yaklaşık 91 cm yüksekliğindeki bir yere Yunan harfleriyle "GERGA" yazılı büyük bir kaya vardır. Bu antik yol levhaları söz konusu yol üzerinde on dokuz yerde daha bulunmaktadır. Muhtemelen Roma yoluna birleşen tali bir yolun izleridir Amyzon, Koçarlı ilçesi Gaffarlar köyüne 16 km mesafede bugün Mazın Kalesi olarak adlandırılan civardaki en yüksek noktada Antik Karya şehirlerinden biridir, fakat çok fazla kalıntı bulunmamaktadır. Evmenia Antik kenti Dinar-Çivril kara yolu üzerinde bulunan Işıklı Kasabasının yer aldığı bölgededir. Bu kent Bergama Kralı II Eumenes adına kurulmuş bir kenttir.

¹⁴ Akça, Leodikya s.14

Fotoğraf 21: Aphrodisias Antik Kentinde Anıt Kapı

Fotoğraf 22: Aphrodisias Antik Kentinde Tiyatronun Bulunduğu Tepeden Hadrion Hamamı (Arka planda) Genel Görünümleri

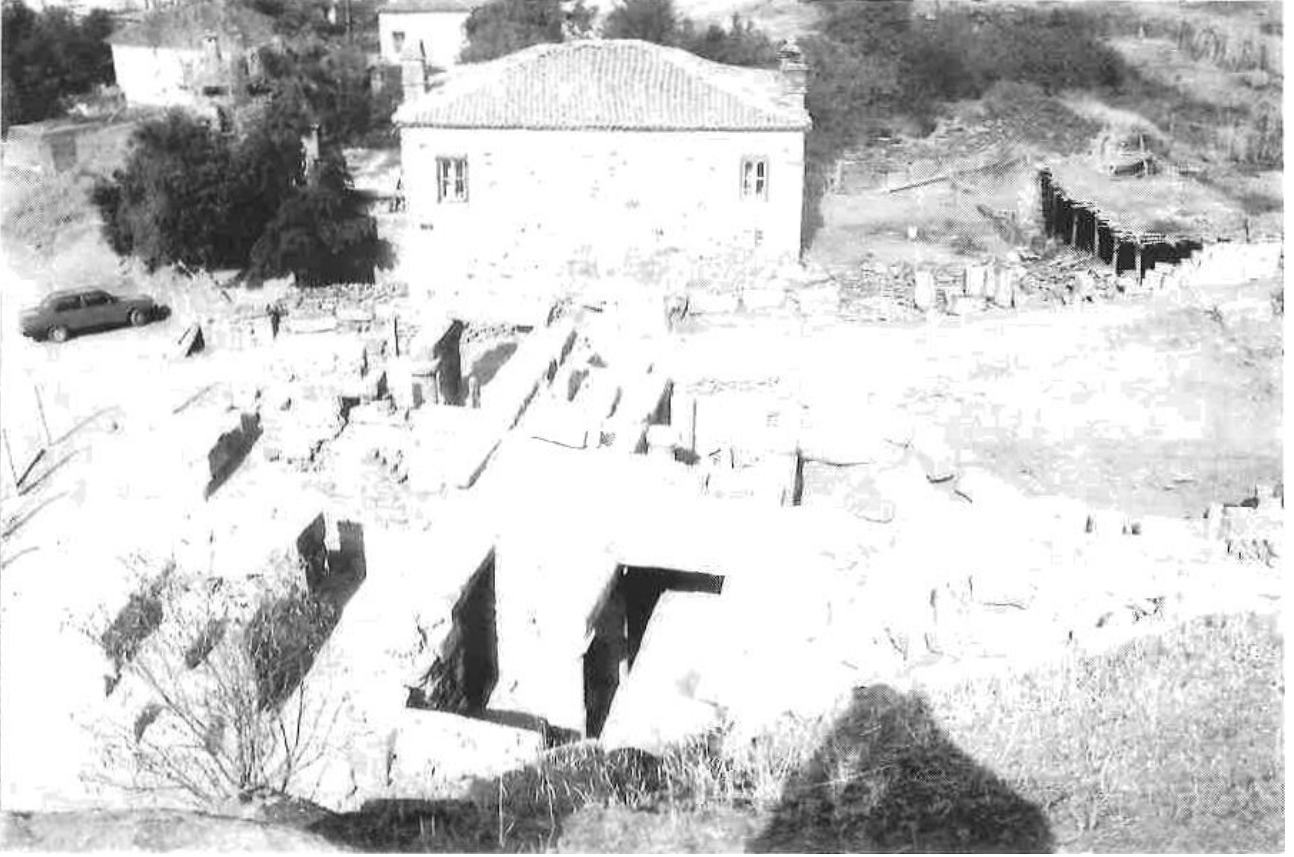

Fotoğraf 23: Alinda Antik Kenti Su Kemerini.

Fotoğraf 24: Alinda Antik Kenti Tiyatrosu

Fotoğraf 25: Alabanda Tiyatro Sahnesi ve Antik Şehir Üzerine İnşa Edilmiş Günümüz Binaları

Fotoğraf 26: Tralles Antik Roma Hamamı Kompleksi

Işıklı Kasabasının güney doğu tarafında yer alan su kaynağının yakınlarında antik döneme ait çeşitli kalıntılar ile karşılaşmaktadır.

Günümüzde "Saribaba Tepesi" adı ile bilinen dağlık bölgenin üstündeki düzlük, bilhassa Bizans zamanında kale olarak kullanılmıştır. Bahsi geçen tepenin yamaçlarıysa Evmenia'nın nekropolüdür. Denizli ili Çal ilçesinin 8 km kuzeybatısında yer alan Ortaköy kasabasındaki Dionysopolis kenti (haritada launda yazıyor) Suriye Krallığı (Selevkoslar) zamanında kurulmuştur. Sonrasında ise Bergama Krallığına bağlanmıştır. Günümüze çok fazla kalıntı kalmamıştır Ana ticaret yolları üzerinde bulunmayan kentlerden Aphrodisias kalıntıları kültür turizmine açıktır. Fakat diğer kalıntılar kültür turlarına dahil edilmemektedir. Bunun sebebi buralarda kazılar sonucu düzenleme yapılmamış olması yanında bunların az tanınmış olmasıdır. Fakat turizmde yeni yerler görme arzusunda olan ve kültür turizmi için gezen turistler için gelecekte önemli olacaktır.

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

1. Büyük Menderes Havzasında kronolojik sırayla Hitit, Lidya, Frigya, Yunan, Roma ve Bizans hakimiyetinde kaldırıldıktan sonra XIII. Yüzyıldan itibaren Türklerin egemenliği altına girmiştir. Bu çalışmada söz konusu milletlerin arkeolojik ve tarihi mirasları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.
2. Araştırma alanında yerleşme kalkolitik dönemde Beycesultan Höyüğünde ulaşılmıştır.
2. Kültür turizminin önemli bir başlığı olan ören yerlerinin mekânsal dağılımı coğrafi perspektifte haritalanarak ortaya koyulmuştur.
3. Havzada ören yerlerine bağlı kültür turizm potansiyelinin çok yüksek olduğu ortaya koyulmuştur.
4. Bu çalışmada Antik sit alanlarının coğrafi dağılımı yapılarak havza kültür turizmine katkı yapmak amaçlanmıştır.
5. Havza kültür turizmi geliştiği zaman yöre ekonomisine daha etkin katılım sağlanacaktır.

Kaynakça

- AKÇAKOCA AKÇA F:1937. Laodikya, İstanbul
- BAYKARA,T:1969 . Denizli tarihi, İstanbul, fak. Mat.
- BAYKARA,T:1988 . ' Denizli hakkında tarihi ve temel bilgiler'
- E.BEAN,G.:2000. Eski çağda Menderesin ötesi, İstanbul Arion yayınevi.
- GÖNEY,S.:1975. Büyük menderes bölgesi, İstanbul edb.fak.yay.
- TOKER,T.:1967. Denizli tarihi, Denizli Yenigün matbaası, Denizli

yenifikir

Uluslararası Akademik Fikir Araştırma Dergisi
International Journal of Academic Research and Ideas

Cilt / Volume: 16

Sayı / Issue: 32

İsa ÇELİK
Dr. Öğretim Üyesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ortaca Meslek
Yüksek Okulu
isacelik@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4471-6807>

Büyük Menderes Havzasında Kültüre Dayalı Turizm Türleri

*Culture-Based Tourism Types in the
Great Meander Basin*

Makale Kategorisi (Kitap İncelemesi, Book Review)

Geliş Tarihi / The Date of Received: 16.04.2024

Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 26.04.2024

Yayın Tarihi / The Date of Published: 28.07.2024

Atıf / Citation

Çelik İ. (2024). Büyük Menderes Havzasında Kültüre Dayalı Turizm Türleri, Yeni Fikir Dergisi, 16 (32), 27-64

Çelik İ. (2024). Culture-Based Tourism Types in the Great Meander Basin, The Journal of Yeni Fikir, 16 (32), 27-64

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

*Büyük Menderes Havzasında Kültüre Dayalı Turizm Türleri **

Öz

Kültüre dayalı turizm türünün genel adı Kültür Turizmi 'dir. Kültür turizmi potansiyelini ortaya koyabilmek için kültüre dayalı turizm türlerini incelemek gerekir. Kültüre dayalı turizm türleri (inanç turizmi, musiki, festivaller, gastronomi vb.) kapsamaktadır.

Bu çalışmada kültüre dayalı turizm türleri ören turizmi, tarihi turizm ve inanç turizmiyle sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada ören turizminde önemli antik kentler, havzanın ören turizm potansiyeli ve ören turizmi tur hatları üzerinde durulmuştur. Havzanın tarihi turizm ve inanç turizmi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Turizm, Kültür, Tarih, Antik Kent, Coğrafya.

*Culture-Based Tourism Types in the Great Meander Basin***

Abstract

The general name of culture-based tourism is Cultural Tourism. In order to reveal the potential of cultural tourism, it is necessary to examine culture-based tourism types. It covers culture-based tourism types (faith tourism, music, festivals, gastronomy, etc.).

In this study, culture-based tourism types are classified as archaeological tourism, historical tourism, and religious tourism. In this study, the important ancient cities in ruin tourism, the ruin tourism potential of the basin and ruin tourism tour lines are emphasized. An attempt has been made to reveal the historical tourism and religious tourism of Havza.

Keywords: Tourism, Culture, History, Ancient City, Geography.

---

* Bu makale "İslam Medeniyeti'nde Tıp ve Kadavra Üzerinde İlk Otopsi Çalışmaları" adıyla yapılan kitap çalışmasının özetidir.

** This article is the summary of the book titled "Medicine in Islamic Civilization and the First Autopsy Studies on Cadaver"

1. GİRİŞ

Kültür turizmi kapsam ve içerik açısından oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Tarihsel kaynaklar, sanat, arkeolojik kaynaklar, hayat biçimi, eğlence faaliyetleri, gelenek ve görenek, din, dil, mimari, giyim, kuşam, festivaller, mutfak, değer yargıları ve el sanatları gibi tüm kültürel faktörler turizmin başta gelen kültürel kaynaklarıdır. İnsanların hem geçmişteki hem de günümüzdeki kültürel yapılar ile bahsi geçen kültürel yapıların arasındaki farklılık, kültüre dayalı turizmi ortaya çıkarmıştır. Bireyler kendi kültürlerinden başka kültürdeki yerleri görmeye ve oraları öğrenmeye karşı bir merak içinde olmuşlardır. Bahsi geçen meraktan ötürü kişilerin kültürel cazibe mekanlarına ilgisi ve bu alanlara gitmeleri kültür turizmin doğmasına yol açmıştır. Kültüre dayalı turizm türlerini makalenin genel kapsamına bağlı kalarak ören turizmi, tarihi turizm ve inanç turizmi olarak 3 başlık altında ele alacağız.

1.1. Ören Turizmi

Eski kültürlerin yaşandığı ve yaşanan kültüre ait olan anıtsal yapıların olduğu, bugün artık insanın bulunmadığı mekanlara ören yeri adı verilmektedir. Bir harabe yanından geçerken insanların ilgisi ve merakı uyanır.

Eski kültüre ait anıtsal yapılar pek çok beşeri ve doğal afet karşısında yıkılmamış dünya kültür mirası yapılarıdır. Eski kültür ve medeniyetlerin maddi kültür belgesi olan, arkeolojik kaynaklara günümüz insanının ilgi ve merak duyması toplumların kültürel entegrasyonları ve kimlikleri bakımından önemlidir. Tarihi ve arkeolojik eserler ayrıca toplumların söz konusu eserlerde kültürlerini bulmaları bakımından önemlidir. Bütün bu sebeplerden dolayı ören turizmi kültür turizminin önemli bir alt başlığı olarak ele alınmıştır.

Ören turizminde en önemli unsur, anıtsal yapıların iyi korunarak canlı bir şekilde mevcut olmasıdır. Birçok anıtsal yapı bölgesinin coğrafi şartlarından dolayı depremlerle tahrip olmuştur. Arkeolojik kazılar sonrası birçok yapı aslına uygun bir şekilde restore edilmiştir. Restore edilen yapılar antik kentlerde ören turizmi açısından daha canlı bir görünüm sağlamaktadırlar. Ören yerinin temizliği çevre düzenlemeleri ulaşım şartları ve tanıtım faaliyetleri ören turizmini etkileyen diğer faktörlerdir.

1.1.1. Ören Turizmi'nde Önemli Antik Kentler

Ülkemiz ören turizmi açısından son derece zengin antik kalıntılara sahiptir. Dünya medeniyetlerinin doğuş ve gelişme sahalarından biri de hiç şüphesiz Anadolu'dur. Anadolu önemli medeniyetlerin yaşandığı bizlere gösteren önemli unsur arkeolojik kalıntılar, yani ören yerleridir. Anadolu'nun en çok ziyaret edilen ören yerleri Akdeniz ve Ege kıyılarındaki antik yerleşmelerdir. B. Menderes havzasındaki en önemli antik kentler; Hierapolis, Milet, Aphrodisias, Priene, Didim, Naysa, Laodikya, Alinda, Alabanda, Menderes Magnesiası, Herakleia ve Tralles'tir. Bu antik yerleşmeler antik dönemde evrensel bilim ve kültürün gelişmesine ışık tutmuş yerleşmelerdir. Büyük Menderes havzası Ege Bölgesinin en geniş çöküntü alanıdır ve antik yerleşmeler ve ören turizmi açısından da, ülkemizin en çok ziyaret edilen ören yerlerine sahiptir.

Büyük Menderes havzasında Kültür Bakanlığı tarafından turizme açılmış olan, Pamukkale (Hierapolis) Ören yeri, Aphrodisias Ören yeri, Milet Ören yeri, Didim Ören yeri, Priene Ören yeri, Nysa Ören yeri, Alinda Ören yeri, Magnesia ve Alabanda Ören yerleri bulunmaktadır. Turizme açılan bu 9 adet ören yeri dışında daha henüz kazısı yapılmadığı için yüzeyde daha az kalıntıya sahip ören yerleri bulunmaktadır. Bu aracı yerleri Hareklea Didim, Amyzon Koçorç Akhanaka Sultanhisar, Herposa Nazilli, Antiochia Kuyucak Trapezopolis Babadağ, Attuda Sarayköy ve Collosea Horozdur.

Türkiye'nin en fazla ziyaret edilmekte olan 10 ören yerinden ikisi Büyük Menderes havzasında bulunmaktadır. İzmir Efes Ören yerinden sonra en fazla ziyaret edilmekte olan ören yeri Hierapolis ören yeridir. Yine Türkiye'nin en fazla ziyaret edilmekte olan 5. sıradaki ören yeri hiç şüphesiz Milet (Aydın) ören yeridir. Bu ören yerine Didim ve Priene'de dahil edilerek bu sıralama elde edilmiştir. Türkiye'nin en çok ziyaret edilen ilk 5 ören yerinden ikisinin araştırma bölgesinde olması bölgenin ören turizmi açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

Araştırma bölgesinin ve Türkiye'nin kültür turizminde önemli ören yerleri olması açısından araştırmamızda öncelikle Hierapolis, Milet, Didim, Priene, Aphrodisias'a yer verdik.

Hierapolis'in anlamı kutsal şehirdir. Byzantionlu Stephanus şehrin adını sahip olduğu birçok tapınaktan aldığını söyler. Gerçekten de Augustus'un zamanına kadar paraların üzerinde ismi "Tapınaklar Şehri Hierapolis" olarak görülür. Ayrıca kentin hem ilginç hem de büyüleyici görüntüsü, Roma ile erken Hıristiyanlık dönemi mimari kalıntılarının zenginliği Hierapolis'in antik dönemlerden bugüne dek gelen en ünlü örenlerden bir tanesi olmasını sağlamıştır.

Kalsiyum oksit içeren sularını birikmesiyle oluşmuş olan travertenlerin bulunduğu plato pamuk kadar beyaz görünümüyle oldukça etkileyici bir özelliktedir. Kentin iyi korunan ve de oldukça geniş bir sahaya içine alan nekropolü, eski çağların en ilgi çeken mezarlıklarından bir tanesidir.

Kentin Bergama krallarından biri olan II. Eumenes tarafından kurulmuş olduğu ve Bergama'nın efsanevi kurucusu olan Telepho'un eşi 'Hiera'den ötürü Hierapolis ismini aldığı söylenmektedir. Hierapolis Roma İmparatorluğu Berius

zamanındaki (M.S. 17) büyük depreme kadar Hellenistik kentleşme prensiplerine bağlı şekilde özgün dokusunu devam ettirmiştir. Deprem kuşağında yer alan kent Tiberius döneminde meydana gelen büyük depremlerle (M.S. 60) önemli ölçüde zarar görmüş ve şehir bu dönemde yenilenmiştir. Bugün toprak üstünde kalan anıtsal yapılar depremden sonra inşa edilen yapılardır. M.S. 2 ve 3. asırlarda yeniden büyük yapılaşmaya giden kent bundan sonra bütün Hellenistik özelliğini yitirmiş tipik bir Roma kenti görünümüne kavuşmuştur.

Hierapolis, Roma döneminden sonra Bizans zamanında da oldukça önemli bir merkez şeklinde hayatını sürdürür. M.S. 4. asırlardan bu yana Hıristiyanlığın merkezi olması M.S. 80 senelerinde Hz. İsa'nın havarileri arasında yer alan Aziz Philipus'un bu bölgede öldürülmesi nedeniyledir. Kent, M.S. 4. asırda Bizanslıların eline geçtiği zaman, Aziz Philip adına Martyrium şeklinde isimlendirilen sekizgen bir kilise yapılır. Bu sebepten ötürü de kentin onuru katlanır ve Metropolis ünvanını elde eder.

Hierapolis, Eski Yunanlılar zamanında şifa ve sıcak su kaynakları, mabudu Herakles namına mukaddes şehir oldu. Şehrin bu özelliği daha sonraları kaplıca şehri olarak devam etti. Burada hastalar şifa buluyor, eğlence düşkünleri ise eğlence yapıyorlardı.¹⁵

Pamukkale'de (Hierapolis) yerleşme çağı zamanından itibaren doğa, insan ve su ilişkisi mevzu bahistir. Termal suların, sulama suyu şeklinde tarım alanında, kaplıca suyu şeklinde turizm alanında kullanımı bakımından insanla, travertenleri oluşturması ile devamlılığı bakımından doğa ile bağlantısı bulunmaktadır. İlgili ilişkide termal suların farklı zamanlarda turizm, tarım ya da doğada kullanımı ön plandadır. İlgili durumun, antik zamanlarda sıcak su tedavisinin, yerleşmenin sonlandığı Bizans devrinden sonra doğanın, Türkler zamanında ovada yerleşme ilerledikçe tarımın lehine olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Son çalışmalar özellikle suyun, asıl çekici unsur olan ve doğa turizmine konu olan traverten oluşumunda kullanılması üzerinedir.¹⁶ Hierapolis antik şehri bu özelliklerden dolayı diğer antik şehirlerden daha farklı fonksiyonlara sahip olduğu söylenebilir. Antik şehirde bulunan başlıca anıtsal yapılar şunlardır: Ana cadde ve kapılar, şehir suru, büyük hamam kompleksi, hamam bazilika, su kanalları ve kent çeşmeleri (nyphaeum), Apollon tapınağı, tiyatro, St. Philip Martyriumu (anıt mezar), nekropol.

Türkiye'nin en çekici arkeolojik kalıntıları Aphrodisias'ta bulunmaktadır. Antik yerleşme Büyük Menderes Nehri'nin kollarından olan Dandalas Çayı kıyısında, Aydın'ın Karacasu ilçe sınırları içerisinde Geyre Köyü yakınlarındadır. Bir dönem ihtişamlı olan kentin, günümüzde dahi göz alıcı ve çok çekici olan kalıntıları Babadağ sırasının eteklerinde denizden aşağı yukarı 600 metre yükseklikte bulunan bir platonun üzerindedir.

Aphrodisias yalnızca önemli bir dinsel yer olmasıyla değil, aynı zamanda sanat, edebiyat ve düşünce alanındaki çalışmalarla geliştiği, böylece her yönüyle gelişen bir şehir olmuştur. Hıristiyanlığın gelmesine ve kente bir piskoposun yerleşmesine rağmen Paganizm (putperestlik) Aphrodisias'ta uzun süre devam etmiştir. Büyük bir olasılıkla Paganizmi kökünden silip atmak amacıyla kente Stavropolis (haç kenti) adı verilmiştir. Ayrıca Karia eyaletinin en önemli kenti olduğu için şehir Karia olarak da adlandırılmıştır.

Aphrodisias'ın en önemli kısımları aşağı yukarı 520 hektarlık bir bölgenin çevresini saran ve uzunluğu ise 3.5 km'den fazla olan bir kale duvarı ile çevrilmiştir. Geç Roma döneminde inşa edilmiş ve sonradan olasılıkla depremlerin yeniden oynattığı yapı elemanları ve yazıtlardan oluşan dağınık malzeme ile restore edilmiş, bu duvarlar çoğu yerde giriş kapıları ile aralanmıştır. Eski yer terk edilmiş Geyre Köyü bu yerin güneydoğu kesiminde kalmıştır. 1956 yılındaki depremden sonra hükümetin girişimiyle kurulan yeni köy batı kapısı ya da Antioch Kapısı olarak adlandırılan kapının 1 km. batısında yerleşmiştir.

Kent alanı güneyde yaklaşık 15 m yüksekliğinde akropol olarak adlandırılan bir tepenin dışında genellikle düzdür. Son senelerde gerçekleştirilen kazılarda bahsi geçen tepenin en azından Erken Bronz Dönemine (aşağı yukarı M.Ö. 2800-2200) dek tarihlenebilen farklı yerleşmelerin kalıntılarının oluşturmuş olduğu (prehistorik bir höyük olduğu) kanıtlanmıştır. Başka bir hafif yükseltide güney doğudadır ve "pekmez" olarak adlandırılmaktadır. 1967'de kısmen araştırma yapılan bu yerde Erken Prehistorik yerleşme izlerine rastlanmıştır.¹⁷

Aphrodisias antik şehrinde başlıca arkeolojik yapılar; Aphrodite tapınağı, Tiyatro, antik kapı, Hadrian Hamamı, stadyum, lahit ve şehir surudur.

Milet Ege Denizi'nin hükümdarı felsefe ve bilimin doğum yeri olan Arkaik dönemde denizciliği ile parlamış büyük bir Liman kentidir.

Arkeolojik literatürde aslanlar körfezi olarak adlandırılan koy, antik çağlarda kent savunması açısından stratejik öneme sahiptir. Son derece dar olan giriş zincir ile kapatılıyor ve böylece çok iyi savunulabilen iyi bir deniz üssü elde

¹⁵ F.Akçakoca, Pamukkale Suları, İstanbul, Mağrifet Basımevi, 1940, s.12

¹⁶ Suna Doğaner, "Anadolu'nun Coğrafi Mirası Pamukkale", Türk Coğrafya Dergisi, Sayı:31, İstanbul, s.8

¹⁷ Kenan T. Erim, Aphrodisias, İstanbul, Net Turistik Yay. AŞ., 2000, s.10-19

edilebiliyordu. Milet'in kuruluş tarihi oldukça eskilere dayandığı için, Milet'in iki ayrı dönemde ele alınması söz konusu olmuştur. Bunlar klasik dönem ve Helenistik dönemdir.

Son kazılar Milet'teki en erken yerleşmeyi, başka bir deyişle Yunan öncesi döneme ait yerleşmeyi bir ölçüde aydınlatmıştır. Söz konusu yerleşmenin, bilinen ören yerinin güney batısındaki düzlükte bulunduğu ve M.Ö. 1600 dolaylarında, yani Minos ve Miken çağına dayandığı anlaşılmıştır. Milet bölgede bilinen en eski yerleşmelerdendir. Aslanlar Koyu'nun gemilerin korunmasına ve barınmasına çok uygun durumda olması ilk yerleşmenin hiç olmasa bir bölümünün bu liman sonunda kurulmuş olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak bu kesimde kent M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısında büyük imar çalışmalarına sahne olduğu için, ilk kuruluşa ait izlere rastlanmamış fakat Arkaik dönemden birkaç kalıntı elde edilmiştir.¹⁸

Hellenistik dönemde Milet 1000 yıldan çok bir zaman süreci içinde, Dünyanın en önemli ve en güzel kentlerinden biri olmuştur. Özellikle kent merkezinde Hellenistik dönem ve Roma Çağı boyunca inşa edilen eserler mimarlık tarihinde önemli yeri olan yapılardır. Limanın güneyinde 160m. Uzunluğunda Hellenistik dönemde inşa edilmiş Dor düzeninde bir stoa (üstü kapalı,sütunlu galeri) bulunmakta idi. Stoa'nın önünde 64 sütun ve içinde 30 dükkan vardı.

Milet antik şehrinin önemini yitirmesinin ana sebebi kuşkusuz B.Menderes Nehri sebebiyle denizden ayrılmasıdır. Bunun yanında Milet M.S. 178'de büyük bir zelzelede harap olmuştur. Uzun tarihi boyunca enerjisini de kaybetmiştir. Bizans ve Osmanlı devirlerinde sanki yorulmuş bitaptı.¹⁹

Başlıca Arkeolojik kalıntılar; Delphion, Athena Tapınağı, tiyatro, Fuistina Hamamı stadyum, şehrin dört limanı, kuzey-güney ve batı agoraları, senato binası (bouleuterion), kent çeşmesi (nymphaion), başlıcalarıdır.

Hellenistik dönemden önce kurulduğu bilinen Hellenistik dönemde en önemli şehir olma özelliğini taşıyan Roma ve Bizans dönemlerinde de önemini taşıyan Milet antik şehirde maddi kültür kalıntıları elbette yukarıda saydığımız kadar değildi.

Didyma Ionia'da Miletos'un güney kıyılarında ünlü tapınak kentçığının adıdır. Didyma asla tam teşekküllü bir kent özelliğine kavuşmamıştır. Tapınak ile onun idaresindeki bilicilik Miletos toprakları içerisinde ve bu tapınağın rahibi de kentin önde gelen resmi görevlilerinin arasında bulunur. Didyma ismi aslında Yunanca'dan değil, Anadolu dillerinden ileri gelir. Didyma Apollon Tapınağı şehrin en önemli yapısı olup bugün etrafındaki sütun dizisi haricinde, tamamen ayakta. Yunan Dünyasında, Didyma Apollon Tapınağının boyutları yönünden önemini bir fark ile geride bırakacak bir tapınak bulunmamaktadır. Helenistik zamanında tasarlanmış olan Apollon Tapınağı, devasa boyutlu mimarlık yapıtlarının, salt Romalıların elinde değildir.²⁰

Didyma'da Apollon Tapınağı, stadion, Kutsal Yol ve bilicilik merkezi olması bakımından antik çağda, oldukça öneme sahip bir yer olmuştur.

Priene'de kalıntılar başka yerlere oranla fazlaca iyi bir şekilde korunmuş ve ziyaretçilerin faydasına en uygun bir şekilde kazılar yapılmıştır. Priene ve yapıları da küçüktür. Yapıların pek çoğu kentin ilk senelerine aittir. Priene'de masiv Roma yapılarıyla karşılaşmaz. Kent muhtemelen Anadolu'ya olan Yunan göçü sırasında kurulmuştur. Kentin ilk kuruluşuna ait bir iz bulunmamaktadır. Çünkü kentin ilk kuruluş yeri bugün B.Menderes Nehrinin taşımış olduğu malzeme altında kalmıştır. Günümüzde kalıntılara rastladığımız yer, şehrin II. kuruluş yeridir. Yeni kentin yapımına Büyük İskender'in M.Ö. 334 yılındaki ziyareti sırasında başlanmıştır. Genç Kral Efes'te Artemis için sunmuş olduğu öneriyi Priene 'de de Athena Tapınağı adına tekrarladı. Yapının masraflarını karşılayarak, karşılığında ithaf hakkı kendisine verilecekti. Prieneliler öneriyi kabul ettiler. Priene'deki ilk kazılarda İskenderin adını taşıyan ithaf yazıtı ortaya çıkmıştır. Bugün Londra'daki British Museum'dadır.²¹

Kent yüksek bir kayalığın güney eteğinde kurulmuştur. Yukarıda, dağın tepesinde antik dönemde telonia adı verilen akropolis bulunur. Buraya tırmananlar adına en önemli ödül kentin tümünü ve B.Menderes Nehri'nin menderesler çizip ufka ilerlediği ovayı saran harika panoramayı görmektir. Buraya bir patika yol ile çıkılabilir.

Priene antik kentinin en dikkat çekici özelliklerinden biride sokaklar ve konutlardır. Sokaklar dik açı ile kesişir ancak ana caddeler doğu ve batı yönünde uzanmıştır. Kuzey ve güney doğrultulu sokaklar ise caddeleri birbirine bağlamıştır. Dört taraftan sınırlandırılmış olan her blok veya odaya çoğunlukla dört konut yapılmıştır. Ayrıca Priene evleri, antik şehirler arasında en iyi koruna gelen evlerdendir.²²

İlk önceleri bir liman şehri olan Priene Helenistik dönemde bugünkü kalıntıların olduğu alana alındı. Şu an 12 km denizden içerde kalmıştır. Helenistik dönemde ve Roma döneminde orta büyüklükte bir şehir yerleşmesi olmuştur. Maddi

¹⁸ George E. Bean, Eski Çağda Ege, İstanbul, Arion Yayın Evi, 1995, s.202

¹⁹ F. Sartiaux., M. Rahmi, Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler, s.63.

²⁰ George E.Bean, Eski Çağda Ege, Çev.İ.Delemen, İstanbul, Arion Yay., 1995, s,211.

²¹ Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, Net Turistik Yayıncılık, 1989, s.430.

²² Richard Stillwell, "Priene "The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, New Jersey University Press, 1976, s.737

kültür kalıntıları diğer antik şehirlere oranla daha canlıdır. Antik kente, bu günde canlılığını koruyan doğudan antik bir yolla girilmektedir.

Antik kentin başlıca arkeolojik yapılar: Athena Tapınağı, Zeus Olympus Temnası, Mısır Tapınağının Temnası, Demeter Temnası, Büyük İskender'in Evi (kutsal ev), tiyatro, stadium, senato binası, ve gymnasion çarşısı (agora), Priene evleri başlıcalarıdır.

1.1.2. Ören Turizmi Potansiyeli

Büyük Menderes havzasında yüzey araştırmaları dışında, kapsamlı kazı ve kurtarma çalışması yetersizdir. Henüz kazı yapılmamış veya yetersiz düzeyde kazı yapılmış çok sayıda antik şehir bulunmaktadır. Bu antik şehirler; Evmenia, Dionizopolis, Colassae, Laodikya, Attuda, Tripolis, Mastaura, Piginda, Gerga, Amyzon, Tralles ve Latmos Herakleiası' dır. Tralles antik kentinde, Aydın Müze Müdürlüğü ve Adnan Menderes Üniversitesi tarafından 1996 yılından beri aralıklarla kazı çalışması sürdürülmektedir. Ören turizmine açılmaya bekleyen, havzanın en önemli antik şehirlerden biri de Laodikya'dır. Laodikya'nın bu günde olduğu gibi antik dönemde de ticari yollar kavşağında olmasından dolayı, antik dönemin en zengin şehirlerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu şehrin kazı ve kurtarma çalışmalarının yapılması için girişimler devam etmektedir. Laodikya'da kazı yapıp ören turizmine açılması durumunda çok sayıda ziyaretçi alacağına şüphe yoktur. Laodikya Türkiye'nin en çok ziyaret edilen 2. büyük ören yeri olan Hierapolis ören yerine komşu olması ve çeşitli istikametlerden gelen anayol güzergahlarına yakın olması Laodikya'nın önemini daha da arttırmaktadır. Laodikya'da en kısa zamanda kazı çalışmaları yapılarak ören turizmine açılması gerekmektedir.

Araştırma bölgesinde ören turizmine açılabilir diğer antik yerleşme Tralles antik şehridir. Tralles, Aydın'ın merkezinde bulunmaktadır. Antik yerleşmede 1996 yılında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Aydın merkezde, belediye sınırları içinde olması, antik şehri ören turizmi açısından daha önemli hale getirmektedir. Ayrıca Tralles'in kazısının tamamlanıp ören turizmine açılması, Aydın şehir içinde mevcut olan, tarihi yapılarında daha etkin turizmde kullanılmasında etkili olabilecektir.

Sonuç olarak araştırma bölgesi ören turizmi açısından oldukça zengindir. Bölgede ören turizmine açılan antik şehirler kadar, ören turizmine açılmayı bekleyen çok sayıda antik yerleşme mevcuttur.

1.1.3. Ören Turizminin Gelişimi

Araştırma alanında ören turizmi, Pamukkale traverten alanında bulunması bakımından en erken Hierapolis antik kentinde başlamıştır. Fakat 1980'li yıllarda kalıntıların büyük bir bölümü toprak altında olduğundan sadece Pamukkale traverten alanını görmek isteyen turistler tarafından geziliyordu. Fakat İtalyan Üniversitelerinin (Toronto ve Lecce) kazıları sonucunda kalıntıların çoğu ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntılar oldukça ilgi çekmektedir. Öncelikle kültür turizmine açılan diğer bir antik kent Aphrodisias'tır.

Aphrodisias'ta ilk kazı 1904 yılında Aphrodite Tapınağı ve Hadrian Hamamlarının da bulunduğu geniş bir alanda, Fransız Arkeolog Paul Gaudian tarafından yapılmıştır. 1937 yılında İtalyanlar tarafından kısmi bir kazı çalışması yapılmıştır. Aphrodisias antik kentinin günümüzdeki şeklini alması, Geyre köyünün harabeler üzerinden başka bir yere taşınması ve 1961 yılında New York Üniversitesi'nin desteği ile Kenan T. Erim'in kazılara başlaması ile olmuştur.²³ Aphrodisias kazı direktörü Kenan T. Erim kentte aralıksız 20 yıl çalışmıştır. Aphrodisias'ta kazılar Kenan T. Erim'in ölümünden sonrada devam etmiş ve günümüzde de devam etmektedir.

Kenan Erim'in gayretleriyle dış turizmde tanıtımında yapılan kent Türkiye Kültür turizminin en önemli kentlerinden biridir. Kültür turizminin diğer 3 kenti Milet, Priene ve Didim'in ilgi görmesinin nedeni ise kıyıya yakın olması ve deniz turizmine katılanlar tarafından günlük turlarla gezilmesidir. Ayrıca bu kentlerde yapılan kazıların da, kalıntıların ortaya çıkarılması bakımından kültür turizmine katkısı bulunmaktadır.

Milet'te ilk kazılar 1899 yılında Th. Wiegand tarafında başlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ara verilmiş ve 1938'de Carl Weickert tekrar kazılara başlamış ve İkinci Dünya Savaşından sonra da devam etmiştir. Son yıllardaki kazılar Prof. G. Kleiner'in yönetiminde yapılmıştır. Yeni kazılarsa İstanbul'da bulunan Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü olan Prof. Müller Miener tarafından yönetilmektedir.

Didyma'da ilk kazılar 1938'de başlamış daha sonrada 1962 yılında Alman Arkeologları tarafından kazı yapılmıştır. 1979'da Lothar Haselberger belirli bir süre kazı yapmıştır. Son kazılar ise Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından devam etmektedir ve kutsal yolun büyük bir kısmı bu kazılarla ortaya çıkarılmıştır.

Priene'deki arkeolojik kazılar ilk defa 1895 senesinde Carl Humann öncülüğünde yapılmış, daha sonra Th.Wiegand yönetiminde devam ettirilmiştir.

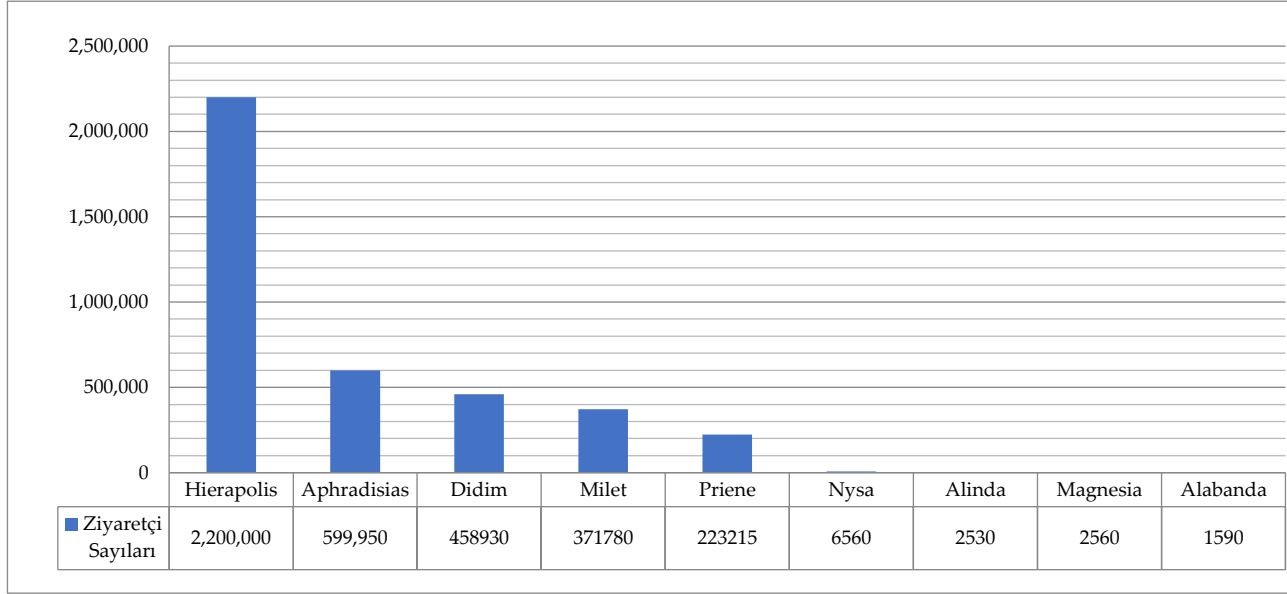
Havzada bulunan önemli antik kentlerde söz konusu kazı ve restorasyon çalışmalarından sonra antik yerleşmeler zamanla Ören turizmine açılmıştır. Ören Turizminin gelişiminin bu turizme katılan turist sayısı ile de izlemek

²³ Erim, Aphrodisias,s.3

mümkündür. Bu istatistikler Ören yeri ziyaretçi ziyaretçi sayısı ve müze ziyaretçi sayılarında oluşmaktadır. Ören yerleri "Açık hava Müzesi" şeklinde düzenlenmiş olduğundan buralara giriş yapan turist sayısı belirlenebilmektedir.

Turizminin gelişiminin bu turizme katılan turist sayısı ile de izlemek mümkündür. Bu istatistikler Ören yeri ziyaretçi sayısı ve müze ziyaretçi sayılarında oluşmaktadır. Ören yerleri "Açık hava Müzesi" şeklinde düzenlenmiş olduğundan buralara giriş yapan turist sayısı belirlenebilmektedir.

Havzada bugün ziyarete açılmış olan 9 tane antik şehir ile 4 tane arkeoloji müzesi yer almaktadır. Havzada bulunan başlıca ören yerleri, Hierapolis, Aphrodisias, Didim, Milet, Priene, Nysa, Alinda, Menderes Magnesiası ve Alabanda'dır (Şekil 2). Arkeoloji müzeleri ise Hierapolis, Aphrodisias, Milet ve Aydın müzeleridir. Ziyaretçi sayıları şekilde verilmiştir.

Şekil 5: 2023 Yılı Büyük Menderes Havzasında Bulunan Ören Yerlerinin Toplam Ziyaretçi Sayısı

Yıllar	Hierapolis	Aphrodisias	Didim	Milet	Priene	Nysa	Alinda	Magnesiası	Alabanda
1992	1,397,940	119,263	130,325	90,539	88,712	6,343	320	-	-
1993	1,019,553	160,574	201,213	77,650	67,960	4,813	378	-	-
1994	933,726	106,559	83,400	62,811	52,614	2,877	1,118	-	-
1995	1,116,335	129,764	97	79,939	63,694	3,503	806	-	-
1996	1,341,621	166,654	120,418	103	69,570	5,205	1,043	563	-
1997	1,260,360	214,246	136	110,533	82,242	3,130	1,058	858	-
1998	1,117,479	206,530	120,524	86	82,490	6,022	1,023	957	-
1999	659,829	83,600	79,772	51,314	50,372	6,560	732	483	-
2000	839,264	131,924	92,918	59	53	6,277	678	658	147

Şekil 6: 1992-2000 Yılları Arası Büyük Menderes Havzasında Bulunan Ören Yerlerinin Toplam Ziyaretçi Sayıları

Kaynak: Ören Yerinde Bulunan Müze Müdürlükleri

Türkiye çapında en çok ziyaretçi gelen ilk 5 ören yerinden 2 tanesi Büyük Menderes Havzasında yer almaktadır (Şekil 3). Bunlar toplam 1.541.758 ziyaretçi sayısı ile Denizli Hierapolis ören yeri ve toplam 418.930 ziyaretçi sayısı ile Aydın Milet'tir. Bu ören yeri, birbirine yakın olmasından ötürü Milet, Priene ile Didim ören yerlerinden meydana gelen toplam ziyaretçi sayıları verilmiştir. Pamukkale Hierapolis ören yeri ülkemizin ikinci derecede öneme sahip ören yeri olup ziyaretçi sayısı 1 milyonu geçen iki ören yerinden biridir. Bu ören yerinin ziyaretçi sayısının fazla olmasının temel nedenleri; antik dönemden günümüze kadar Denizli ve yakın çevresinin Anadolu'dan geçen önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması, ülkemizin önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden olan ve Ege Bölgesi'nin ikinci önemli kentinin ören yerine yakın bir konumda bulunması, diğer ören yerlerinden farklı olarak, ören turizmi yanında termal suyu nedeniyle kaplıca turizmi, Pamukkale Travertenleri'nin bulunması sebebiyle doğa turizmi (eko turizmi) ve St. Philipus'un anıt mezarının bulunması ve Hıristiyanlığın ilk yayıldığı mekanlardan olması sebebiyle inanç turizmi açısından çekim merkezi olmasıdır.

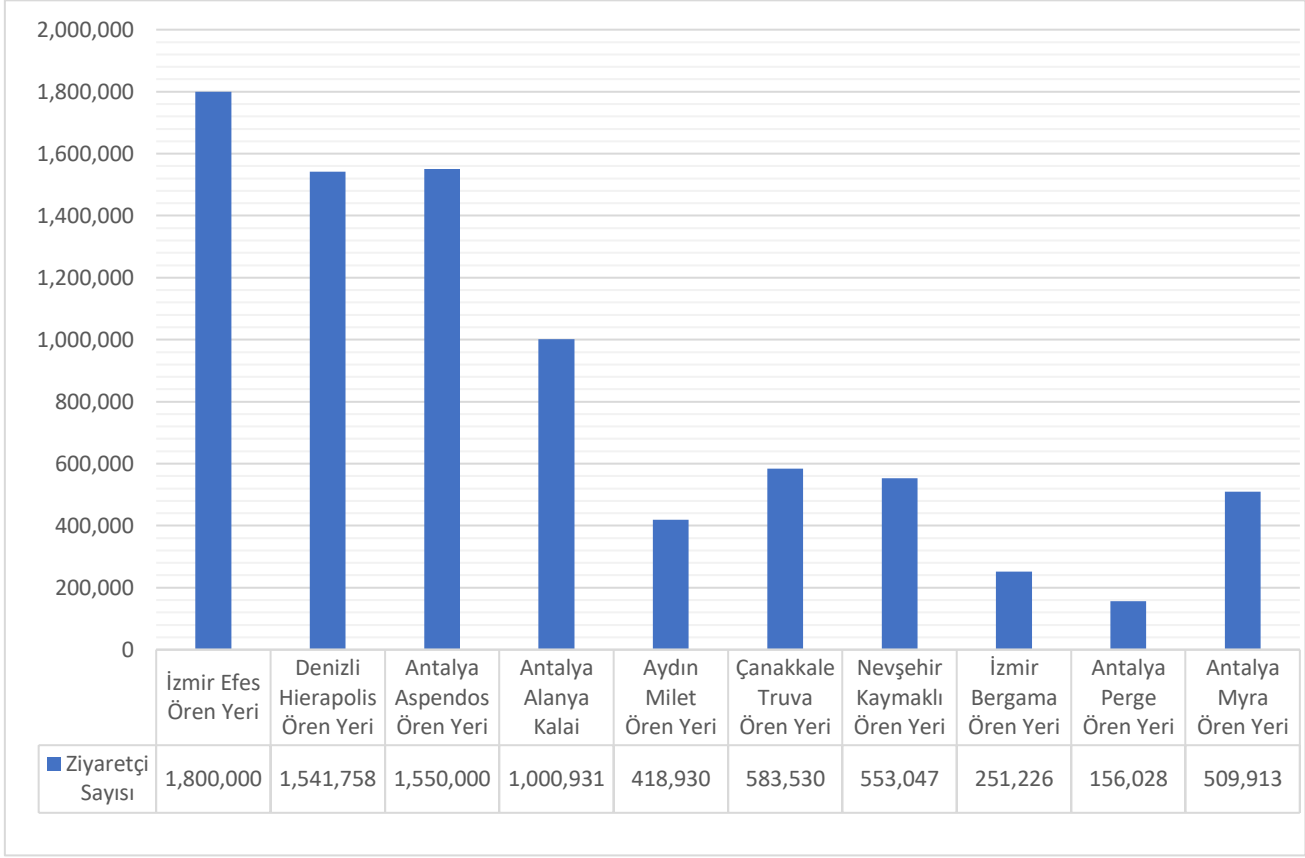
Ören turizminin, inanç turizminin, doğa turizminin ve termal turizminin bir arada yaşandığı Pamukkale-Hierapolis turizm alanına ziyaretler 1992 yılında toplam 1.397.940 kişi olan ziyaretçi sayısı 2023 yılında toplam ziyaretçi sayısı

2.200.000 ne ulaşmıştır.. (Şekil 1). Son 10 yılda ören yeri ziyaretçi sayısındaki bu azalma kısmen de olsa yöreye daha az kültür turistinin gelmesi şeklinde yorumlanabilir.

Bu durum havza kültür turizminin 1992-2023 yılları arası yüzde elliye varan bir artış kaydettiğini göstermektedir.

Dünya'nın en değerli doğal ve kültürel kaynaklarından birisi olan Pamukkale-Hierapolis ören yerinde, koruma tedbirleri göz ardı edilmeden, ziyaretçi sayısı bu günkü değerlerin çok daha üzerine çıkartılabilir.

Şekil 7: 2013 yılı Türkiye'de ziyaretçisi en fazla olan 10 Ören yeri.

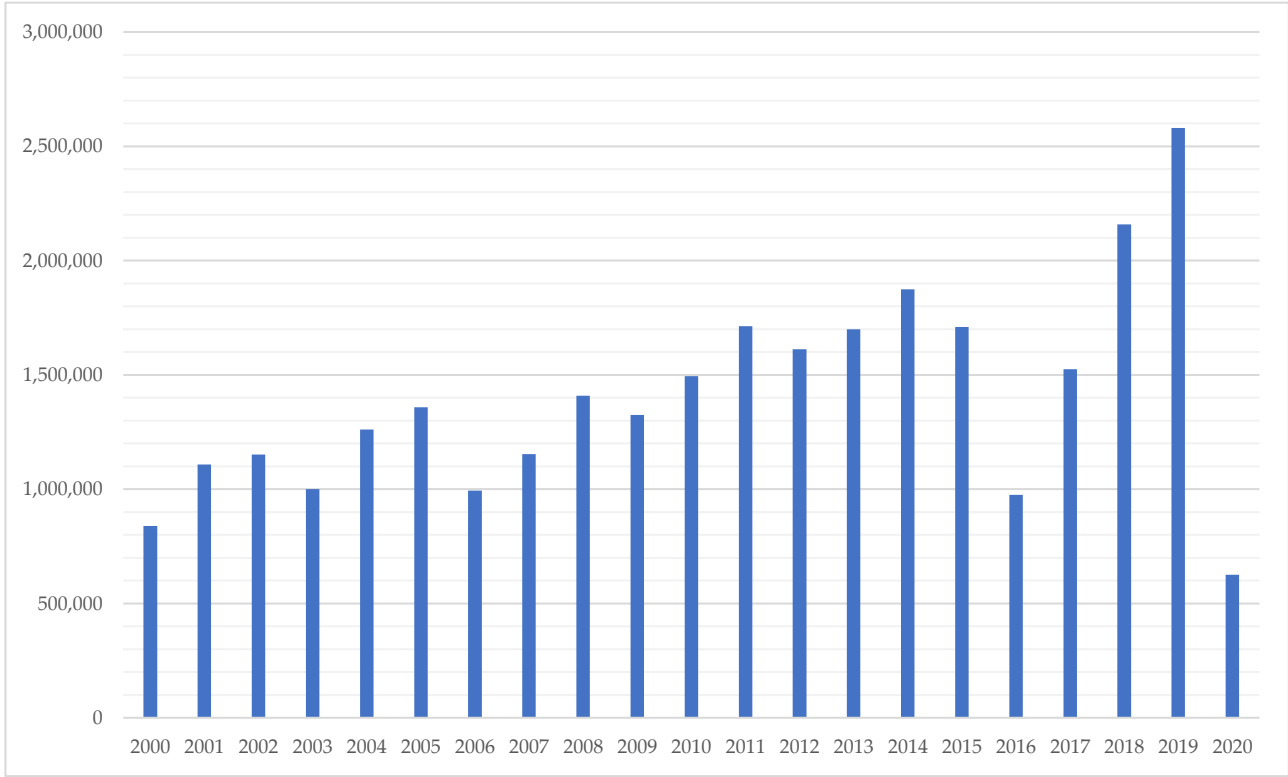
Kaynak: Ferruh Gerçek, Türk Müzeciliği, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, 2013,s.233

Bu sayının artmasıyla, Hierapolis antik kentine 10 km. mesafede olan Laodikya antik kentinde gerekli kazılar yapılarak ören turizmine açılması yöreyi kültür turizmi açısından daha da cazip hale getirecektir. Yetkililer Laodikya'da yüzey araştırmalarının tamamlandığını, İtalyan-Venedik Üniversitesi ile Pamukkale Üniversitesi 2001 yılında kazı çalışmalarına başlanacağını söylemişlerdir. Ayrıca bu kazı için bürokratik işlemlerin de tamamlandığı belirtilmiştir. Laodikya daha önce de belirttiğimiz gibi yörenin en az Hierapolis kadar öneme sahip antik yerleşmesidir.

Büyük Menderes havzasının ikinci kültürel çekim merkezi aşağı menderes yöresidir. Burada birbirlerine çok yakın mesafede Priene, Milet ve Didim ören yerleri vardır. Bu ören yerlerine 1996 yılında ören turizmine açılan Menderes Megnesiası da eklenmiştir. Coğrafi açıdan aynı yörede birbirine yakın mesafede bulunan Latmos Herakleia'sı ve Myus'da yörenin kültürel zenginlikleri arasında bulunmaktadır. Özellikle Latmos Herakleia'sı Beşparmak Dağı eteğinde ve Bafa Gölü kenarında ziyaret edenleri, kültürel zenginliği yanında doğal güzelliği ile de büyüleyen bir antik yerleşmedir. Antik dönemde kıyı kenti olan Herakleia günümüzde Bafa Gölü kenarında Kapıkırı köyü sınırları içindedir. Bafa Gölü'nün M.Ö. 1. yüzyılda Ege Denizi ile bağlantısı kesilmiş, doğal olarak Herakleia' da bu tarihten itibaren önemini kaybetmiştir.

Aşağı Menderes yöresi ülkemizin en çok ziyaretçi alan 10 ören yeri arasında 5. sıradadır. Yörede dünya genelindeki en canlı ve en büyük tapınaklarından olan Didyma Apollon Tapınağı yer almaktadır. Tapınak iyi muhafaza edilmiş, anıtsal cazibesi fazlaca yüksek bir yapıdır. Bu tapınak Aşağı Menderes yöresinde senelik aşağı yukarı 100-120 bin ziyaretçi sayısı ile en çok ziyaretçi alan ören yerini meydana getirmektedir. Gerçekten de Tapınağın kültürel ve canlı mimari yapısı ziyaretçileri kendine hayran bırakmaktadır.

Yörede yer alan Milet antik şehri; Ege Denizi'nin hükümdarı felsefe ve bilimin doğduğu yer olmuş, oldukça büyük bir tarihi geçmişi olmasına karşın günümüzde arkeolojik kalıntı bakımından antik şehir unsurlarından da az kalıntıya sahiptir. Bunun sebebi bölgenin coğrafyasının değişmesiyle açıklanmaktadır. Eski Latmos Körfezi'nin Büyük Menderes Nehri tarafından doldurulması neticesinde bu gün antik şehir, kıydan 9 km. içerde kalmıştır. Böylece birçok arkeolojik yapı alüvyonlarla örtülmüştür. Antik yerleşmenin yıllık toplam ziyaretçi sayısı en az 51.314 en fazla ise 110.533 kişi arasında değişmektedir (Şekil 2).

Şekil 8: 2000-2020 Arası Pamukkale (Hierapolis) Ören Yeri Yıllar Bazında Ziyaretçi Sayısı.

Yıl	Çeyrek	Çıkış Yapan Ziyaretçiler			Giriş Yapan Vatandaşlar (Yurtiçi ikametli)		
		Turizm Geliri Bin (\$)	Kişi Sayısı	Kişi Başı Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gideri Bin (\$)	Kişi Sayısı	Kişi Başı Ortalama Harcama (\$)
2012	I	3 524 422	4 219 161	835	870 186	1 263 166	689
	II	7 066 015	9 323 460	758	1 286 535	1 687 811	762
	III	11 055 087	15 437 123	716	1 060 834	1 379 205	769
	IV	7 361 478	7 484 177	984	1 375 835	1 472 767	934
	Yıllık	29 007 003	36 463 921	795	4 593 390	5 802 950	792
2013	I	4 649 823	4 773 826	974	1 205 355	1 659 631	726
	II	8 316 084	10 267 778	810	1 286 831	1 835 515	701
	III	11 579 173	16 057 651	721	1 224 441	2 067 830	592
	IV	7 765 343	8 126 971	956	1 536 938	1 962 893	783
	Ekim	4 086 625	4 294 646	952	640 269	806 876	794
	Kasım	2 131 495	2 234 267	954	449 408	583 899	770
	Aralık	1 547 223	1 598 059	968	447 260	572 119	782
	Yıllık	32 310 424	39 226 226	824	5 253 565	7 525 869	698

Şekil 9: 2012-2013 Yılları Pamukkale (Hierapolis) Ören Yerine Ziyarete Bulunan Yerli Ve Yabancı Turistler

Kaynak: Denizli Özel İdare Müdürlüğü

Antik çağda Milet liman şehrinin önünde yer alan Lade Adası günümüzde çorak bir tepe görünümüne sahiptir. M.Ö. 494 senesinde Persler ve Milet' liler arasında patlak veren ve 6 sene boyunca devam eden Lade Savaşı "savaş yeri turizmi" şeklinde açılması tahmin edilmektedir. Coğrafya ve Tarihin biraraya geldiği ve önemli pek çok hadisenin yaşandığı mekanlar turizm bakımında cazibe merkezi niteliğindedir.

Aşağı Menderes yöresinde bulunan bir başka ören yeri de Priene ören yeridir. Samsun Dağı'nın eteğinde Büyük Menderes havzasına yakın yükseklikte kurulmuş olan, canlı kalıntıları bulunan bir ören yeridir. Priene ören yerinin 2023 yılı ziyaretçi sayısı 223.215 tir.(Şekil1)

Aşağı Menderes yöresi ülkemizin çok önemli kültür turizmi alanıdır. Didim, Milet, Myus, Menderes Megnesiası, Priene, Latmos Herakleia'sı gibi birbirine fazlaca yakın antik kentlerin bulunması yörenin Ören Turizmi bakımından ne denli zengin olduğunu gözler önüne sermektedir. Söke İlyas Ağa Camii ile Milet harabeleri içerisinde yer alan beylikler devrine ait, bu camii tarihi turizm bakımından yörenin büyük zenginlikleri arasındadır. Beşparmak Dağı, Bafa Gölü ile Menderes vadisi Eko Turizmi bakımından yörenin büyük zenginliklerinden biridir. Eski Lade Adası'nın savaş alanı turizmine açılması ve mevcut kıyı turizmi ile bölge âdeta bir turizm cennetine dönüşecektir. Yörede ilk olarak kültür turizmi dışında diğer turizm ile alakalı avantajlar hesaba dahil edilerek gerekli olan tanıtımlar yapıldığı takdirde yöreyi ziyaret eden turist sayısı bir hayli artacaktır.

Büyük Menderes havzasının Aydın yöresinde yer alan antik şehirler ve tarihi yapılar, ören turizmi ve tarihi turizm açısından önemli potansiyele sahiptir. Orta Menderes yöresinde bulunan en önemli antik şehir Aphrodisias'tır. Büyük Menderes havzasının bir bölümü olarak en canlı arkeolojik kalıntılara sahip olan ören yeridir. Ülkemizin önemli ören yerlerinden olan Aphrodisias'ta bir de arkeoloji müzesi bulunmaktadır. Ören yerinin 2023 yılı toplam ziyaretçi sayısı 599950 dir. (Şekil1)

Aphrodisias ören yerinin yerli ve yabancı ziyaretçi sayıları değişim göstermektedir. 2012 yılı ören yerine gelen yabancı ziyaretçi sayısı 1.661.475 iken yerli sayı 827.611 dir. (Şekil 6)

Yabancı ziyaretçi sayısı yerli ziyaretçi sayısından 5 kat daha fazla gerçekleşmiştir. Bu durum 1998 yılı Türkiye'de geliri en fazla olan 10 ören yerinden birinin Aphrodisias Ören yeri olmasını sağlamıştır. Ören yerinin 1999 yılı aylara göre tasnif edilmiş ziyaretçi sayılarına baktığımızda, en fazla ziyaretçi Mayıs ayında (11.930 kişi) en az ise Aralık ayında (1.025 kişi) olduğu izlenmektedir (Şekil 12). Ziyaretçi sayıları her ne kadar kış aylarında azalma göstermiş olsa da turizm faaliyeti yılın tüm aylarında devam etmektedir.

Yıllar	TESİSE GELİŞ SAYISI			GECELEME		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
2016	910.496	1.578.391	2.488.887	6.666.101	4.852.135	11.518.236
2015	2.109.588	1.301.686	3.411.274	11.535.722	3.210.924	14.746.646
2014	1.935.104	1.081.520	3.016.624	11.238.477	2.918.072	14.156.549
2013	1.661.453	1.024.851	2.686.304	10.311.491	2.786.949	13.098.440
2012	1.661.475	827.611	2.489.086	9.698.075	2.415.408	12.113.483

Şekil 10: 2012-2016 Yıllarına göre Aphrodisias Ören Yeri Yerli Yabancı Ziyaretçi Sayıları

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri

Yıllar	Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı (%)		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
2016	7,3	3,1	4,6	24,08	17,53	41,60
2015	5,5	2,5	4,3	42,98	11,96	54,94
2014	5,8	2,7	4,7	42,47	11,03	53,49
2013	6,2	2,7	4,9	43,08	11,64	54,72
2012	5,8	2,9	4,9	44,26	11,02	55,28

Şekil 11: 2012-2016 Yıllarına göre Aphrodisias Ören Yeri Yerli Yabancı Ziyaretçi Verileri

Kaynak: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı İstatistikleri

Kaynak: Aphrodisias Müze Müdürlüğü

Dikkati çeken diğer bir husus bahar aylarında gelen ziyaretçi sayısının yaz aylarından daha fazla olduğudur. Bu durum kültür turizminin tabii durumundan kaynaklanmaktadır. Araştırma bölgesinde Aphrodisias ören yeri yakınında başka bir turizm faaliyeti bulunmadığı için ziyaretçi sayısının tamamı kültür turizmi için ören yerine geldiği anlaşıldığından ören yeri verileri bölgede kültür turizminin sayısal seyri bakımından önemli ölçü oluşturmaktadır. Bu bakımdan Aphrodisias ören yeri istatistikleri; yerli, yabancı, toplam ve aylara göre ziyaretçi sayıları ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Orta Menderes (Aydın) yöresinin ziyarete açık diğer önemli ören yerleri Nysa, Alinda ve Alabanda antik yerleşmelerdir. Bunlardan en fazla ziyaretçi alan antik yerleşme Nysa'dır. 2013 Yılı ziyaretçi sayısı 6560 kişidir. (Şekil 1). Nysa Sultanhisar ilçesine 3 km uzaklıkta bulunmaktadır. Antik yerleşme canlılığını koruyan harabelerinin çoğu Roma döneminden kalmadır. Edebiyat ve Güzel sanatlarla ilgili bir kültür merkezi olduğu bilinmektedir. Nysa, Efes Celsus kütüphanesi ile aynı tipte bir kütüphaneye sahiptir. Antik yerleşme Aydın-Denizli karayolu üzerinde bulunması ve zamanının bir kültür merkezi olması sebebiyle etkin tanıtım yapılması durumunda daha fazla ziyaretçi çekebilecektir.

Müze Adı	Yerli Ziyaretçi Sayıları	Yabancı Ziyaretçi Sayıları	Toplam Ziyaretçi Sayıları	Ören Yeri Toplam
Pamukkale Arkeoloji Müzesi	51,693	34,542	86,235	1,260,360
Aphrodisias Müzesi	18,287	59,727	78,014	214,262
Milet Müzesi	14,697	3,333	17,831	110,535
Aydın Müzesi	-	-	2,562	-

Şekil 12: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin Ve Müze Bulunan Ören Yerlerinin 1997 Yılı Toplam Ziyaretçi Sayıları.

Alinda merkezi yol güzergahlarından uzak, İç kesimlerde bulunduğundan ziyaretçi sayısı hayli düşüktür. Kültür turizminin gelişimini gösteren diğer istatistiki veriler müze ziyaretçi sayılarıdır. Bilindiği gibi müzeler tarih ve kültürün sergilendiği önemli mekanlardır. Büyük Menderes Havzasında 6 adet müze bulunmaktadır. Bunlar; Pamukkale (Hierapolis) Arkeoloji Müzesi, Aphrodisias Müzesi, Milet Müzesi, Aydın Müzesi, Denizli Atatürk Etnoğrafya Müzesi ve Yörük Ali Efe Müzesidir.

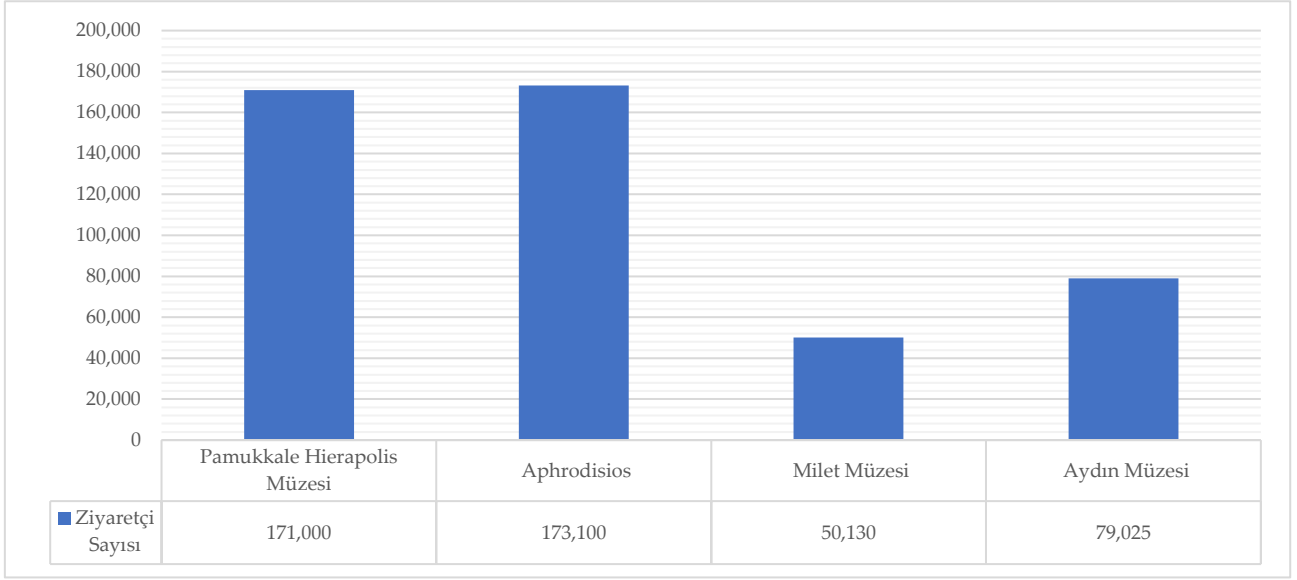
Ören yerlerini ve müzeleri ziyaret eden turistlerin her ikisine de Kültür Turizmine katılan bireyler, yapılan faaliyete de Kültür Turizmi adı verilir. Fakat müzeleri ziyaret eden turistlerin yapmış oldukları seyahatlerinde kültürel unsurları daha ön planda tuttıkları ve bu bireylerin kültürel seçicilikleri daha yüksek kişiler olduğu muhakkaktır. Çünkü müzeyi gezmek için zaman ve para ayırmak kültürel ilgi motivasyonundan kaynaklanmaktadır. Müze ziyaretçi sayıları bu kültür turizmi istatistikleri olmaları bakımından önemlidir.

Ören yeri ziyaretçi sayıları ile müze ziyaretçi sayıları arasında büyük sayısal farklılıklar mevcuttur. Pamukkale arkeoloji müzesini toplam yerli ve yabancı ziyaretçi sayısı 86.235 iken ören yeri ziyaretçi sayısı 1.260.360 tır. (Şekil8)

Pamukkale Hierapolis Müzesi'ni, 1997 yılında ören yerine gelen 1.260.360 kişiden ancak 86.235 kişisi ziyaret etmiştir. Bu da ören yerine gelen her 14 kişiden 1 kişi ancak müzeyi ziyaret ettiği anlamına gelir. Ayrıca müzeyi ziyaret eden yerli ziyaretçi sayısı yabancı ziyaretçi sayısından fazladır. Müzelerin daha az ziyaret edilmeleri, müze ziyaretleri için ayrı bir ücret talep edilmesi ile beraber, genel olarak yöreye gelen turistlerin kültürel alanlara olan ilgileri ile ilgidir.

Aphrodisias ören yerini ziyaret eden 214.262 kişiden 78.014 kişi yani ören yerini ziyaret eden her 3 kişiden 1 kişisi müzeyi de ziyaret etmiştir. Bu sayısal değerlerin Aphrodisias müzesi için farklı olması, Aphrodisias ören yeri ziyaretçilerinin kültürel seçiciliği ve düzeyi ile ilgili bir durum söz konusudur.

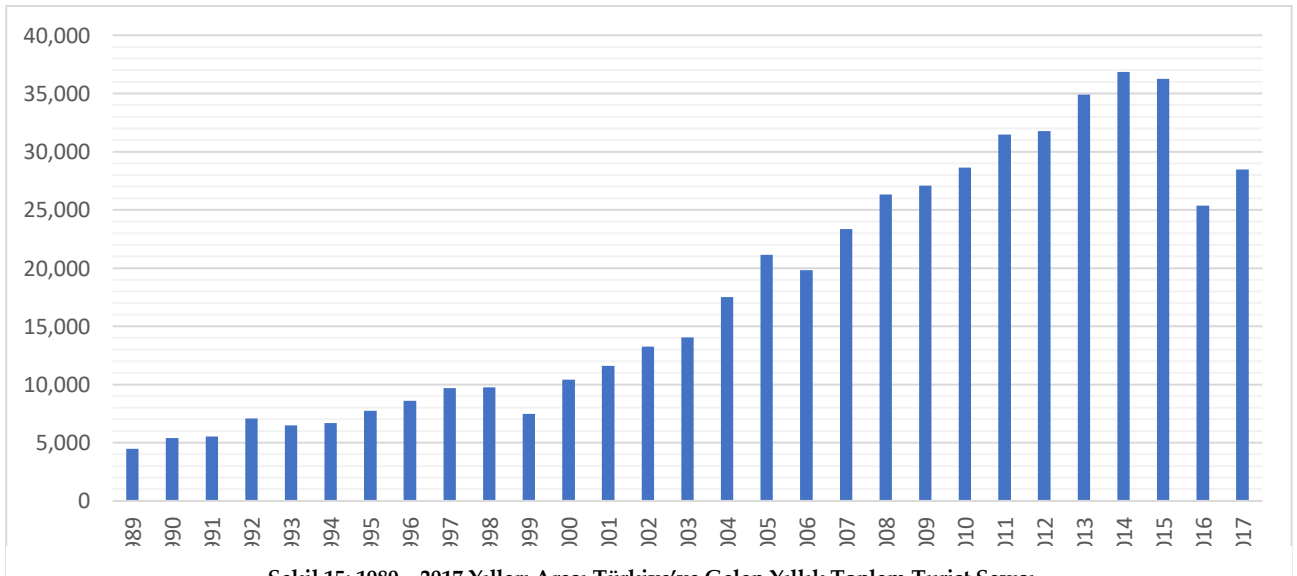
Şekil 13: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin 2015 Yılındaki Toplam Ziyaretçi Sayısı

Kaynak: Aydın Kültür Müdürlüğü.

Yıllar	Pamukkale Hireapolis Müzesi	Aphrodisias Müzesi	Milet Müzesi	Aydın Müzesi
2014	1,817,000	422,043	1,138,000	1,132
2015	1,710,000	1,731,271	52,013	7,925
2016	974,508	1,383,884	46,443	36,014
2017	1,524	2,388,000	2,388,000	1,817,000
2018	2,500	2,276,000	451,767	1,348,000

Şekil 14: Büyük Menderes Havzasında Bulunan Müzelerin 2014 - 2018 Yılları Arası Toplam Ziyaretçi Sayısı

Kaynak: Aydın Kültür Müdürlüğü.

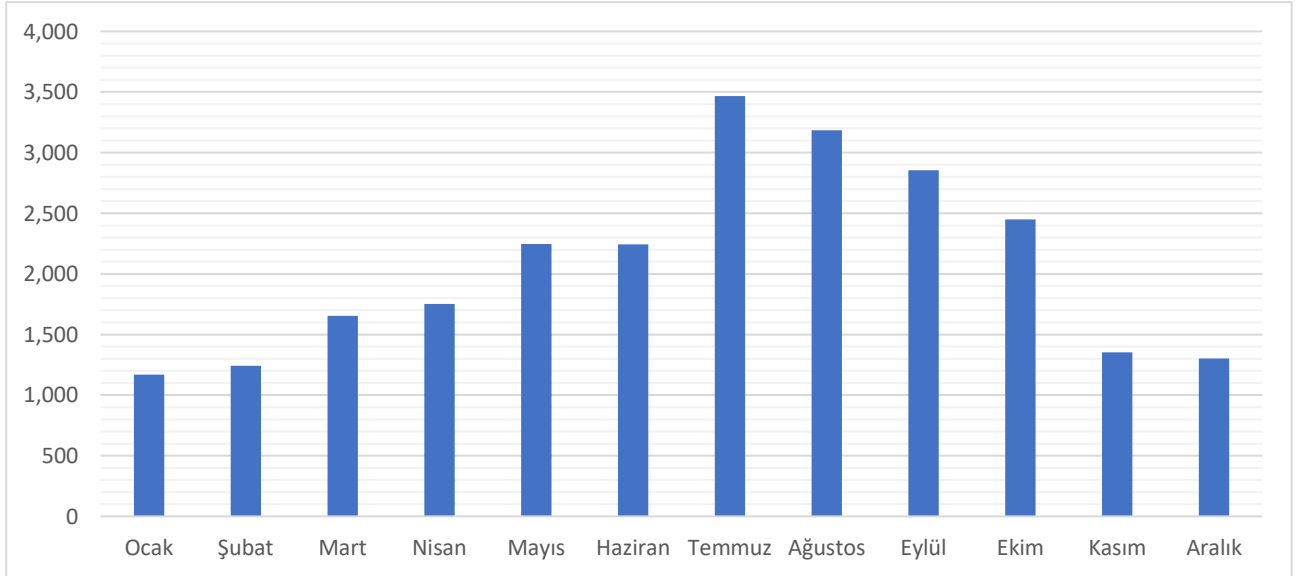
Şekil 15: 1989 - 2017 Yılları Arası Türkiye'ye Gelen Yıllık Toplam Turist Sayısı

Kaynak: TUIK Verileri

Genel olarak ören yeri ve müze ziyaretçi sayısı ülkemizin yıllık toplam turist sayılarına bir paralellik göstermektedir. Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin büyük çoğunluğu paket turlarla ülkemize gelmektedir. Paket turlarla gelen ziyaretçilerin bir kısmı belli program dahilinde kültür turizmine katılmaktadırlar. Son 10 yılda ülkemize gelen yıllık toplam turist sayısının genel olarak artmış olmasına rağmen Büyük Menderes Havzasındaki müzelerin ziyaretçi sayılarında bir azalma gözlenmektedir. Bu durum ören yeri ziyaretçi sayısı için de geçerlidir. İlgili tablolar ve grafikler incelendiğinde 2003 ve 2016 yılları arası müze ve ören yerlerine toplam ziyaretçi sayısı 15.000.000 ile 30.000.000 arası değişmektedir. (Şekil 13).

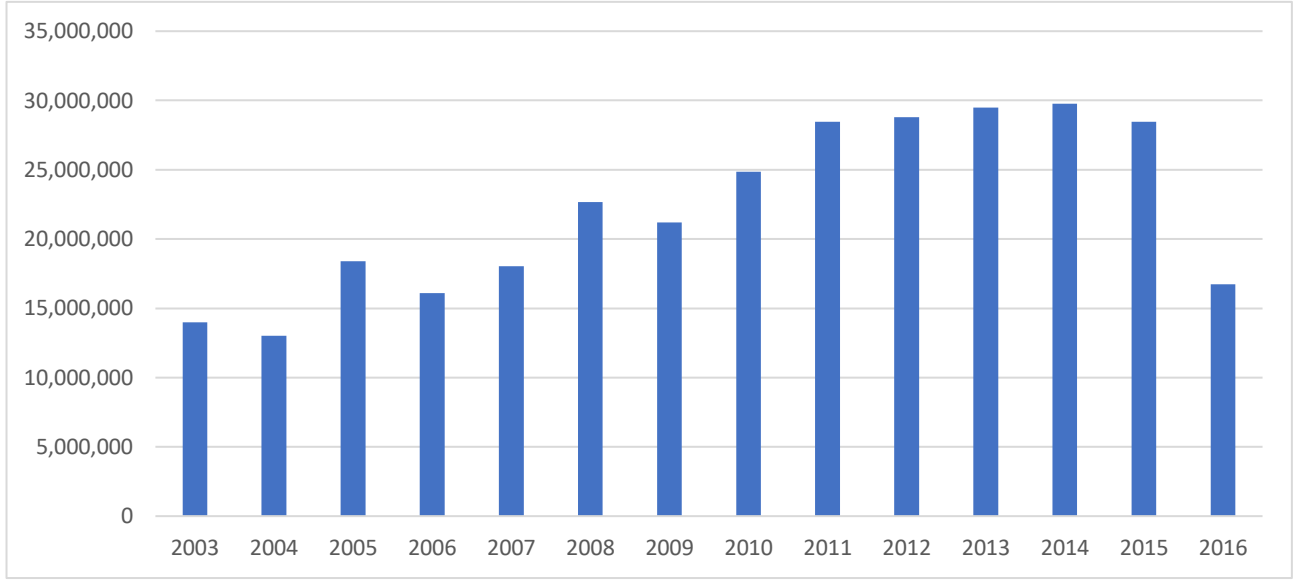
Türkiye'ye gelen turistlerin gelme sebepleri dikkate alınarak yapılmış olan istatistiklere göre turistlerin sadece %9'luk kısmı ve %13'lük kısmı kültürel amaç ile geldikleri anlaşılmaktadır (Şekil 14). Toplantı konferans, eğitim - öğrenim ve dini sebeple ülkemize gelenler de kültür turizmi kapsamında değerlendirildiğinde bu sayı ancak %15'i bulabilmektedir. Araştırma bölgesi ve ülkemiz özellikle Hıristiyanlara yönelik inanç turizmi açısından önemli potansiyel içermesine rağmen ülkemize dini amaçlı gelen turist sayısı ancak % 0.25'tir. Eğitim-öğretim ve toplantı/konferans için de ülkemize çok az turist gelmektedir.

Ülkemize gelen kültür amaçlı turistlerin aylara göre seyrine baktığımızda, en az kültür turisti kış aylarında en çok ise yaz aylarında olduğu anlaşılmaktadır (Şekil12). Bu durum ülkemizde kültür turlarının kıyı turizmine bağlı yapıldığı anlaşılmaktadır. Ülkemizin coğrafi şartlarında kültür turizminin en uygun olduğu mevsim bahar aylarıdır. Ülkemizde tatil için en fazla kıyı turizmi ve yaz ayları tercih edilmektedir. Ülkemizde turistik faaliyetlerin yıl boyunca devam etmesi için kültür turizminin tanıtım ve teşvikine ihtiyaç vardır. Sonuç olarak araştırma bölgesi ve ülkemiz kültür turizmi konusunda hak ettiği yerlerden çok daha gerilerde bulunmaktadır.

Şekil 16: 2016 Yılı Türkiye'ye Kültürel Amaçlı Gelen Turistlerin Aylara Göre Dağılımı

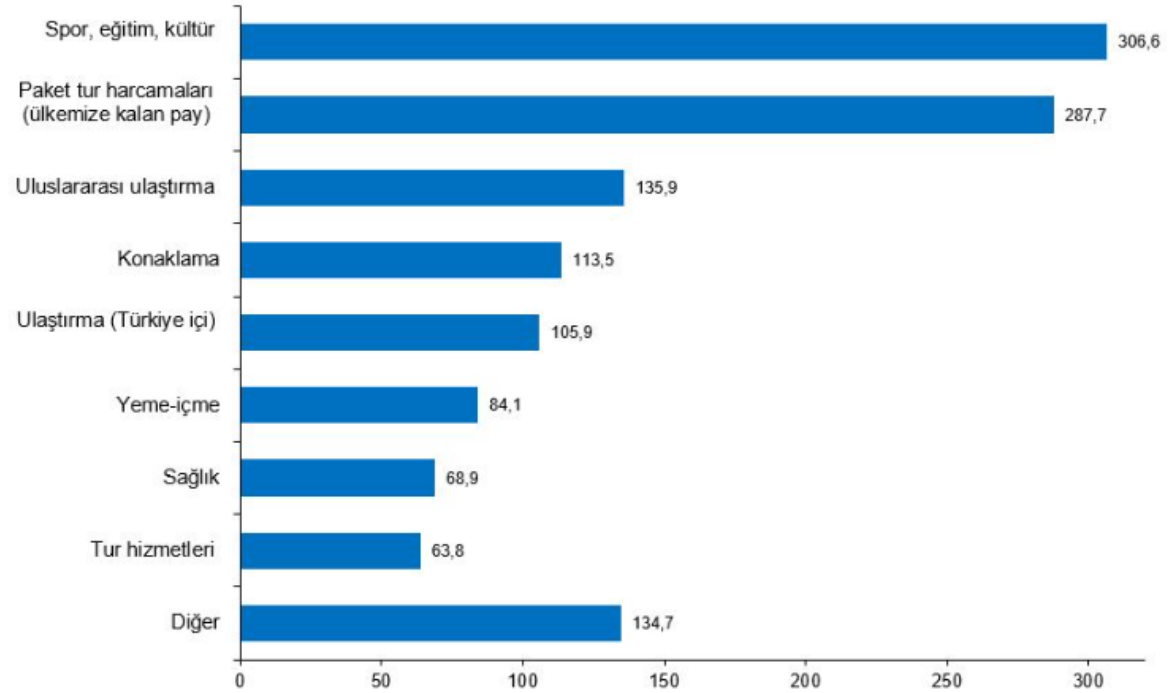
Kaynak: TUIK Verileri

Şekil 17: 2003- 2016 Yılları Arası Ülkemizde Toplam Ören Yeri Ve Müze Ziyaretçi Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: TUIK Verileri

Harcama türlerinin bir önceki yılın aynı dönemine göre değişim oranları (%), I. Çeyrek, 2022

Şekil 18: 2022 Yılı Ülkemize Geliş Nedenlerine Göre Turist Sayısı.

Kaynak: TUIK Verileri Yabancı Ziyaretçiler Anketi

Turizm gideri ve yurt dışını ziyaret eden vatandaş sayısı, I. Çeyrek: Ocak-Mart, 2022

		Giriş yapan vatandaşlar (Yurt içi ikametli)				Kişi başı ortalama harcama (\$)
Yıl	Çeyrek	Turizm gideri (Bin \$)	Değişim oranı ⁽¹⁾ (%)	Kişi sayısı	Değişim oranı ⁽¹⁾ (%)	
2021	Yıllık	1 851 922	67,7	2 738 340	22,1	676
	I	236 423	-70,2	281 322	-83,9	840
	II ⁽²⁾	334 936	-	395 189	-	848
	III	584 379	363,5	873 027	329,6	669
	IV	696 183	276,4	1 188 803	301,6	586
2022	I	664 989	181,3	1 039 666	269,6	640

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(1) Değişim oranı: Bir önceki yılın aynı dönemine göre hesaplanmaktadır.

(2) Koronavirüs (COVID-19) nedeni ile sınır kapılarında anket yapılamadığından, 2020 yılı II. çeyreğe ilişkin veri yayınlanamamıştır. 2021 yılı II. çeyreğine ait değişim oranı hesaplanmamıştır.

Şekil 19: Turizm gideri ve yurt dışını ziyaret eden vatandaş sayısı, I. Çeyrek: Ocak-Mart, 2022

Kaynak: TUIK Verileri Yabancı Ziyaretçiler Anketi

Önemli ören yerleri etrafındaki turistik yapılaşma ören turizminin gelişmesinden etkilenmiştir. Ören turizminin gelişimine paralel olarak konaklama tesislerinin yapımı öncelikle Pamukkale-Hierapolis ören yeri ve yakın çevresinde inşa edilmeye başlanmıştır. Pamukkale kasabasında, Karahayıt kasabasında ve Denizli merkezde turistik tesisler kültür, doğa ve kaplıca turizmine bağlı olarak yapılmışlardır. Günümüzde Pamukkale kasabası, Karahayıt kasabası ve Denizli'de toplam tesis sayısı 140 adet olup yatak kapasitesi ise 9693'tür.

Araştırma alanının Aşağı B. Menderes yöresinde kıyı ve kültür turizmine bağlı turistik tesisler yapılmıştır. Yenihisar(Didim) ilçesinde yoğunluk kazanan bu tesislerin toplam tesis adeti 237, yatak kapasiteleri ise 17901'dir.

Yer	Turizm İşletme Belgeli Tesisler		Turizm Bakanlığından Yatırım Belgeli Tesisler		Belediye'ye Bağlı Tesisler		İkinci Konutlar (Yazlık)	
	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı	Tesis Sayısı	Yatak Sayısı
Didim	26	3,623	20	3,705	227	10,573	220	10,000
Aydın Merkez	4	349	-	-	9	313	-	-
Nazilli	2	176	-	-	4	120	-	-
Söke	-	-	1	20	8	351	-	-
İncirliova	-	-	1	18	1	28	-	-
Çine	-	-	1	24	2	72	-	-
Karacasu	-	-	1	46	1	22	-	-
Kuyucak	-	-	1	20	-	-	-	-
Toplam	32	4,148	25	3,833	252	11,479	220	10,000

Şekil 20: Didim, Nazilli, Söke, Aydın Merkez, İncirliova, Çine, Karacasu, ve Kuyucak' ta Bulunan Turistik Tesisler

Kaynak: Denizli İl Turizm Müdürlüğü

Yerleşmenin Adı	Turizm İşletme Belgeli Tesisler		Belediye Belgeli Tesisler		Moteller		Pansiyonlar	
	TED. Ada	Yat. Sac	TED. Ada	Yat. Sac	TED. Ada	Yat. Sac	TED. Ada	Yat. Sac
Denizli Merkez	17	1512	12	456	-	-	9	418
Karahayıt Kasabası	6	2569	-	-	5	769	74	1080
Pamukkale Kasabası	2	522	30	2244	-	-	6	104
Toplam	25	4603	42	2700	5	769	89	1602

Şekil 21: Pamukkale (Hierapolis) Turizm Merkezinin Yakın Çevresinde Bulunan Denizli Merkez, Karahayıt, ve Pamukkale Kasabasındaki Turistik Tesisler ve Yatak Kapasiteleri Kaynak: Denizli İl Turizm Müdürlüğü

1.1.4. Ören Turizminde Tur Hatları

B. Menderes havzasında ören yerlerini ziyaret, öncelikle bireysel olarak başlamıştır, 1980'li senelere dek sürmüştür, 1980'li senelerden sonra öncelikle Pamukkale (Hierapolis) ören yeri başta olmak üzere diğer ören yerleri de düzenli tur organizasyonlarıyla ziyaret edilmişlerdir. Günümüzde B. Menderes havzasındaki Ören yerleri %80-85 oranında düzenli turlarla gezilmektedir. 1984 yılından itibaren Ören yerlerinin ziyaretçi sayıları giderek artan bir seyir izlemiştir.

Günümüzde B. Menderes havzasında ören turizmi çoğunlukla kitle turizmi şeklinde 35-40 kişilik organize turlarla yapılmaktadır. Araştırma bölgesi ülkemizin en önemli kıyı turizm merkezlerine coğrafi yakınlığı vardır. Bu turizm merkezleri; Antalya, Kaş, Fethiye, Marmaris, Bodrum, Didim Kuşadası ve Çeşme'dir. Bu turizm merkezlerine ek olarak İzmir ve araştırma bölgesi içerisindeki Pamukkale- Karahayıt turizm merkezleri bölgede bulunan ören yerlerine ziyaretçi sağlamaktadırlar. Denizli, Karahayıt ve Pamukkale kasabasındaki turistik tesisler çoğunlukla çevre turizm merkezlerinden ve Türkiye genelinden gelen organize turlara genellikle bir gecelik konaklama merkezi olarak hizmet vermektedir. Son on yıl içerisinde Antalya-Korkuteli-Acıpayam, Fethiye-Çavdır-Acıpayam, Muğla-Kale-Tavas, Söke-Milas, Salıhlı-Alaşehir-Denizli, İzmir-Aydın otoyolu gibi B. Menderes havzasına bağlanan yolların bir kısmının yeni yapılmış olması, bir kısmının da önemli tadilatından geçmiş olması yöre turizminin canlanmasında önemli bir yere sahiptir.

B. Menderes havzasındaki antik şehirlere turlar, genellikle günübirlik yapılmaktadır. İki günlük ve daha uzun süreli turlar B. Menderes havzasının yakın çevresindeki kıyı turizm merkezlerinden olduğu gibi Türkiye'nin diğer bölgelerinden de yapılmaktadır. B. menderes havzasındaki antik kentlere yapılan başlıca turlar aşağıya çıkartılmıştır. Bu hatlar havza haritalarıyla birlikte çalışma sonunda eklerde verilmiştir.

1. Antalya'dan günübirlik "Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias" turu
2. Kaş'tan günübirlik "Pamukkale (Hierapolis)" turu
3. Marmaris'ten iki günlük "Pamukkale (Hierapolis), Selçuk, Priene, Milet, Didyma" turu. Konaklama: Kuşadası'nda
4. Bodrum'dan günübirlik "Milet, Didim, Priene" turu
5. Kuşadası'ndan günübirlik "Priene, Milet Didim" turu
6. Kuşadası'ndan günübirlik "Pamukkale (Hierapolis)" turu
7. Çeşme'den günübirlik "Efes Priene, Didim, Milet" turu 8. Antalya'dan iki günlük "Pamukkale (Hierapolis), Sard, Efes, Aphrodisias" turu. Konaklama İzmir
9. Fethiye'den günübirlik "Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias" turu
10. Bodrum'dan günübirlik "Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias" turu
11. İzmir'den günübirlik "Sard, Pamukkale (Hierapolis), Aphrodisias" turu
12. Kuşadası'ndan günübirlik "Efes, Aphrodisias, Pamukkale (Hierapolis), Hierapolis" turu
13. Marmaris'ten günübirlik "Didyma, Milet, Priene" turu
14. Fethiye'den günübirlik "Didyma, Milet, Priene" turu
15. Kaş'tan iki günlük "Aphrodisias, Pamukkale (Hierapolis), Efes Priene, Milet, Didyma" turu. Konaklama: Karahayıt
16. Antalya'dan üç günlük "Aphrodisias, Pamukkale (Hierapolis), Efes, Priene, Milet, Didyma" turu. Konaklama Karahayıt ve Didim

B. Menderes havzasına yapılan günübirlik 2 veya 3 günlük turlar dışında, yöreye "Anadolu Turu" kapsamında öncelikle Pamukkale ve daha sonra Aphrodisias, Milet, Didim, Priene örenyerleri dahil edilmektedir. Yöre sınırları içinde

Anadolu Turu ile gelen turistler Karahayıt, Didim ve Pamukkale'de 1 gün konaklamaktadırlar. Ayrıca inanç turizmine yönelik "Yedi Kiliseler Turu"na Hierapolis ve Laodikya antik yerleşmeleri dahil edilmektedir.

B. Menderes havzasına yapılan tur programlarında yer alan antik yerleşmeler; Hierapolis, Aphrodisias, Priene, Milet ve Didyma 'dır. Bu beş antik yerleşme dışında kalan Tripolis, Laodikya, Nysa, Tralles, M. Magnesiyesi, Herakleia, Myus, Alinda ve Alabanda gibi antik yerleşmeler tur programlarında ya hiç yer almamakta ya da çok nadir yer almaktadırlar. Söz konusu antik yerleşmelerin tur programlarında yer almamalarının önemli iki nedeni vardır. Bunlardan biri; kıyı bölgelerinden gelen turistler ülkemize tatil amacıyla geldikleri için kültür turizmine ilgileri istenilen seviyede değildir. İkincisi ise tur programları oldukça kısa tutulmaktadır.

Havzada tur programlarında yer almayan antik yerleşmeler iki bölümde gezilebilir. Bunlar aşağı B. Menderes yöresinde bulunan orta ve yukarı B. Menderes yöreleridir. Aşağı B. Menderes yöresinde Priene, Milet, Didyma ile birlikte Herakleia ve M. Magnesiyesi 'da tur programına dahil edilebilir. Orta ve yukarı Menderes havzasında ise Tralles, Naysa Tripolis, Hierapolis, Laodikya ve Aphrodisias antik yerleşmeleri ve ulaşım durumlarına göre Alinda ve Alabanda antik kentler ilave edilebilir. Alternatif kültür turizmi hatları olarak da adlandırabileceğimiz tur hatları aşağıya çıkartılmıştır.

- Didim'den güneybirlik "Herakleia, M. Mgnesiyesi, Priene, Milet ve Didyma " turu Kuşadası'ndan güneybirlik "Priene, Milet, Didyma, Herakleia, M.Magnesiyesi" turu
- Bodrum'dan güneybirlik "Herakleia, M.Magnesiyesi, Priene, Milet, Didyma" turu
- Bodrum'dan iki günlük "Aphrodisias, Laodikya, Pamukkale (Hierapolis), Tripolis, Nysa, Tralles, Alinda Alabanda " turu.Konaklama :karahayıt
- Marmaris'ten iki günlük "Aphrodisias, Laodikya, Pamukkale, (Hierapolis), Tripolis, Nysa, Tralles, Alinda, Alabanda" turu. Konaklama Karahayıt.
- Fethiye'den üç günlük " Aphrodisios, Laodikya, Pamukkale, (Hierapolis), Tripolis Nysa, Tralles, M.Magnesiyesi, Priene, Milet, Didyma ,Heraleia" turu. Konaklamalar: Karahayıt ,Aydın, Didim
- Antalya'dan üç günlük "Laodikya, Pamukkale, (Hierapolis), Tripolis, Nysa, Tralles, M.Magnesiyesi, Priene, Milet, Didyma Herakleia" turu. Konaklamalar: Karahayıt, Aydın, Didim

B. Menderes havzasında tarihi yapılar, yalnızca tarihi yapılara yönelik tur organize edilecek kadar zengin değildir. Fakat ören yerlerine yapılan turlarla birlikte, mutlaka görülmesi gereken tarihi yapılar vardır. Havzaya yapılan turlar sadece ören turizmi şeklinde yapılması yerine kültür turizmi turu şeklinde yapıp, havzadaki tarihi yapılara ve savaş alanlarına da yer verilerek organize edilmesi daha uygun olacaktır. Ayrıca B. Menderes havzasındaki tarihi yolları takiben de tur programları organize edilebilir

1.1.5. Ulaşım Ve Konaklama

Büyük Menderes Havzası, ulaşım bakımından antik dönemden günümüze önemli yolların geçtiği coğrafi konuma sahiptir. Günümüzde havzaya ulaşım olanaklarının tamamı(karayolu, deniz yolu, hava yolu ve demiryolu) kullanılabilir .

Ülkemizin en önemli turizm merkezleri olan Antalya, Kaş, Fethiye, Marmaris, Bodrum, Didim, Kuşadası, Çeşme ve İzmir gibi şehirlerin, Anadolu'nun iç kısımları ile olan bağlantılarının büyük çoğu B. Menderes Havzasından geçmektedir. Havzadaki önemli karayolu bağlantıları genel olarak doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Havzayı doğu-batı doğrultusunda Söke-Aydın-Nazilli-Denizli yolu kesmektedir. Bu yolun Kuyucak-Denizli güzergahında önemli bakım ve onarım çalışmasına ihtiyaç vardır. Havzayı Fethiye-Marmaris-Bodrum Turizm merkezine bağlayan Fethiye-Muğla-Aydın-İzmir yolu havzanın önemli güzergahlarından birini oluşturmaktadır. Bu yolun Muğla-Çine kısmı son yıllarda önemli bir tadilat geçirmiştir. Son 10 yıl içerisinde Antalya-Korkuteli-Acıpayam-Denizli, Fethiye-Kemer-Gülhisar-Acıpayam-Denizli, Muğla-Kale-Tavas-Denizli, Söke-Milas-Bodrum, Salihli-Alaşehir-Denizli, Afyon-Dinar-Çardak-Denizli ve Çeşme-İzmir-Aydın otoyolu gibi önemli karayolu ulaşım güzergahlarının bir kısmının yeni yapılmış olması bir kısmının ise önemli bakım ve onarım yapılmış olması havza turizminin canlanmasında önemli bir yere sahiptir.

Araştırma bölgesi yakın çevresinde Antalya, Dalaman, Bodrum-Milas ve İzmir havaalanları, havzanın turizm ulaşımında önemli bir yere sahiptirler. Ülkemizin en eski demiryolu hattı olan İzmir-Söke-Aydın-Denizli hattı halen kullanılmakla beraber yolcu başına kapasitesi oldukça düşüktür.Havzadaki demiryolu hatları eski buharlı trenlerle kültür turların yapılabileceği bir kullanıma dönüştürülmesi bölge turizmine katkıda sağlayacaktır.

B. Menderes Havzası yakın çevresinde kıyı turizmine bağlı yat turizminin gelişmemiş olması ve bu alanda limanların varlığı, bölgeye gelen bir kısım turistlerin deniz yoluyla ulaşımını sağlamaktadır. Araştırma alanı sınırları içinde bulunan Didim- Akbük kıyı turizm merkezinde küçük çaplı Altınkum limanı bulunmaktadır. Bu alanda yat limanı çalışmaları proje aşamasında devam etmektedir. B. Menderes önemli turizm merkezi sınırları içinde iki Havzası bulunmaktadır. Bunlar, Pamukkale-Karahayıt ve Didim-Akbük turizm merkezleridir. Bu turizm merkezlerinden Pamukkale-Karahayıt kültür-doğa ve kaplıca turizmine bağlı gelişmiş olup Hierapolis ve Pamukkale' ye yapılan turların konaklama ihtiyacını karşılar.

Aşağı Büyük Menderes yöresindeki antik kentleri ziyaret amacı gelen kültür turizmi turlarına konaklama olanağı sağlayan ve araştırma alanı içinde bulunan diğer turizm merkezi Didim-Akbük olup toplam yatak kapasitesi 17.901'dir. Bu sayıya ikinci konutların (yazlık) yatak sayısı dahil değildir.

Araştırma bölgesi çevresinde bulunan turizm merkezleri de kültür turizmi turlarının önemli konaklama alanlarıdır. Bunlar Kuşadası, Bodrum, Marmaris, Fethiye, Kaş, Antalya, İzmir ve Çeşme'dir

1.2. Tarihi Turizm

Tarihi kaynakların turizm amaçlı kullanımından kaynaklanan turistik faaliyetlere tarihi turizm adı verilir. Tarihi kaynaklar bir milletin daha önceki kuşaklardan kalan tarihi miraslarını barındırır ki bu miraslar toplumun genel faydası adına inşa edilmiş olan dini yapılar, saraylar, meclis binaları ile müzeler gibi maddi kültür mirası yapılarına karşılık gelmektedir. Bunun dışında tarihi turizmin kaynakları tarihi çağların kültürünü yansıtan tarihi eşyalar ile tarihi dönüm noktalarının meydana geldiği savaş alanları ile önemli sözleşmelerin yapılmış olduğu mekanlar da tarihi turizmin kaynakları arasındadır.

Coğrafi koşulların insan hayatı açısından en uygun olduğu alanlar tarihi kaynaklar adına da en zengin mekanlardır. Mezopotamya, Anadolu, Çin ve Mısır orta çağdan sonra Kuzey Amerika ile Avrupa tarihi miras bakımından en zengin bölgelerdir. Bir bölge içerisinde tarihi kaynakların mekansal dağılımları herhangi bir biçimde olabilir. Uzak kırsal alanlarda bir tek çekicilikten (örneğin bir malikâne) kasaba, köy ile şehirlerde çekici görünüm meydana getirecek biçimde bir cadde boyunca uzanmış olan binalar topluluğuna veya müzeler gibi belirli bir lokasyonda birleşmiş olan tarihsel nesnelere dek çeşit çeşittir.

Tarihi turizm aynı zamanda miras turizmi demek anlamına gelmez; ancak onun önemli parçasıdır. "Miras turizmi" turistler tarafından sadece tarihsel kaynakların değil, bunun yanında, bir ülkenin doğal tarihi, manzaraları, sanat ve kültürünün de kullanıldığı manasına karşılık gelir. Esasında miras bir kuşaktan ötekine geçen her çeşit kaynağın kullanımını ifade etmektedir. Nuala Johnson (1996), kültür mirasının coğrafi incelemesi adına şu değimi kullanmıştır; "Turizm, tarih ile coğrafyanın bir araya geldiği yerdir".

Kitlesel turizm pazarında tarihsel kaynaklar oldukça önemlidir. Kitlesel turizm, turizmde eğitim seviyesi daha düşük olan bireylerden oluşuyor ise de tarihsel çekiciliklerden daha yüksek bir eğitim almış olan ve toplumun "beyaz yakalılar" şeklinde tabir edilen kesimince ziyaret edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

Tarihsel kaynaklar bir kasabada ve şehirde tek başına farklı bir çekicilik alanı şeklinde açığa çıkabilir. Bunlar modern gelişen orijinal dokuyu tümüyle bozsa da, modern yapılanmada izole kalmış sahalardır. Ancak şehirselleşme, tabiatı itibarıyla pek çok zaman eski binalar yerlerine yeni binaları zamanla bırakılmaktadır. Saf biçimde muhafaza edilmiş tarihi kasaba ile şehirler, şehirlerin sınırlı bölgelerine sıkışmak mecburiyetinde kalmışlardır. Ne kadar yüksek oranda eski yapılar var ise bahsi geçen sahanın tarihsel yapısı da o denli güçlüdür. Ayrıca coğrafi görünüm açısından çekiciliği de o denli yüksektir. Buralardaki en olağanüstü veya gösterişli binalar turistlerin dikkatinin odağını meydana getirir. Tarihi şehirlerin başlıca 4 işlevi önem kazanmaktadır. Bu fonksiyonlar şehrin savunma işlevini; şehir kapıları, şehir surları, kaleler ve şatolar vb., şehrin dinsel işlevini; katedral, cami, tapınak, kilise, mescit ve havra gibi, şehrin konut ile alakalı işlevini; basit evlerden saraylara dek olan konutlar, şehrin ticari işlevini; hal binaları, pazar yerleri ile loncalardır.²⁴

1.2.1. Tarihi Turizme Açılması Düşünülen Yapılar

Büyük Menderes Havzası Beylikler, Selçuklu ile Osmanlı zamanında yoğun imar çalışmalarına sahne olmasına karşın bugüne dek gelebilmiş olan tarihi yapı, olması gerekenden daha az sayıdadır. Beşeri ve doğal afetler sonucunda tarihi yapıların oldukça az bir bölümü günümüze dek gelebilmiştir.

Günümüze ulaşabilmiş tarihi yapılar Aydın, Nazilli, Söke, Denizli, Çivril gibi şehir merkezlerinde yoğunlukla bulunmaktadır (Şekil 23). Havzada en fazla tarihi yapının bulunduğu şehir Aydın'dır. Araştırma bölgesinde, yer yer tek başına bulunan, küçük yerleşim birimlerinde de önemli tarihi yapılar bulunmaktadır. Tek başına bulunan tarihi yapılar genellikle köprü, kervansaray, kale vb. gibi eserlerdir. Araştırma bölgesinde tarihi turizmin en büyük sorunu tanıtımdır. Tarihi yapılarla ilgili bilgi yetersizliği tanıtım eksikliğinin temelini oluşturmaktadır. Havzada çalışan turist rehberleri ile ve turizm acenteleri ile yapılan anketlerde bölgedeki tarihi eserlere yönelik turistik faaliyetin yok denecek kadar az olduğu anlaşılmıştır. Bölgedeki tarihi yapıların en önemlileri kültürel ağırlıklı yapılan tur programlarında yer almalıdır.

Bölgede bulunan tarihi eserlerin yetersiz tanıtımı, haklarında bilgi eksikliğine ilaveten acil bir şekilde bakım yapılması ve restore edilmesi gerekli olan birçok eser bulunmaktadır. Öyle ki tarihi eserlerden bazıları yakın bir zamanda restore edilmezse yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmış olacaktır.

Havzada yapılan turlar sadece ören turizmi şeklinde yapılması yerine kültür turizmi şeklinde yapılar, Havzadaki tarihi yapılara ve Lade savaş alanına da yer verilerek organize edilmesi daha uygun olacaktır. Ama ne yazık ki yöredeki

²⁴ Nazmiye Özgüç, Turizm Coğrafyası, İstanbul, Çantay Kitabecisi, 1998, s.160-165.

tarihi eserleri turizme kazandırmak için gerekli çalışmalar yapılmamıştır. Ayrıca eserlerin restorasyonları da, ya yetersiz ve yanlış ya da hiç yapılmayarak kaderine terk edilmiştir. Çivril'de bulunan Dedeköy Camii (Selçuklu Dönemi) ve Savranşah Camii, (Osmanlı Dönemi) Denizli'de Akhan Kervansarayını (Selçuklu Dönemi), Çardak'ta Hanabat Kervansarayını (Selçuklu Dönemi), Aydın'da Nasuh Paşa Külliyesi (Osmanlı Dönemi), Milet harabeleri içerisinde İlyas Bey Camii (Beylikler Dönemi) önemli tarihi yapılar olmalarına rağmen maalesef kaderlerine terk edilmiş durumdadırlar. Kültür turizmi turlarına tarihi ve sanatsal önemlerinden dolayı bu tarihi yapılar da tur programına dahil edilmiştir.

B. Menderes Havzasında belli başlı tarihi yapıların ve tarihi şehir ve kasabaların, tur programı içerisinde ele alınması mümkündür. Tarihi yol güzergahında bulunan Hanabat (Çardak) ve Akhan (Denizli) kervansarayları, mutlaka restore edilerek fonksiyonlarına uygun bir şekilde tur organizasyonlarına hizmet vermelidir. Tarihi şehir ve kasabalardan Söke, Aydın, Nazilli ve Denizli tur organizasyonlarında konumları gereği daha öncelikli yer alabilecek yerleşmelerdir. Çine Karacasu ve Çivril ikinci derece tur organizasyonlarında yer alabilecek yerleşmelerdir.

1.2.2. Tarihi Konutlar

Tarihi evler bir kentin tarihi dokusunu meydana getiren en önemli öğelerden bir tanesidir. Araştırma bölgesindeki şehirlerin yaşları sanıldığı kadar yeni değildir. Araştırma alanında bulunan Aydın, Nazilli, Söke, Denizli, Çine, Karacasu, Buldan, Çivril, Honaz gibi şehirlerin aslında bir eski bölgesi bir de yeni gelişmiş ve gelişmekte olan bir yerleşim alanı olmalıydı. Fakat ne yazık ki günümüzde ancak tarihi ev ve tarihi yapının bulunduğu Aydın ilinde bile hala yaşamını sürdüren ve korunmuş eski bir bölgeye sahip değildir. Araştırma bölgesindeki kentlerin tarihi dokusundan yoksun olmalarının en önemli nedeni zamanında gerekli koruma tedbirlerinin alınmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Denizli evlerinin en tipik niteliği Anadolu kentlerindeki gibi tarımsal imalat ile alakalı işlevlerin konutlarda yoğun şekilde bulunmasıdır. Bunun dışında evlerin gereksinimine yetecek oranda meyve ile sebze yetiştirmeye el verecek bir bahçe yer alır (böcekçiliği vb.)

Konutun alışılmış olan fonksiyonlarına ilave diğer işler (kışlık, kurutma, at, erzak hazırlama, ipek, inek) konutta yarı kapalı, kapalı ya da açık mekanlar (savanlık, ahır, asma çardağı, kurutma yeri ve geniş saçak) oluşmasına yol açmıştır.²⁵

Konutlar kendi bahçelerine dönüktür. Hayat kendine ait bahçeye bakan ya da tek katlı yapılarda bahçe ile birleşir. Tek katlı tiplerin sokağa penceresi bulunmaz ya da çok küçük penceresi vardır. Evden eve ark içinde akan sular hem temizlik hem de bahçe sulamak için kullanılır. Bu su bir baş pınardan dağılır ve bu suyun kirletilmemesine dikkat edilir.

Her evde yüklük, yunmalık (yatak odasına bitişik banyo) ocaklık, hayat bulunan evler genelde iki katlıdır (Fotoğraf 1). Evlerin bina yapısı bağdadi özelliğe sahiptir. Kat araları ahşap, depreme karşı hassas yapılmışlardır. Çatı kiremit kaplıdır.

Tanzimat dönemiyle birlikte kentin strüktüründe ve konutlarda bazı değişimler görülür. Bu yıllar aynı zamanda demiryolunun kente ulaştığı dönemdir. Nitekim bu dönemde akarsu ve sonra buhar gücünden yararlanan çok sayıda un değirmeninin yapımına ve bu fabrikalarda çalışan personel için istasyon çevresinde yapılan konutlar toplu konutların ilk örneğidir. İlgili dönemde tipik Denizli evlerinin hayatları kapanmaya, hol ya da sofa halini almaya başlamıştır. Bahçe kullanımı oldukça azdır. Evlerde pencere üzerinde süs kemeri görülmeye başlamıştır. Evin sokağa bağlantısı çok daha kuvvetlidir. Eve ulaşmak adına kullanılmakta olan ara-açık bahçe mekanı yok olmuştur. Daha önce sokak karakterini sadece duvarlar belirlerken, bu dönemde sokak boyunca yan yana gelen evler görsel aksları oluşturur.

İkinci Dünya Savaşından sonra nüfusun hızlı artması ve mali gelişme, kentin büyümesini oldukça hızlandırmıştır. Kent nüfusu yüz binleri aşmıştır. Denizli evleri de yerlerini hızla apartmanlara terk etmiştir. Bu apartmanlar halen daha yıkılan eski evler ile kesilen ağaçların olduğu yerlere yapılmaktadır. Bugün eski Denizli evlerinin birkaç tanesinin bir arada bulunduğu tarihi bir sokak ve caddeden bahsetmek olanaksızdır. Delikli Çınar mahallesinde bulunan tarihi konut (Günümüzde ev olarak hizmet vermektedir). 8-10 katı apartmanların arasında kalmıştır (Fotoğraf 2).

Günümüzde Denizli'de Müze Müdürlüğünden aldığım kayıtlara göre 7 adet koruma altına alınmış konut bulunmaktadır. Elbette Denizli'de koruma altına alınması gereken konut sayısı bu kadar az değildir. Koruma bilincinin giderek yaygınlaşmaya başladığı günümüzde, şehrin tarihi müzesinin bilinmesi açısından koruma altına alınan evlerle birlikte diğerlerinin de tespit edilerek koruma altına alınması gerekmektedir.

Evlerde genelde iç bahçeler veya teraslar bulunduğu için dış cephelerde balkon nadir olarak kullanılmıştır. Balkon olan yapılarda ise balkon küçüktür.

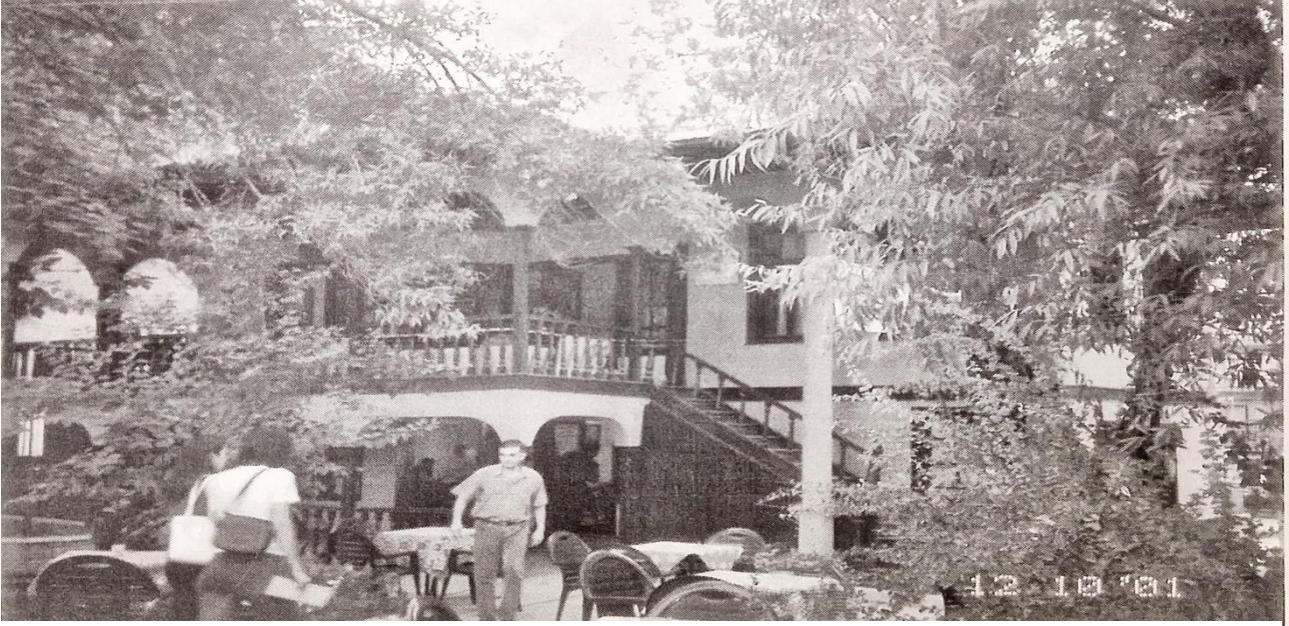
Buna karşın çıkma veya cumbalar demir-döküm veya beton konsollarla desteklenmiştir. daha çok kullanılmıştır. Girişler genelde eyvan şeklinde düzenlenmiş olup binanın sokağa baktığı asıl cephede bulunur.

²⁵ Necati İnceoğlu, "Denizli Evleri ve Kent Dokusu", Türk Kültür Tarihi Sempozyumu, Denizli, 1988, S.292

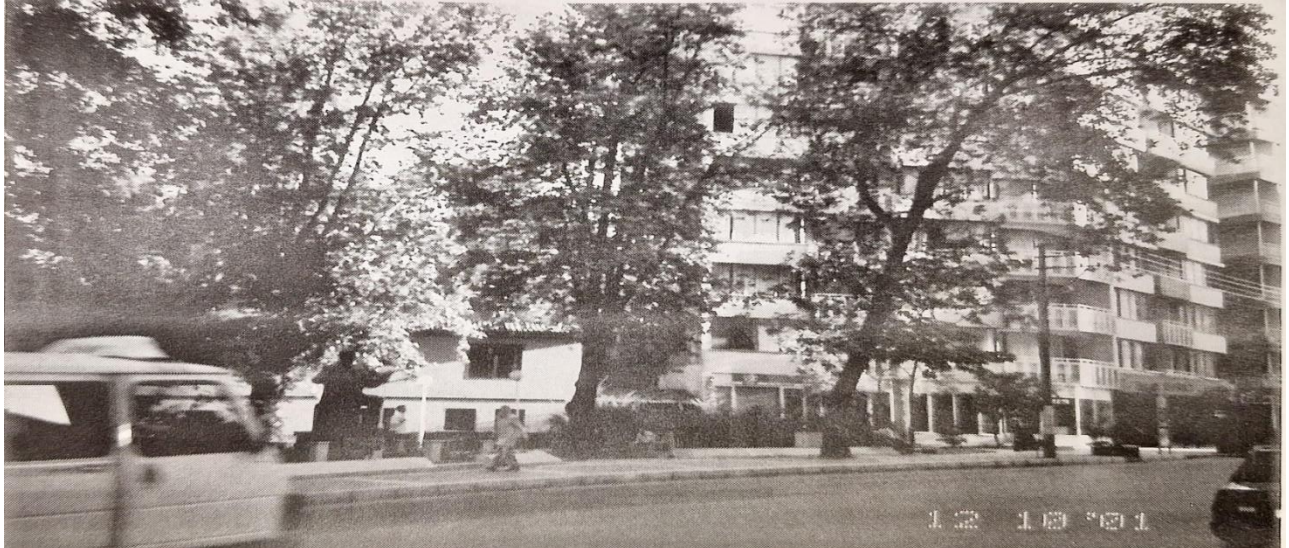

Aydın evleri genelde iklimin etkisiyle taş ve tuğla nadir olarak ahşap kullanarak yapılmıştır. Ahşap genelde çatıda veya oda bölme duvarında kullanılmıştır. Binanın üzerinde saçaklı bir çatı bulunur. Evlerin tüm cepheleri sıvanmıştır. Sokağa bakan cepheler daha incikle işlenmiştir. Böylece her binaya karakter kazandırılmıştır. Bu karakterler dönemin modasına ve bölgesel gelenekleri yansıtmaktadır. Evlerinde daha çok beyaz tonları, oksit sarısı, toprak rengi, gül kurusu, açık yeşil tonu renkler kullanılmıştır. Dış cephelerde renk unsuru kullanılarak ayrı bir perspektif oluşmuştur.²⁶

Evlerin çatıları birkaç sütun dışında tavanın kırma, beşik veya eğimli çatı çeşitlerinden biri ile örtülmüştür. Çatıdan genelde Alaturka veya Marsilya tipi kiremit kullanılmıştır. Bu kiremitlerin bir kısmı ithal bir kısmı da yerli üretilmiştir. Yörede yaşanan Akdeniz ikliminden dolayı binalar mutlaka çatı ile örtülmesi gereğini ortaya koymuştur. Böylece kışın soğuktan yazın ise sıcaktan en az etkilenmek amaçlanmıştır. Mimari açıdan Aydın evlerinde bina ile çatı arasında güzel bir uyum meydana getirmiştir. (Fotoğraf 3-4)

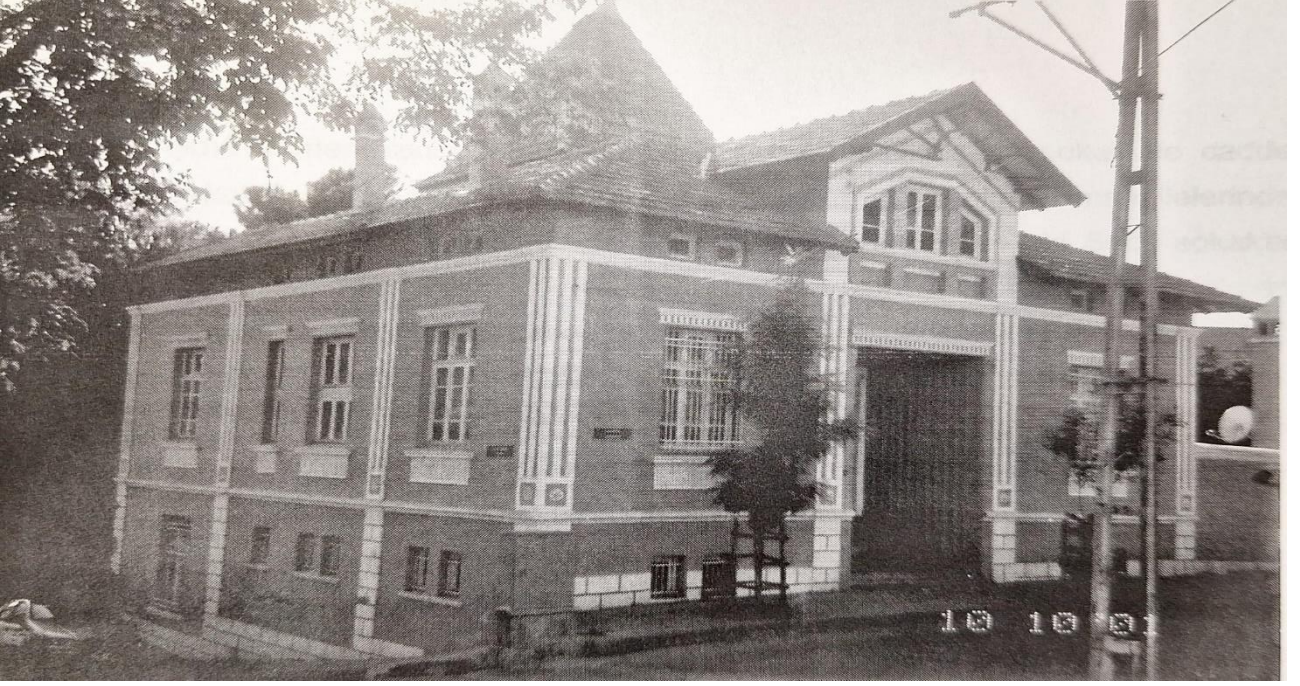
Fotoğraf 27: Denizli'nin delikli çınar mahallesinde bulunan eski denizli evi. Ev iki katlı olup bağdadi yapı tarzına göre inşa edilmiştir. Günümüzde kültür sanat galerisi olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 28: Denizli'nin delikli çınar mahallesinde bulunan tarihi ev ile çok katlı apartmanlar iç içe bulunmaktadır.

²⁶ Hüseyin Cevizoğlu, Aydın Evlerinin Cephelerinde Kullanılan Süsleme Elemanlarının Antik Çağ Mimarisi ile Karşılaştırılması; Aydın, Mimarlar Odası, Kültür Dizisi, 1996, s.50

Fotoğraf 29: Ev veysipaşa mahallesinde bulunmaktadır. bodrum, zemin, üst, asma ve çatı katından oluşmaktadır. Evin üzerinde geniş saçakları olan bir çatı bulunur ve çatı kulelidir. Ev macar kökenli mimari üslupla 1913 yılında inşa edilmiştir.

Fotoğraf 30: Ev, köprülü mahallesinde bulunmaktadır. İki katlı olup üstü çatı ile örtülmüştür.

Aydın il merkezinde bütün unsurları ile korunabilmiş bir sokak ve cadde yoktur. Fakat Tarihi konutların yoğun olduğu Köprülü ve Veysipaşa mahallelerinde tarihi sokak diyebileceğimiz sokaklar bulunmaktadır. Bunlardan biri Sebil sokaktır (Fotoğraf 5-6). Sivil mimari ve tarihi özelliği bulunan ve koruma altına alınan konutlar Veysipaşa mahallesi (23konut), Hasan Efendi mahallesi (13konut), Köprülü mahallesi (11 konut) Cumhuriyet mahallesi (8 konut), Cuma mahallesinde (6 konut), Ramazan Paşa Mahallesinde (2 konut) Meşrutiyet mahallesinde(1 adet bulunmaktadır.) Denizli il merkezinde Gürcan, Gürpınar, Musa, Değirmen önü ve Kuşpınar Mahallesi'nde 7 adet tescilli konut bulunmaktadır.

Aydın Belediyesi tarihi konutların yoğun olduğu Veysipaşa, Köprülü, Hasanefendi, Cumhuriyet, Cuma, Ramazan Paşa ve Meşrutiyet mahallelerinde eski Aydın evlerinin yoğun olduğu alanlarda koruma amaçlı imar planı ile yapılaşma yasaklanmıştır. Geç de olsa koruma ve yaşatma bilincinin giderek önem kazanması elde kalan tarihi yapılar için son derece önemli bir gelişmedir. Mevcut tarihi yapıların bulunduğu sokak ve caddelerin korunması şehrin mimari yapısı, tarihi dokusu açısından önemli olduğu kadar kültür turizmi açısından da son derece önemlidir. Aydın'da günümüze ulaşabilmiş yapıların korunması gelecek için daha da önemlidir.

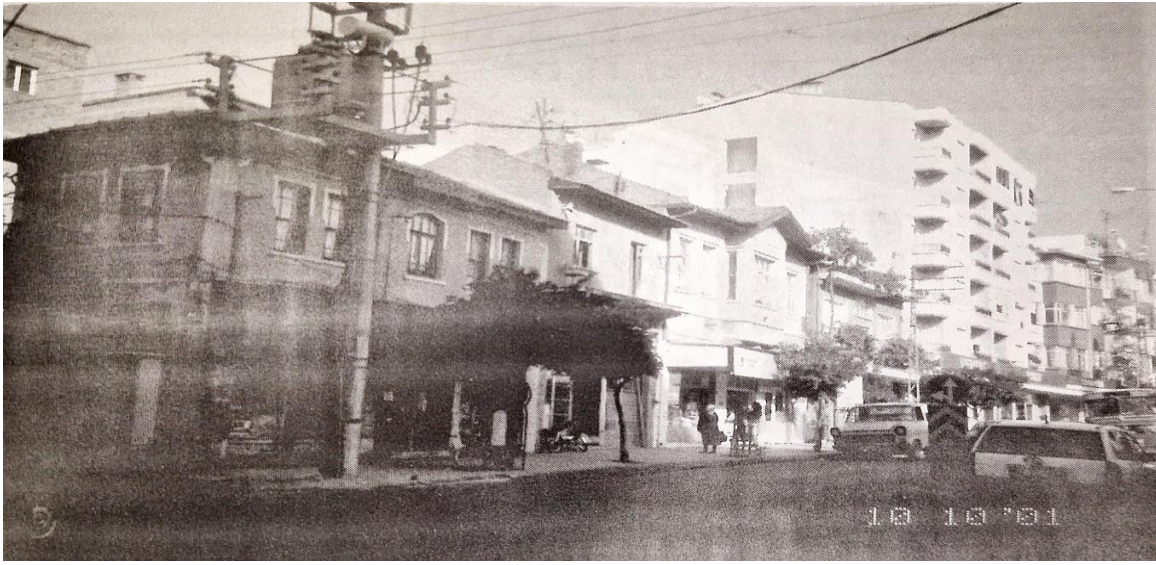
Söke'nin tarihi dokusunun oluşmasında önemli bir yere sahip olan eski Söke evleri ilçenin muhtelif mahallelerinde ve özellikle Kemalpaşa mahallesinde çok sayıda bulunmaktadır.

Evler genellikle iki katlı olup, düzgün kesme taş işçiliği göstermektedir. Pencereler genelde savelerle belirlenmiş olup boyutları oldukça büyük, sıcak ve soğuğu içeriye geçirmemesi açısından, hemen hepsinde demirden veya ahşaptan kepenklerle kapatılmıştır. Kapılar demir, demir-ahşap şeklindedir. Bazı evlerin saçak bölümü taşların alternatif sıralanması ile belirlenmiştir. Evlerin içi genelde bozuk durumdadır. El değiştiren evler günümüz koşullarına bağlı olarak ortadan bölünmüş ve küçültülmüş aktarmalar ve onarmalar sonrası bazı iç kısımlardaki süslemeler tahrip olmuştur (Fotoğraf 7-8).

Yenihisar (Didim) ilçe merkezinde Didyma Apollon Tapınağı çevresinde 1.derece sit alanı içinde eski Rum evleri bulunmaktadır (Fotoğraf 9-10). Bu alanda (Hisar Mahallesi) Cumhuriyetten önce Rumlar oturduğu için bu evler Rum evleri olarak adlandırılmaktadır. Evler genelde iki katlı, üstü çatı, kat araları ahşap-tuğla-blok taştan inşa edilmişlerdir. Belki bir mimari yoktur. 20.yy. yapılarıdır.

Fotoğraf 31: Evler köprülü mahallesi sebil sokakta bulunmaktadır. Fotoğrafın solundaki sebil osmanlı döneminden kalma bir yapıdır. evler ise 20. yüzyıla ait yapılardır. aydın'da tarihi konutların en yoğun olduğu sokaklardan biridir.

Fotoğraf 32: Aydın'ın gazi bulvarı üzerinde bulunan eski aydın evleri. Evler yeni yapılan apartmanlarla iç içe bulunmaktadır.

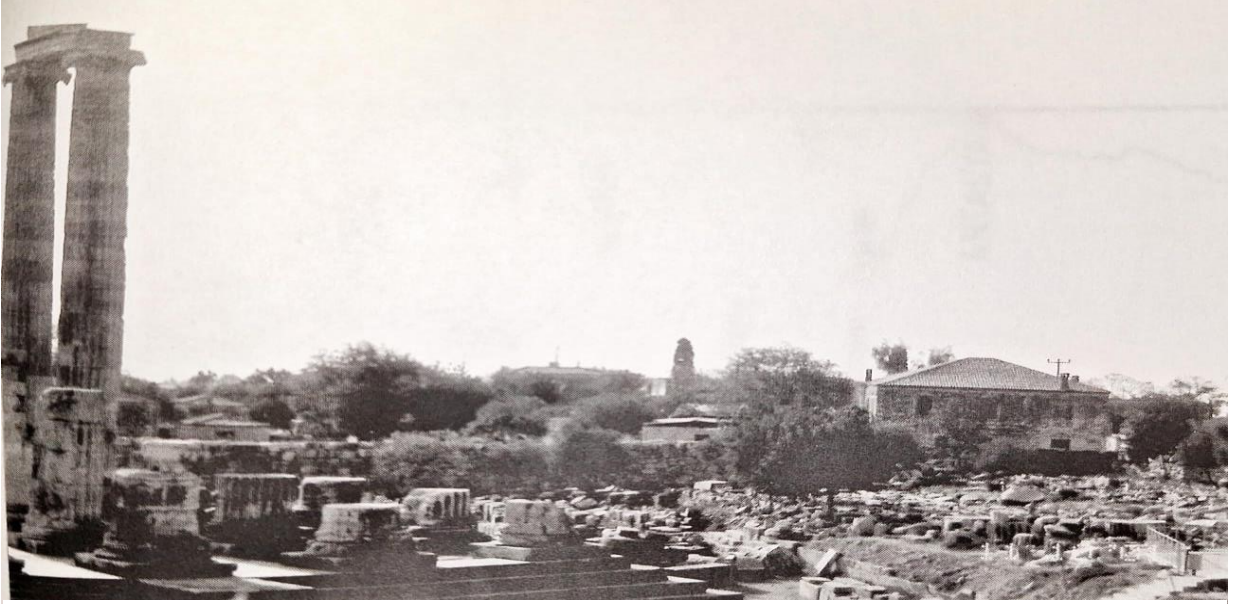

Fotoğraf 33: Söke'nin kemalpaşa mahallesinde gündoğdu caddesinde bulunan eski söke evleri.

Fotoğraf 34: 20. yüzyılın ilk yarılarında yapılan, kemalpaşa mahallesinde bulunan tarihi konutlar.

Fotoğraf 36: Didyma apollon tapınağı çevresinde sit alanı içinde bulunan eski rum evleri. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiştir.

Fotoğraf 35: Didyma apollon tapınağı yakın çevresindeki eski evler.

B. Menderes havzasında bulunan tarihi konutlar elbette tezde yer verdiğimiz kadar değildir. Bu başlık altında sadece şehirlerin tarihi dokularının oluşmasında temel unsur olan konutlara dikkat çekmeye çalışılmış ve kültür turizmine konu olabilecek konut alanları ele alınmıştır.

Araştırma bölgesinde ören yerleriyle birlikte önemli tarihi yapıları da kapsayan turlar yapılabilir. Bu güzergahlar aşağıya çıkartılmıştır (Ek 8: Şekil 24).

1. Kuşadası'ndan İki günlük "Söke, M.Magnesiası, Aydın, Tralles, Nysa, Nazilli, Hierapolis, Laodikya, Denizli, Akhan, Aphrodisias turu" konaklama: Karahayıt (Ek 8: Şekil 24).
2. Antalya'dan güneybirlik "Henabat Kervansarayı, Akhan Kervansarayı, Denizli, Laodikya, Hierapolis, Aphradisias turu" (Ek 8: Şekil 24).
6. Kuşadası'ndan güneybirlik "Söke, Priene, Lade Savaş Alanı, Milet, Didyma, Herakleia, Myus, Menderes Megnesiası turu" (Ek 8: Şekil 24).
7. Bodrum'dan iki günlük "Didyma, Milet, Lade Savaş Alanı, Priene, Söke, Kuşadası, Efes, M. Megnesiası, Myus, Herakleia turu" konaklama: Kuşadası (Ek 8: Şekil 24).

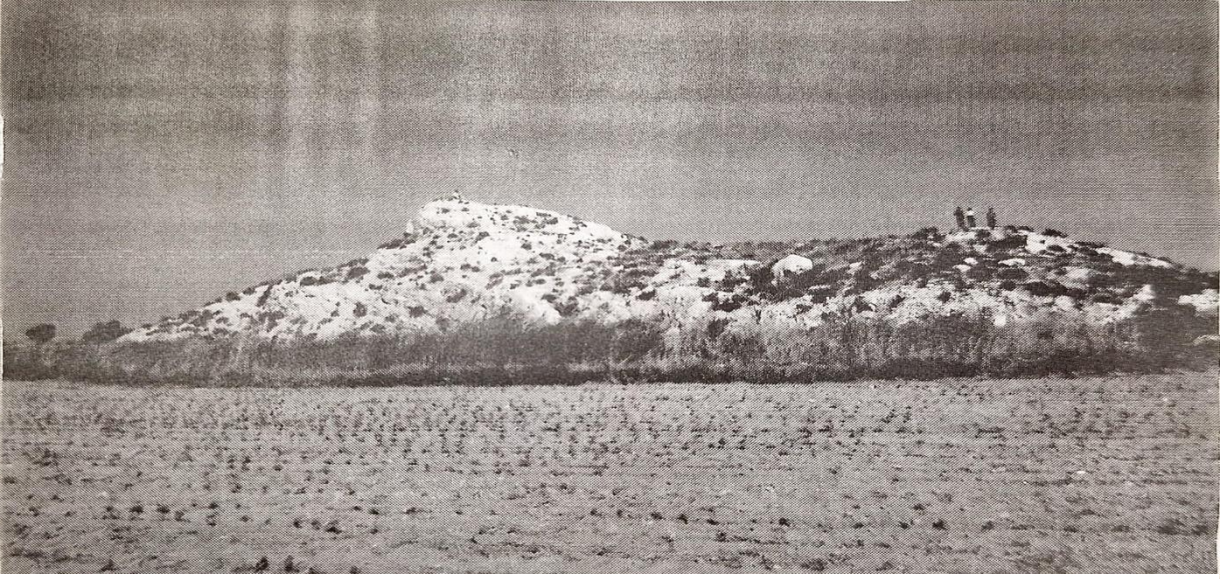

8. Marmaris'ten iki günlük "Çine, Aydın, Tralles, Efes, Kuşadası, Söke, Priene, Lade Savaş Alanı, Milet, Didyma turu" konaklama Kuşadası (Ek 8: Şekil 24)
9. Fethiye'den üç günlük Aphradisios, "Denizli Laodikya, Akhan Hierapolis, Tripolis, Nazilli, Nysa, Aydın, Tralles, Efes, Kuşadası, Söke, Priene, Lade Savaş Alanı, Milet, Didyma turu" konaklama Karahayıt, Kuşadası, Didim (Ek 8: Şekil 24).

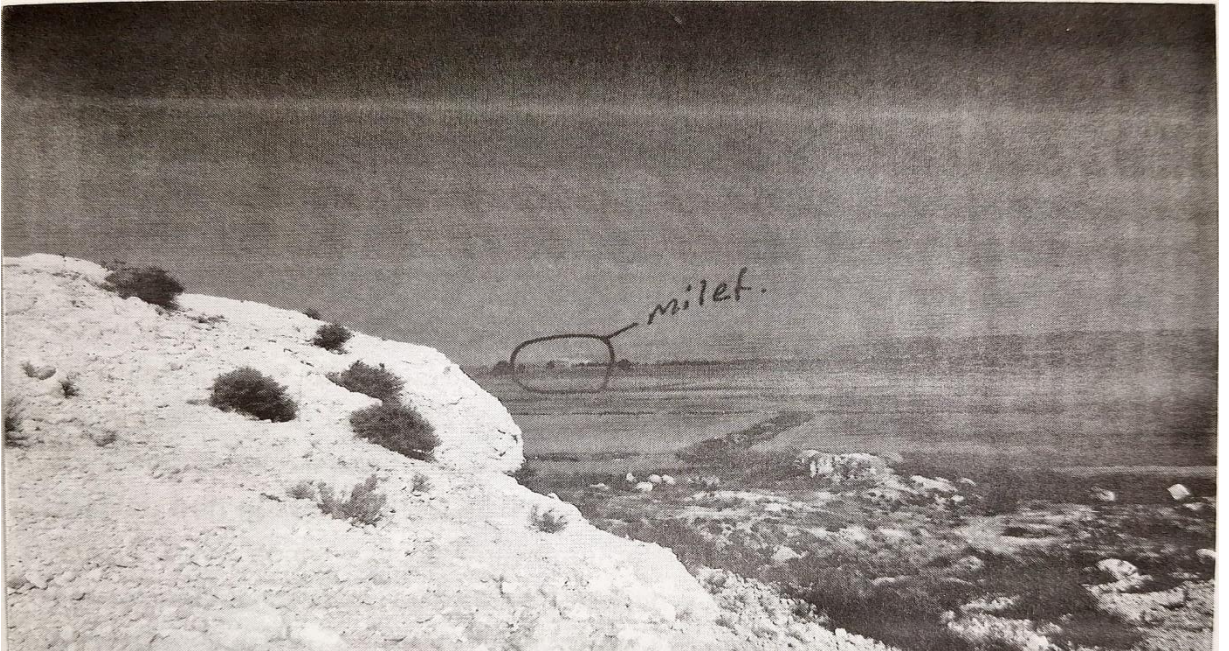
1.2.3. Savaş Alanı Turizmi

Büyük Menderes havzasında mekanın coğrafi koşullarına bağlı şekilde bölgede pek çok tarihi olay ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun coğrafi konumuna paralel şekilde bölgenin Ege Denizine komşuluğu ve mümbit bir arazisinin olması gibi pek çok coğrafi artılar, bölgenin tarihi devirlerde sık sık el değiştirmesine ve de bu sayede çeşitli kültürlerin bölgeye hakim olmasına yol açmıştır. Bahsi geçen kültürel değişimlerde etkili etmen olarak tarihi olaylar rahatlıkla değerlendirilebilir.

Havzada yaşanan tarihi olayların tümünü kültür turizmi çerçevesinde değerlendirmek, kültür turizmi çerçevesine uygun değildir. Bahsi geçen kültür turizmine konu edilen tarihi hadiseler mekanın kültür değişimine yol açabilecek önemli savaşlar ile tarihi antlaşmaların gerçekleştiği yerlerdir.

Fotoğraf 37: Savaş alanı turizmine açılması düşünülen antik çağın önemli adalarından lade adası. günümüzde b. menderes'in kıyı çizgisinin zamanla ilerletmesi neticesinde ege denizine 6 km. mesafede kara içinde bulunmaktadır.

Fotoğraf 38: Lade Adası ve Milet Antik Şehri.

Bu bağlamda Büyük Menderes havzasında Lade Savaş alanı ve Miryokefelon Savaşı en önemli tarihi olaylardır. Bahsi geçen önemli tarihi hadiseler "askeri turizm ya da savaş alanı turizmi" konusu çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Aydın, Didim ilçesinde yer alan Balat köyü sınırlarında, Milet antik şehrine 2 km. mesafede bulunan eski Lade Adasıdır. Büyük Menderes Nehrinin eski Latmos Körfezini doldurarak, karanın Ege Denizine doğru ilerlemesi sonucunda, büyük bir deniz savaşının yapıldığı Lade Adası bugün 97 km. içerde kalmıştır. Günümüzde çorak bir tepe görünümündedir (Ek 9: Şekil 25). Tepenin yüksekliği 50m'dir. Son senelerde tepeden yol yapımı adına malzeme alımı olmuş, tepe fazlaca silikleştirilmiştir (Fotoğraf: 11-12). Savaş yeri turizmi açısından ilgili mekana gereksinim bulunmaktadır. Lade Adası ve yakın çevresi mutlaka koruma altına alınmak durumundadır. Lade savaşı karada ve denizde yapıldığından dolayı "savaş alanı" yalnızca Lade Adası çevresini değil, günümüzdeki Milet harabelerinin yer aldığı alanı da içine almaktadır. Lade savaş sahası, Ege Denizinin kıyı çizgisinin değişmesi ile ayrı bir çekiciliğe sahiptir. Bilindiği gibi savaş alanı, savaşın yapıldığı M.Ö. 494 tarihinde bir ada iken günümüzde burası çorak bir tepe ve etrafı tarım arazileri ile kaplıdır.

Turizm kavramı çerçevesinde değerlendirilen yeni konulardan bir tanesi de "savaş alanı turizmi"dir. Savaş sahalarının turizmde çekicilik ögesi oluşturması savaşta yaşanan olaylar ile alakalıdır. Savaş alanı turizmine mevzu bahis olan hadiseler, tarihin gidişini değiştiren, ana kültürel değişimlere yol açan hadiselerdir. Lade savaşı da ilgili olaylardan bir tanesini meydana getirmektedir.

Lade savaşı M.Ö. 494'te Persler ve Milet (İyonyalılar) arasında gerçekleşmiştir. İran (Pers) hükümdarı olan Doryüs'ün Akdeniz'e göndermiş olduğu istila ordusu, yerle bir eden hız ile etrafı kasıp kavuruyordu. Bunun sonrasında Milet Yunanistan'dan almış olduğu ilham ile ayaklandı. Önde gelenler arasında yer alan Aristogoros, Persler karşısında propaganda yapıyordu. Priene'de İyonya şehirlerinin dahil olduğu meclis kuruldu. İki seçenek üzerinde duruldu. Bunlar memleketi Perslere bırakarak gitme ya da sonuna dek savaşmaktı. Sonuçta ikinci fikir galip geldi ve Milet'liler, Sart üzerine yani İranlıların Anadolu'daki merkezlerinin üzerine yürüdüler. Burayı yağmaladılar ve de yaktılar. Doryüs bunu haber aldığı zaman, Milet karşısında dehşetli bir hazırlıkta bulundu.²⁷ Sonrasında savaşta yaşanan hadiseler, Herodot Tarihinde detaylı biçimde anlatılmaktadır. İonia ile Miletos'un geri kalan yerleri karşısında sefer açılmış oluyordu. İlgili durumu öğrenmiş olan Miletos'lular, Ponionion'a elçi yolladılar; bu esnada görüşmeler gerçekleştirildi ve Persler karşısında kara ordusu çıkarmama kararlaştırıldı.

Miletos'lular kendileri kalelerini savunacaklardı, yedekte tek bir gemi bırakmadan büyük bir donanma hazırlanacak ve de Miletos'u gemilerden meydana gelen bir kaleyle savunmak için acilen Lade'de toplanacaklardı (Lade Miletos önünde bulunan küçük adadır). İlgili kararın alınmasının ardından gemilerini tam takım donatan İonia'lular, Lesbos'daki Aiol'ların da yanlarında olmasına rağmen toplantı alanına geldiler; savaş düzenleri şu şekilde idi: Miletos'lular donanmanın sağ kanadını, doğu yönünde tutacaklardı; seksen gemiyi saf halinde dizmişlerdi; onların ardından Priene'nin 12, Myus'un ise 3 gemisi geliyordu. Myus gemilerinin ardından Teos'luların 17 gemisi bulunuyordu; Teos gemilerinin ardından Khios'un 100 tane gemisi sıralanıyordu; onların ardından Phokaia ile Erythrai gemileri dizilmiş durumdaydı, Erythrai 8, Phokaia ise 3 gemi ile katılmışlardı. Phokaia'luların ardından Lesbos'luların 70 gemisi geliyordu ve en sonda ise batı ucunda Samos'luların 60 kadırgası uzanıyordu. Toplamda, donanmaya tam 353 gemi katılmış oluyordu.

Lade savaşının sonuçları açısından değerlendirilecek olursa; denizde İonia'luları mağlup eden Persler, Miletos'u karadan ve denizden kuşatmışlardı. Duvarların altında bulunan toprağı kazmışlar, her tür makineyi kullanmışlardı; bu sayede Aristagoras'ın başlatmış olduğu ayaklanmanın 6. senesinde, kenti alarak dipten doruğa doğru yıkmışlar ve halkı köleleştirmişlerdi. Miletos'luların başlarına işte bunlar gelmiş, erkeklerinin büyük kısmı uzun saçlı Perslerin ellerinde son nefeslerini vermişlerdi, kadınlar ve çocukları ise köle olmuşlardı. Didyma, kutsal yapılar, Orakl'i (Didyma'daki kehanet merkezi) barındıran tapınak yağma edilmiş, yakılmıştı. Esir olan Miletos'lular Susa'ya yollandılar. Kral Dareios bunlara herhangi bir kötülükte bulunmadı; Erythraia adı verilen denizin kıyı kısımlarında ve Dicle suyunun ağız kısmında yer alan Ampe şehrine yerleştirmek ile yetindi. Miletos toprakları Persler ve Karia'luların arasında pay edildi; Persler Miletos kenti ve yakın çevresinde bulunan kırık yerleri alırken Pedasos Karia'luları ise dağların eteklerinde bulunan yerleri aldılar.

Atina'lular, Miletos'un Perslerin eline geçmesine, söz ile anlatılamayacak dek yanmışlardır. Bunu ifade eden pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerden biri şu şekildedir: Phrynikhos, Miletos'un mağlubiyetini anlatan drama oynatılırken tiyatroya gelenler göz yaşları içinde kalmış, halka bu gibi milli bir acıyı hatırlattığından dolayı bin drahmi para cezası almış ve ayrıca drama oynatılması da yasaklanmıştır.

Miletos'un alınışının ardından, Persler de Karia'ya egemen oldular, Karia kentlerinin bazıları kendiliğinden, bazıları ise güç kullanılmasıyla ardından boyun eğmiştir.²⁸

Eski çağın Lade Savaşı turizm açısından tarihi, arkeolojik ve coğrafi bakımdan son derece ilginç bir alanı oluşturmaktadır. Tarihi olaylar bakımından; Anadolu'nun tarih boyunca tekerrür eden kültürel değişiminin sözkonusu olduğu, savaşın doğulu ve batılı toplumlar arasında meydana gelmesi, olayların altı yıl gibi çok uzun süre devam etmesi,

²⁷ Asof Gökbel, Hikmet Şölen, Aydın İli Tarihi, Ahmet İhsan Basımevi, Cilt, Aydın, 1936, S.34

²⁸ Herodotos, Herodot Tarihi, Çev. Müntekim Ötmen, İstanbul, III. Baskı, Remzi Kitabeci, 1991,

savaşta birlik ve beraberliğin önemi ve yine savaşın mutlaka her iki taraftan birisi için çok vahim sonuçlar doğurması birbirinden farklı tarih boyunca benzerleri yaşanan birtakım hadiselerin meydana gelmiş olması tarihi olaylarla açısından savaş alanını farklı kılmaktadır. Arkeolojik bakımdan tarihi olayların meydana geldiği, coğrafi mekanın arkeolojik yapılar açısından zengin olması savaş alanının da ayrı bir çekicilik unsuru oluşturmaktadır.

Lade Savaş bölgesi, geçmişteki tarihi hadiseler ve arkeolojik kalıntılar bakımından zengin olması dışında alanda coğrafi açıdan zamanla değişimlerin bulunması, savaş alanı turizmi bakımından ilgili alana, farklı bir cazibe ögesi katmaktadır. Bir zamanlar pek çok geminin katılımıyla, seneler boyunca devam eden bir savaşın yürütüldüğü alan ilk başlarda bir ada fakat günümüzde deniz kıyısından kilometrelerce içerde kalan kara parçasıdır.

Tüm bunlar sebebiyle savaş alanı turizmi çerçevesinde ele alınan eski Lade Adası, kültür turizminde, coğrafi, tarihi ve arkeolojik olarak turizme oldukça elverişli olan bir mekandır. Eski Lade Adası ile etrafının, savaş alanı turizmine açılması gerekmektedir. Bu ad ile bölgenin tanıtılması halinde Lade Adası bilhassa yabancı turistler bakımından ilgiyle karşılanacaktır. Lade Savaş Alanı konaklama ile ulaşım koşulları açısından fazlaca avantajlı bir konumdadır. Savaş alanı çevrede bulunan turizm merkezlerine (Didim, Kuşadası, Bodrum, Marmaris) yakın olmasından dolayı de turizme açılması halinde yöreye gerçekleştirilen kültür turizmi turlarına kolaylıkla dahil edilebilir. Bu bölgenin turizme açılabilmesi için ise savaş alanının bir çevre düzenlenmesine gereksinimi bulunmaktadır. Günümüzde çorak bir tepe görünümünde olan Eski Lade Adasından son zamanlarda yol yapımı için malzeme alınmış ve tepe silikleştirilmiştir. Ada ve yakın çevresi korunma altına alınmalı buranın turizme açıldığına dair yol kenarına ve savaş alanının bulunduğu yere alanı tanıtıcı levhalar konulmalıdır. Ayrıca buranın tanıtıma ihtiyaç vardır.

1.3. İnanç Turizmi

Kültüre dayalı gerçekleştirilen turizm türleri arasında yer alan inanç turizmi insanlık tarihiyle beraber varlığını devam ettirmektedir. Türkiye açısından da dış turizm amaçlı olarak son on senede önemi daha da artmıştır. Üçüncü bin seneye girişte bilhassa Hıristiyanların Hz İsa Peygamberin 2000. doğum yıl dönümü kutlamaları kapsamında Anadolu coğrafyasında, inanç turizmi çok daha önemli hale gelmiştir. Demokrasinin ana ilkeleri arasında yer alan laiklik çerçevesinde ülkemizin vicdan ile din hürriyetine ne denli önem vermiş olduğunu göstermesi ve genel manada Türk kültürünün tanıtılması açısından inanç turizminin farklı bir önemi vardır. Uluslararası ilişkilerde bilinen bir Türkiye'nin dünya konjonktöründeki etkinliği de artacaktır. Bunun dışında ülkemizin bilhassa Avrupa kamuoyunda tarihi misyonundan ileri gelen yanlış görüşleri kısmen de olsa hem inanç hoş görüşü hem de inanç turizmine destek vermek ile aşabilecektir. Böylece Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi daha iyi anlatılmaya çalışılacak ve böylece dünya barışına inanç turizmi aracılığı ile önemli katkı sağlanabilecektir. İnanç turizminin bireylerin inançlarının gereklerini yapmaya ilişkin vazgeçilemeyen değer yargıları ile bütün olması mevzu bahistir. Bugün dini değerlerin teknolojinin karşısında fonksiyonunun zayıfladığını ifade eden toplumbilimciler olsa bile yaygın görüş, dini duygunun kişinin yaşamında ana motivasyon olmaya devam ettiğidir.²⁹ Bu açıdan günümüzde de inancın önemini yitirmemesi bakımından inanç turizmi faaliyetleri de ayrı bir öneme sahiptir.

Din ve turizm arasında gözle görünen bir bağ bulunmaktadır. İnanç turizmin hem özünü hem de başlangıç nüvesini meydana getirmektedir. İnsanlarda bulunan ruhsal yaşamdan ötürü insanların ilgili ruhsal yaşantısını tatmin yolu turizmin açığa çıkmasına yol açmıştır. Yani turizmi ortaya çıkaran olayın kaynağında inanç unsurunun olduğu söylenebilir. Turizmin ekonomik bir kategori şeklinde görülmediği zamanlarda, turizm kavramının neredeyse bütün unsurlarını kapsayacak biçimde yer yüzünde turizm yaşanmakta idi ve bunun en önemli üreticisi ile motivasyon sağlayıcı ögesinin sahibi hiç kuşkusuz inançlardır. Bunun pek çok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden biri de, yer yüzündeki coğrafyalardan bazıları var ki buralar yaratıcının seçmiş olduğu mekanlardır.

Anadolu ve yakın çevresinde inanç turizmine konu olan dinler semavî dinlerdir. Anadolu Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın doğuş mekanı olmasa da bu üç semavi dinin doğuş mekanlarına yakın bölgesini oluşturmaktadır.

Özellikle bütün insanlığa hitap eden Hıristiyanlık ve Müslümanlık doğuş mekanlarından sonra en etkin olarak Anadolu'da yaşanmıştır. Kudüs'te doğan Hıristiyanlığa karşı kısa bir süre sonra baskılar artmış, bundan sonra Anadolu'ya doğru göçler ve ziyaretler başlamıştır. Böylece Hıristiyanlık unsurları Anadolu'ya gelmiş oluyordu. Hıristiyanlık Anadolu'da gelişmiş ve buradan batıya ve doğuya dünyanın her yerine bu topraklardan yayılmıştır. Bu yüzden kutsal kitapta, Türkiye üzerinde bulunan pek çok mekanın adı geçmektedir. İncil'in Malatyalılar bölümü iç Anadolu'daki kiliseye, Ulusaylar bölümü Denizli'deki kiliseye, Efes ve diğer bölümü Güney Ege'deki kiliselere yazılmıştır.³⁰

Büyük Menderes havzasında özellikle Denizli yöresi Hıristiyanlık dininin ilk yayılmaya başladığı yerlerden olması Snt. Philipus'un Hierapolis'te şehit edilmesi, Snt. Philipus Martyrium, St. Michael kilisesi, Laodikya'da büyük kilise ve diğer Hıristiyanlık dinine ait anıtsal yapıların bulunması yöreyi inanç turizmi açısından önemli hale getirmektedir. Denizli yöresi Turizm Bakanlığı tarafından inanç turizmi kapsamına alınmış, 1999 yılında "2000'e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu" düzenlenmiştir. Denizli'de dünyanın en önemli doğal harikalarından biri olan Pamukkale travertenlerinin

²⁹ Hüseyin Kaya, İnanç Turizmi, Bursa, F. Özson Matbaacılık, 1999, s.41.

³⁰ İlhan Keskinsöz, "İnanç Turizmi", 2000'e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu, Denizli Valiliği Yayını, 1999, s. 13.

Hierapolis ve Laodikya gibi önemli ören yerlerinin bulunması itibariyle yöreye gelen turistlerin adet ve turistin kültürel seviyesi inanç turizmi ile artırılabilir. Kültürel seviyesi yüksek olan turistlerin ülkemize gelmesi ülkemizin dış dünyada her bakımdan etkin bir şekilde tanıtılması demektir.

Büyük Menderes havzasındaki tarihi yapıların büyük çoğu dini (İslam) karakterli yapılardır. Bunlar Cami, türbe, mescit ve medrese gibi yapılardır. Bahsi geçen yapılar yöre halkının günü birlik ibadet ettiği mekanlar arasındadır. Havzada bulunan dini ve tarihi yapılar, uluslararası ve ulusal dini çekicilik unsuruna sahip değildirler. Ancak lokal ölçüde iç turizm ölçüsü içerisinde yöre halkı tarafından ziyaret edilen çok sayıda yatır ve türbe bulunmaktadır.

Havzada inanç turizmine katılan turist miktarı hakkında bir istatistiği bilgiye sahip değiliz. Antik kentlerde ören yeri ziyaretçi sayısı ve müze ziyaretçi sayısı dışıca başka bir istatistik tutulmamaktadır Hierapolis'e kış ve bahar aylarında gelen yabancı turistlerin büyük çoğunluğu inanç turizmi için geldiğini söyleyebiliriz.

Laodikya ören turizmine açılmamış bir antik yerleşme olduğu için ziyaretçi sayısı ile ilgili hiçbir bilgiye sahip değiliz. Laodikya inanç turizmi kapsamında "Yedi Kiliseler Turu'na dahil edilen bir mekan olması nedeniyle bir miktar yabancı turist tarafından ziyaret edilmektedir.

Colassae'de bulunan St. Michael Kilisesi ve Laodikya'da bulunan Anadolu'nun en önemli yedi kilisesinden birisi olan Büyük Kilise'de kazı çalışmaları yapılarak inanç turizmine açılabilir.

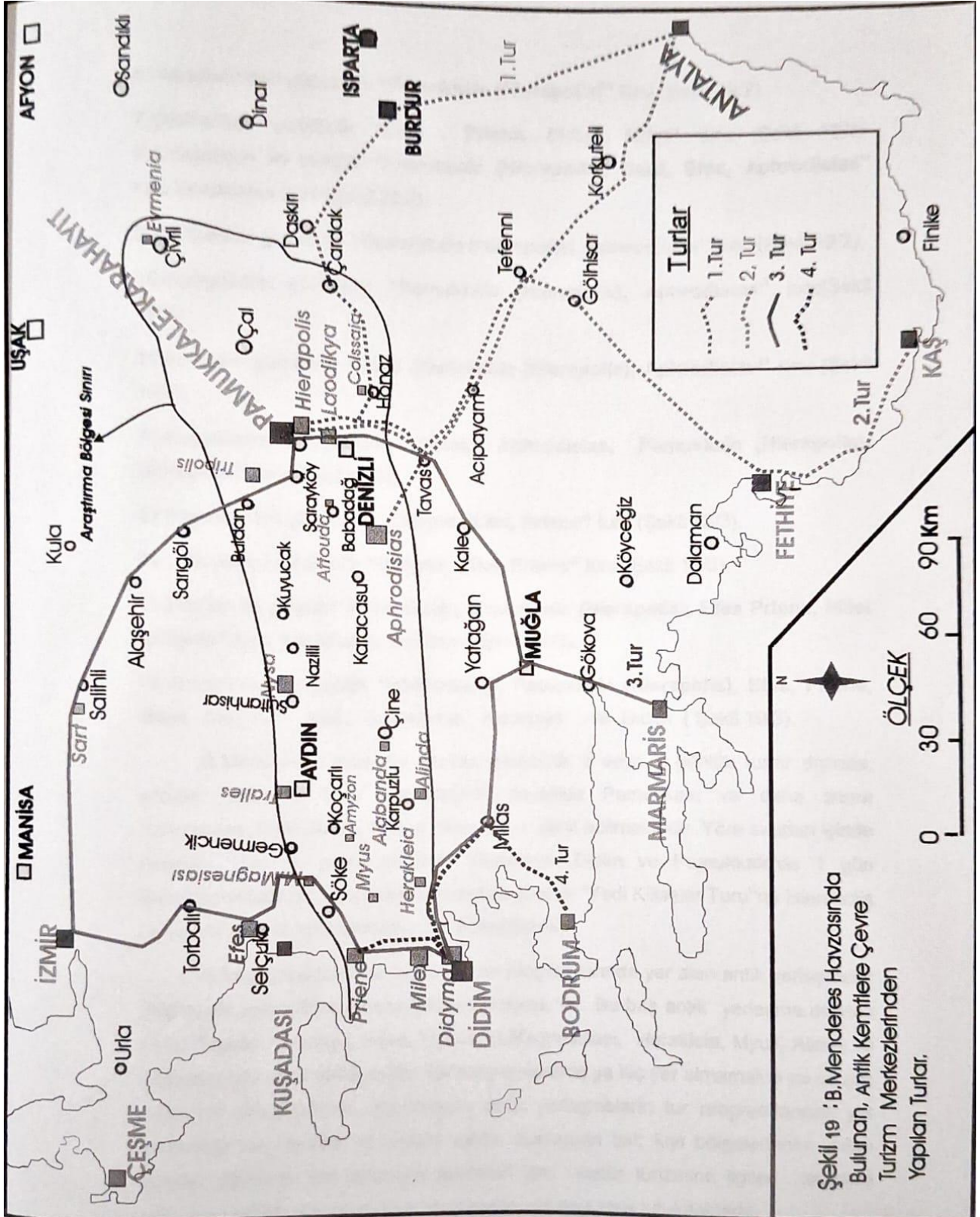
2. SONUÇ VE ÖNERİLER

- Büyük Menderes Havzası kültüre dayalı turizm türleri açısından çok zengin bir potansiyele sahip olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.
- Araştırma bölgesinde en çok ziyaret edilen antik kentleri : Aphrodisios, Milet, Didyma, Priene ve Leodikya dır. En çok yapılan turlar, Hirapolis - Leodikya- Aphrodisios ve Milet – Didyma – Priene turlarıdır.
- Büyük Menderes havzasında ören turizmine açılması gereken antik kentler Tripolis, Collosea , Tralles ve Menderes Magnesyasıdır. Bu antik yerleşmelerin ziyarete açılması yöre kültür turizmine çok önemli katkı sağlayacaktır.
- Araştırma bölgesinde bulunan tarihi eserlerin bir çoğu restore edilmeyi beklemektedir.
- Aphrodisios, Hirapolis Menderes Magnesyası ve Milet ören yeri içerisinde bulunan yapılar mutlaka ören yeri dışına alınmalıdır. Söz konusu yapıların bulunduğu alanlar daha henüz kazısı yapılmamış mekanlardır.
- Tarihi yapılar açısından oldukça zengin olması gereken yöre, beşeri ve doğal afetler yüzünden tarihi yapıların oldukça az bir bölümü bugüne gelebilmiştir. En çok tarihi yapının bulunduğu şehir Aydın'dır.
- Yörede bulunan tarihi yapılar, restorasyonları ve tanıtımları yapılarak tur programlarına dahil edilebilir.
- Yörede bulunan tarihi konutlar fonksiyonlarına uygun restore edilerek, yörenin mimarisi, musiki ve mutfağı buralardan Dünya ya tanıtılabilir.

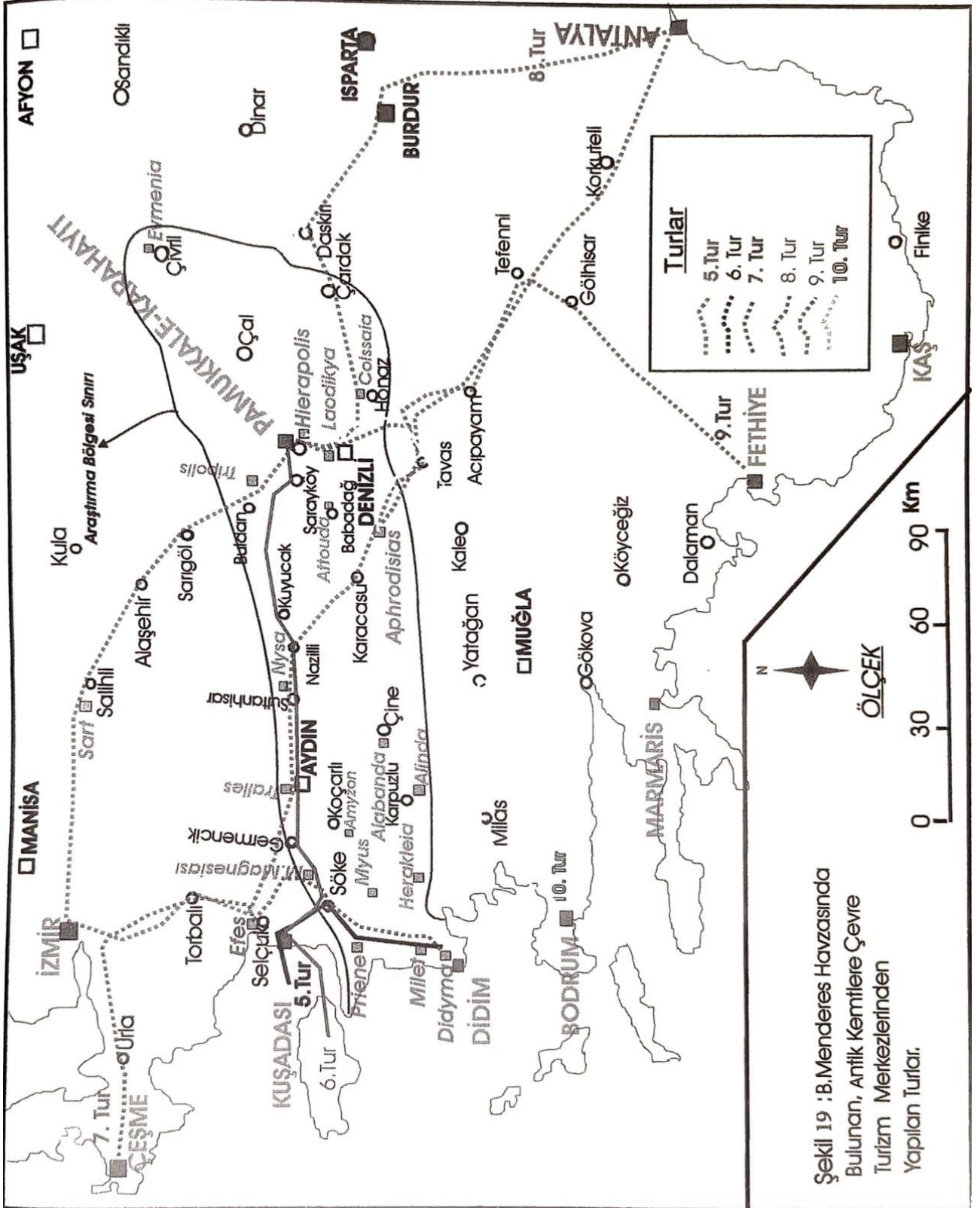
Kaynakça

- F.Akçakoca, Pamukkale Suları, İstanbul, Mağrifet Basımevi, 1940, s.12
- Suna Doğaner, "Anadolu'nun Coğrafi Mirası Pamukkale", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı:31, İstanbul, s.8.
- Kenan T. Erim, Aphrodisias, İstanbul, Net Turistik Yay. AŞ., 2000, s.10-19
- George E. Bean, Eski Çağda Ege, İstanbul, Arion Yayın Evi, 1995, s.202
- F. Sartiaux., M. Rahmi, Küçük Asya'da Ölmüş Şehirler, s.63.
- George E.Bean, Eski Çağda Ege, Çev.İ.Delemen, İstanbul, Arion Yay., 1995, s,211.
- Ekrem Akurgal, Anadolu Uygarlıkları, İstanbul, Net Turistik Yayıncılık, 1989, s.430.
- Richard Stillwell, "Priene "The Princeton Encyclopedia of Classical Sites, New Jersey University Press, 1976, s.737
- Erim, Aphrodisias,s.3
- Nazmiye Özgüç, Turizm Coğrafyası, İstanbul, Çantay Kitabeci, 1998, s.160-165.
- Necati İnceoğlu, "Denizli Evleri ve Kent Dokusu", *Türk Kültür Tarihi Sempozyumu*, Denizli, 1988, S.292
- Hüseyin Cevizoğlu, Aydın Evlerinin Cephelerinde Kullanılan Süsleme Elemanlarının Antik Çağ Mimarisi ile Karşılaştırılması; Aydın, Mimarlar Odası, Kültür Dizisi, 1996, s.50
- Asof Gökbel, Hikmet Şölen, Aydın İli Tarihi, Ahmet İhsan Basımevi, Cilt, Aydın, 1936, S.34
- Herodotos, Herodot Tarihi, Çev. Müntekim Ötmen, İstanbul, III. Baskı, Remzi Kitabeci, 1991,s.286-291.
- Hüseyin Kaya, İnanç Turizmi, Bursa, F. Özson Matbacılık, 1999, s.41.
- İlhan Keskinsöz, "İnanç Turizmi", 2000'e Doğru İnanç Turizmi Sempozyumu, Denizli Valiliği Yayını, 1999, s. 13.

EK BİLGİLER

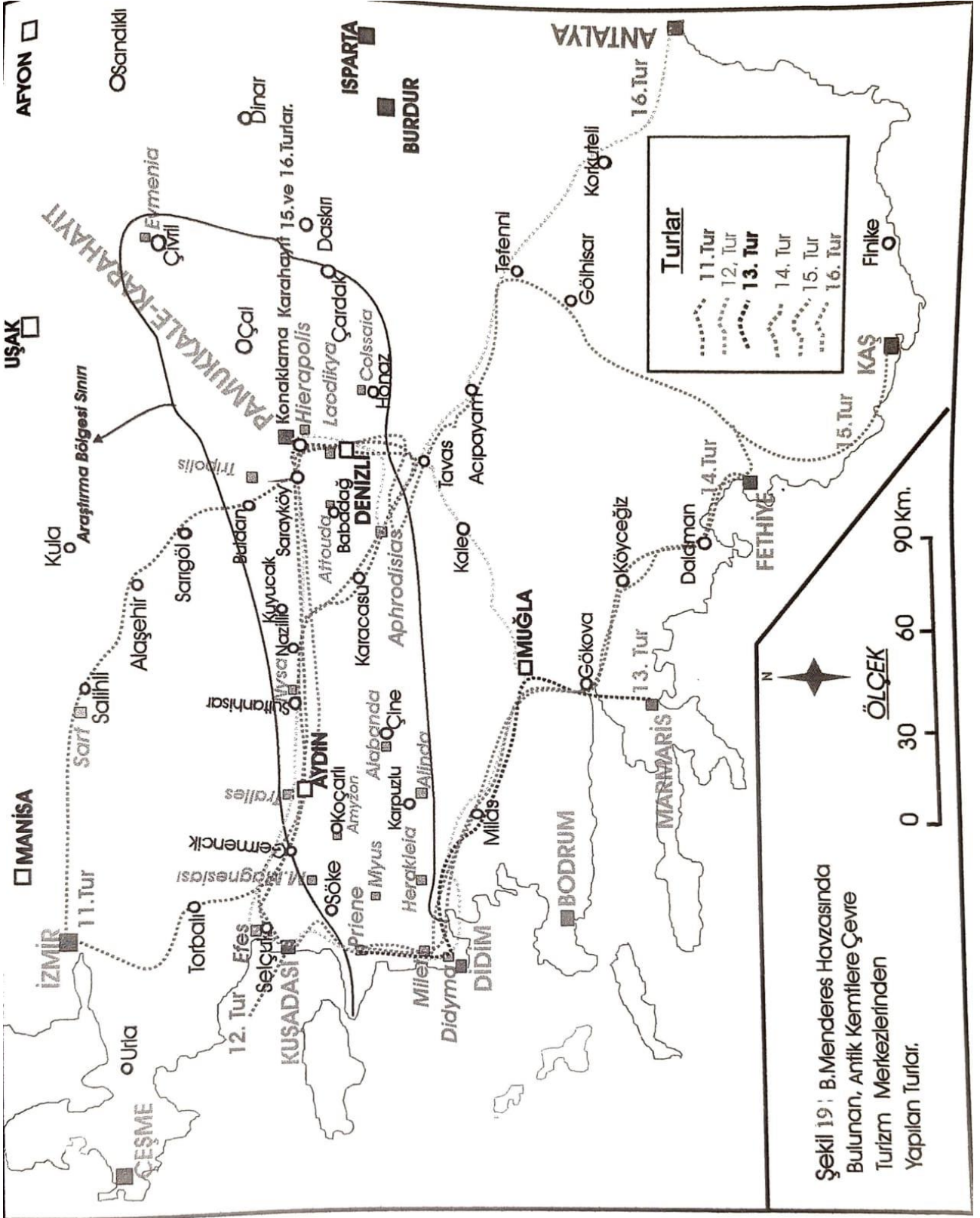

Ek 1

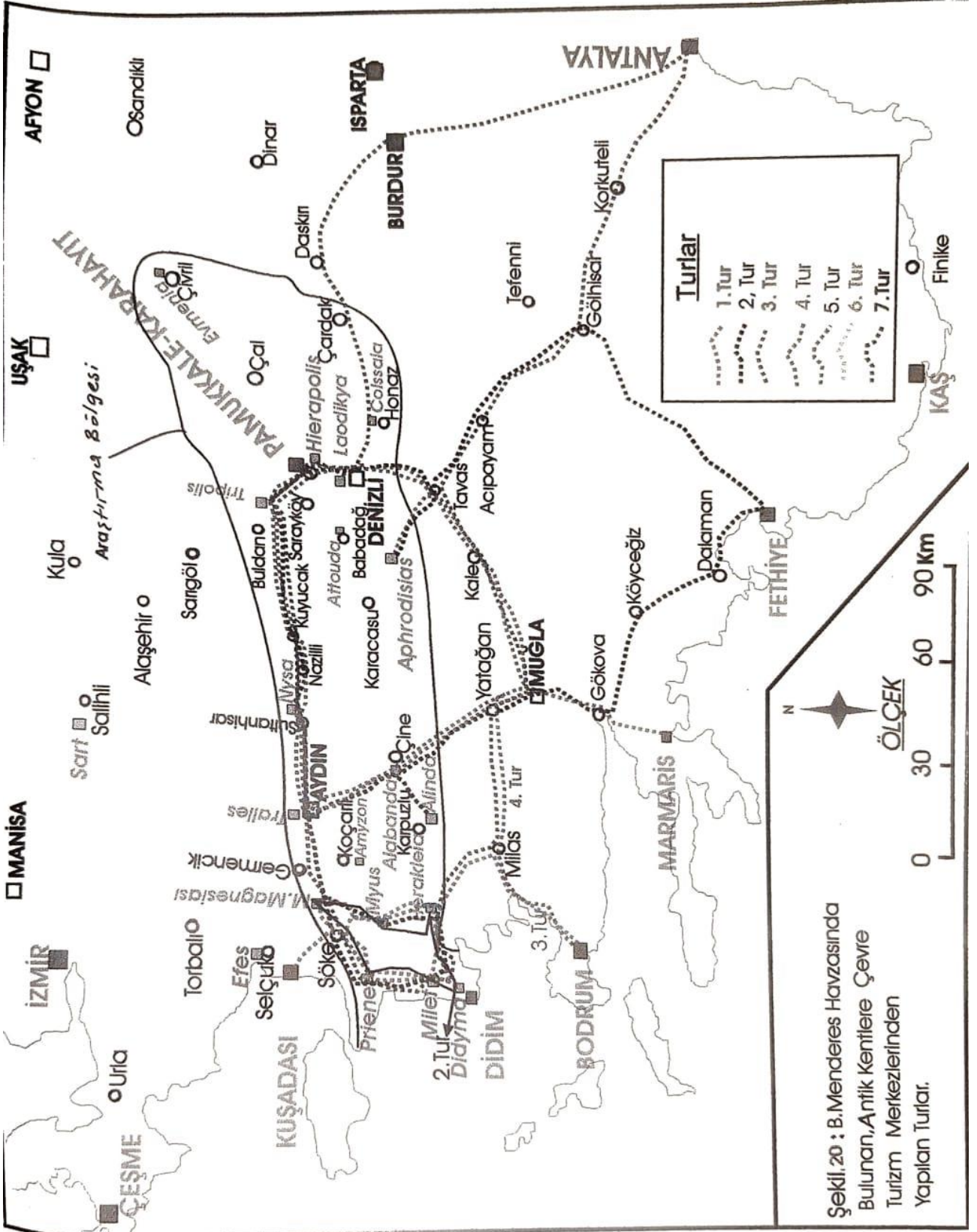

Ek 2:

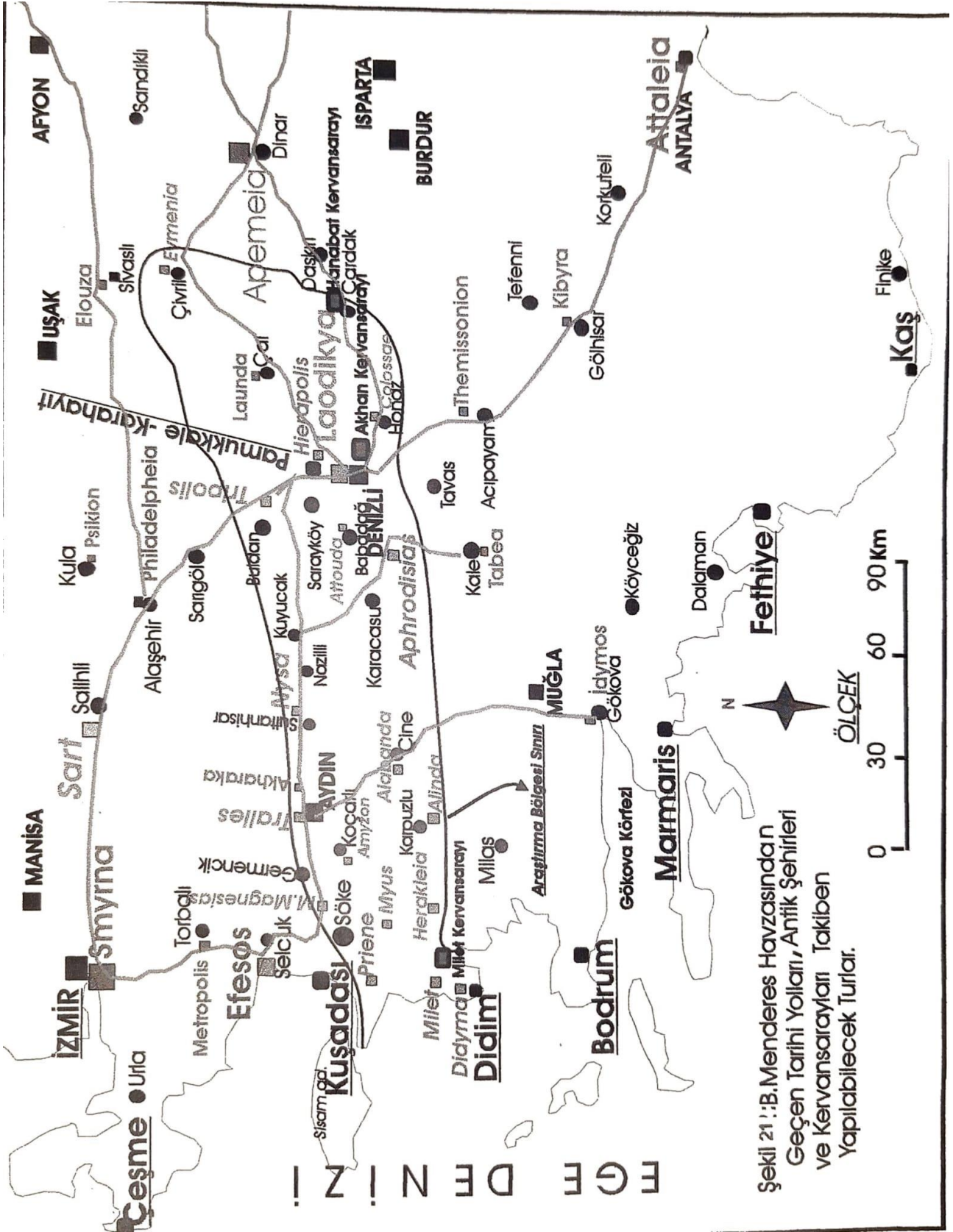

Ek 3:

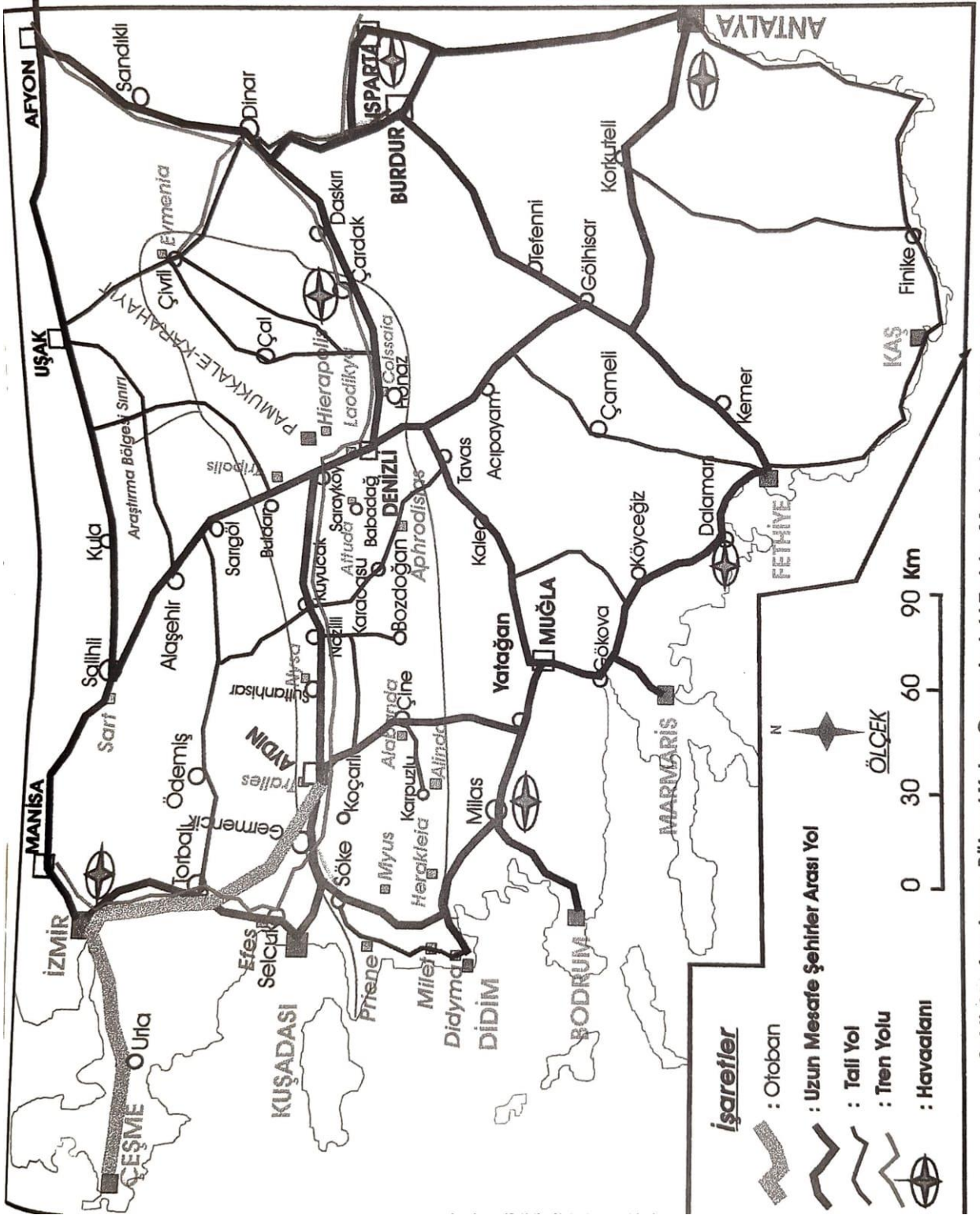

Ek 4:

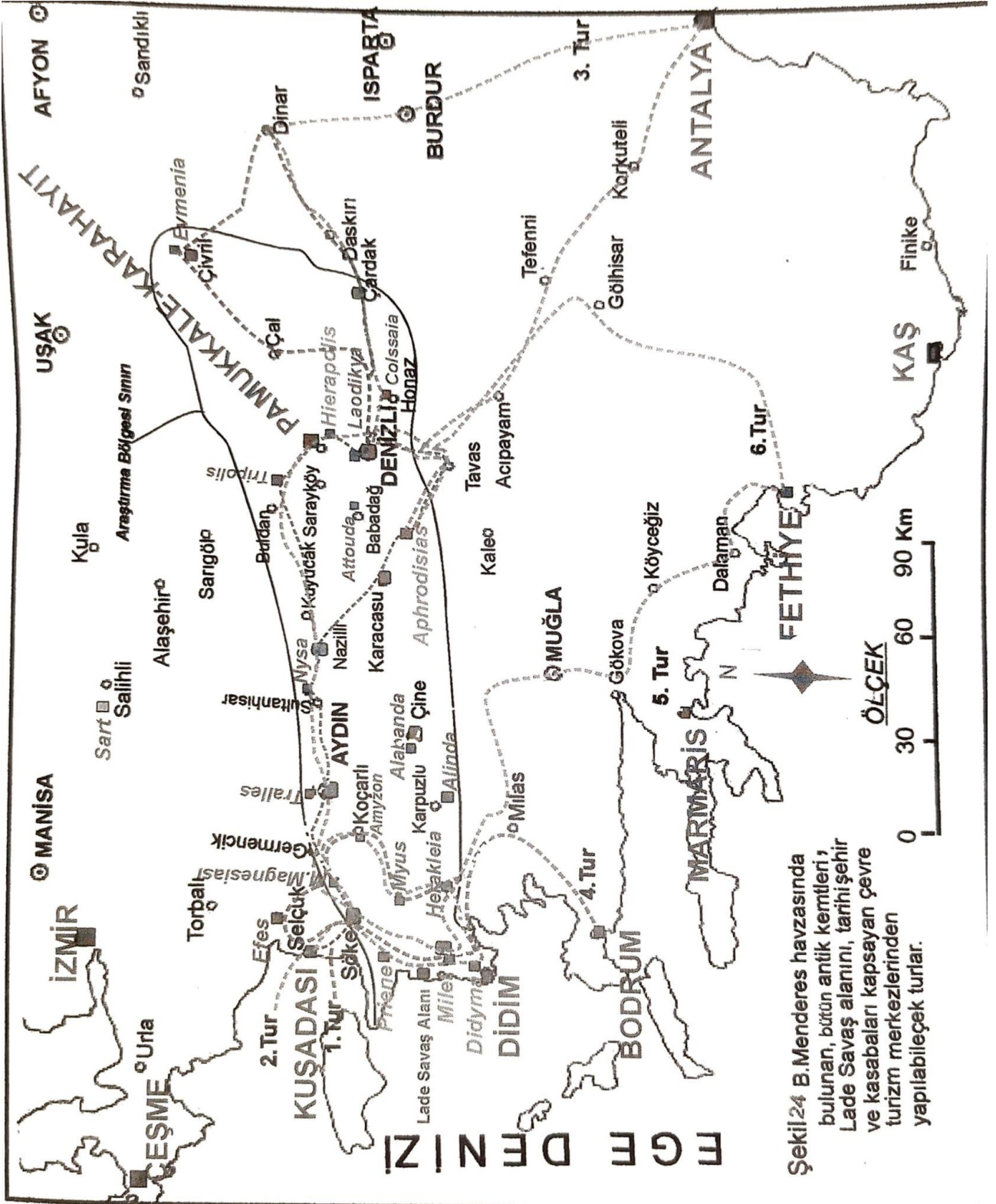
Şekil 21: B. Menderes Havzasında n Geçen Tarihi Yolları, Antik Şehirleri ve Kervansarayları Takiben Yapılabilecek Turlar.

Ek 6

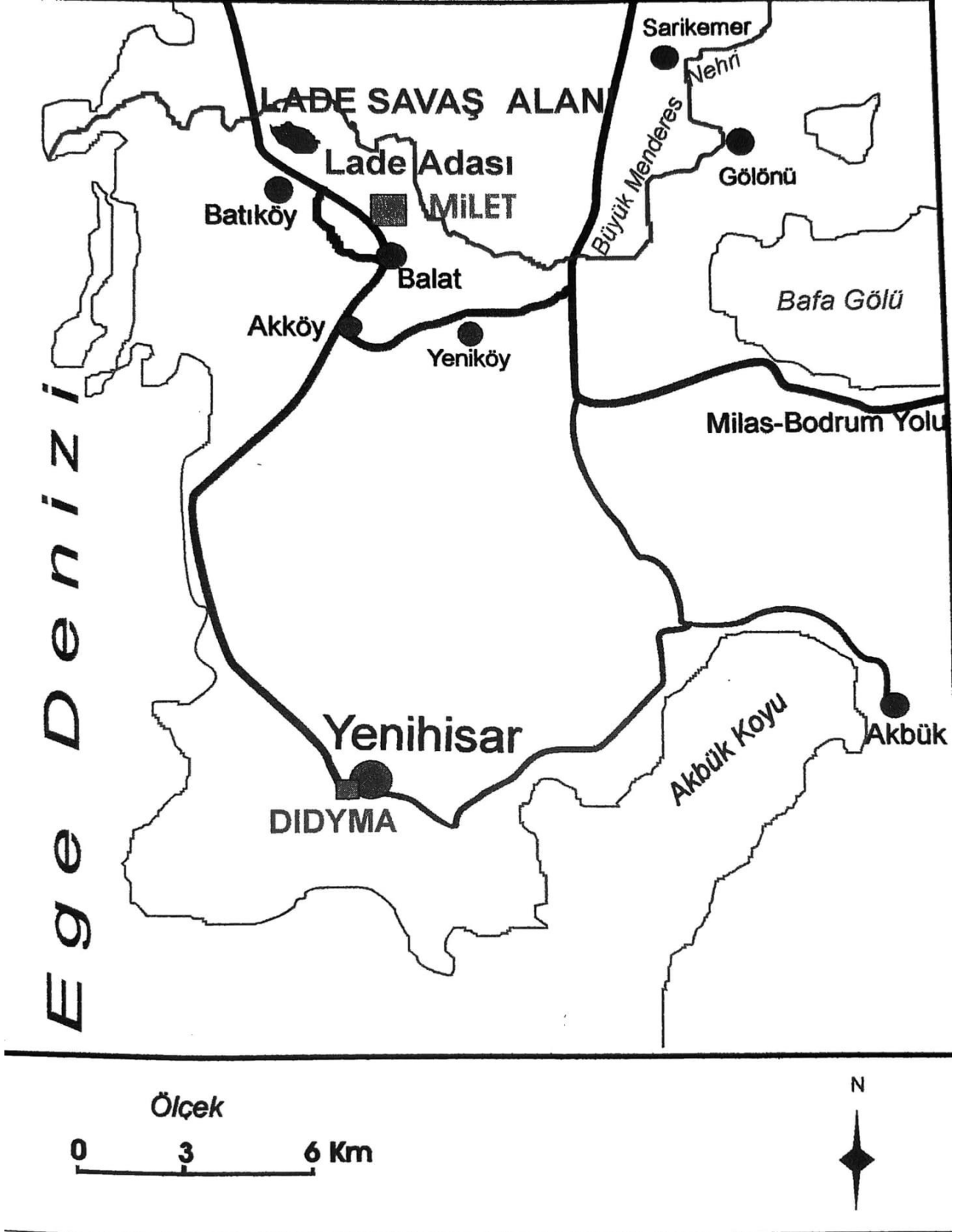

Şekil 24 B. Menderes havzasında bulunan, bütün antik kentleri, Lade Savaş alanını, tarihi şehir ve kasabaları kapsayan çevre turizm merkezlerinden yapılabilecek turlar.

Ek 8

Şekil 25: Lade Adası Ve Yakın Çevresinin Lokasyonu

Mesut Mezkit

Dr.

Yeni Fikir Stratejik Araştırmaları Merkezi
(Yeni Fikir SAM) Başkanı
mesutmezkit@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8038-4715>

İslam Medeniyeti'nde Tıp Ve Kadavra Üzerinde İlk Otopsi Çalışmaları

*The First Autopsy Studies on Medicine
and Cadaver in Islamic Civilization*

Makale Kategorisi (Kitap İncelemesi, Book Review)

Geliş Tarihi / The Date of Received: 29.11.2023

Kabul Tarihi / The Date of Accepted: 20.04.2024

Yayın Tarihi / The Date of Published:28.07.2024

Atıf / Citation

Mezkit M. (2024). İslam Medeniyeti'nde Tıp Ve Kadavra Üzerinde İlk Otopsi Çalışmaları, Yeni Fikir Dergisi, 16 (32), 65-83

Mezkit M. (2024). The First Autopsy Studies on Medicine and Cadaver in Islamic Civilization, The Journal of Yeni Fikir, 16 (32), 65-83

Bu makalede intihal programıyla benzerlik raporu alınmıştır.
In this article, a similarity report with the plagiarism program was received.

İslam Medeniyeti'nde Tıp Ve Kadavra Üzerinde İlk Otopsi Çalışmaları*

Öz

Yaşadığımız asrın imkânlarıyla geçmişi değerlendirmek, tarihi tekâmülü katletmektir. 21. yüzyılın ilk çeyreğindeki gelişmeleri dikkate alarak 20. yüzyıldaki hadiselerle bakıldığında farklılık bariz şekilde ortada iken; bin dörtyüzyıl evvelki bir zaman diliminden bahsederken çok dikkatli davranmak; ilmin mes'uliyetindedir. Bu anlamda yüzümüzü döndüğümüz, adeta varlığımızla eşdeğer gördüğümüz Emperyalist Batı Uygarlığını temsil eden devletler, Şarkiyatçılık ya da Oryantalizm adıyla kolonileştirme gayesine yönelik bilimsel bir disiplin tesis etmiş; buna da ilmîlik elbisesi giydirmişlerdir. Esas itibarıyla bu durum, bilimsel sömürge düzeninin devamlılığını sağlayan bir tanımlamadır. Asırlarca sürdürülen Haçlı Seferlerinin bağnaz tutum ve yaptıkları kötülüklerinin bilimsel tarifidir. Hâlihazırda oryantalizm, güncel isimlendirmeye küreselleşme çok etkin bir konumuyla güç gösterisine devam etmektedir. Bu hal endişe vericidir. Özellikle son iki yüz yılda İslâm Medeniyeti'nin Batı Kapitalizmi karşısında siyaseten gerilemesinin bir sonucu olarak Modern Uygarlık anlayışının batıdan doğuya ihracı, bilimde de kendisini fazlasıyla göstermiştir. Şarkiyatçılık (oryantalizm), İslâm coğrafyasında o kadar etkili olmuştur ki, 21. yüzyılda hâlâ bunun tesirlerini fazlasıyla görmek mümkündür. Batılı zihniyete göre çizdiği sınırların doğusunda kalan coğrafya Doğu olarak nitelenmiştir. Bu suni tasnif ile de Doğulu, hatalı yerde yaratılmış olmakla eşdeğer görülmüştür. Bu zihni yapıya göre Doğulu; ancak, Batı'nın değerlerini benimseyip bütünleşirse bu takdirde "onlar" gibi kabul görecektir. Bu kabul ise oryantalizmin belirlediği sınırlar içinde olacaktır.

Nitekim İslâm Dini'nin ilme karşı olduğu fikri, şarkiyatçılar tarafından dünyaya belletilmiş; bu da kendi içine kapanan, karşısındakini dev gören, iflah olmaz müslüman! algısının meydana gelmesine sebep teşkil etmiştir. İslâm Medeniyet Havzası'ndaki Müslümanlara; "başarırsa; sarı ırk başarır" sübliminal hipnozu devamlı zerk edilmiş; böylelikle Müslümanların muvaffakiyet gösterdikleri sahalardan biri olan tıp çalışmalarında bile geçmişi olmayan bir düşüncenin neşvünemâ bulmasına zemin hazırlanmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Medeniyeti'nde Tıp, Kadavra, Otopsi. Oryantalizm, Osmanlı, Türk,

*The First Autopsy Studies on Medicine and Cadaver in Islamic Civilization***

Abstract

To evaluate the past with the possibilities of the century we live in is to kill historical evolution. While the difference is clearly evident when looking at the events in the 20th century, taking into account the developments in the first quarter of the 21st century; to be very careful when talking about a time period of fourteen centuries ago; It is under the responsibility of science. In this sense, the states representing the Imperialist Western Civilization, to which we turn our faces and which we see as equivalent to our existence, have established a scientific discipline for the purpose of colonization under the name of Orientalism or Orientalism; They also dressed it in the dress of knowledge. Essentially, this situation is a definition that ensures the continuity of the scientific colonial order. It is the scientific description of the bigoted attitudes and evil deeds of the Crusades, which continued for centuries. Currently, orientalism, or globalization as it is currently called, continues to show its power in a very active position. This situation is worrying. Especially in the last two centuries, as a result of the political decline of the Islamic Civilization in the face of Western Capitalism, the export of the understanding of Modern Civilization from the west to the east has also manifested itself in science. Orientalism has been so influential in the Islamic geography that it is still possible to see its effects in the 21st century. According to the Western mentality, the geography to the east of the borders drawn by it is described as the East. With this artificial classification, Easterners were equated with being created in the wrong place. According to this mental structure, Easterners; However, if they adopt and integrate the values of the West, they will be accepted like "them". This acceptance will be within the limits determined by orientalism.

As a matter of fact, the idea that the Islamic Religion is against science was taught to the world by orientalists; This is the incorrigible Muslim who keeps to himself, sees others as giants! caused the perception to occur. To Muslims in the Islamic Civilization Basin; "if he succeeds; The yellow race succeeds" subliminal hypnosis was constantly injected; Thus, the ground was prepared for the emergence of an idea that had no history even in medical studies, one of the fields in which Muslims were successful.

Keywords: Medicine in Islamic Civilization, Cadaver, Autopsy. Orientalism, Ottoman, Turkish,

* Bu makale "İslam Medeniyeti'nde Tıp ve Kadavra Üzerinde İlk Otopsi Çalışmaları" adıyla yapılan kitap çalışmasının özetidir.

** This article is the summary of the book titled "Medicine in Islamic Civilization and the First Autopsy Studies on Cadaver"

1. GİRİŞ

Batı, orta çağ karanlığından Doğu sayesinde kurtulmuştur. Bu bir hakikattir. Yani Batı, rönesansını, Doğu'ya borçludur. Sınırı da kendisi çizerek güvenliğini/varlığını garanti altına almak için Doğu'yu hudutta tutması gerekiyordu. Bundan dolayı Batı, Doğu ile olan bu tarz ilişkisinde şartları kendisinin belirleme mevkiinde görmüştür. Geleceğini, tarihî şekillendirmekten geçtiğine iman etmiştir.

Başkaları tarafından şekillenen tarihî gerçekler, kabuğuna çekilmeye mecbur bırakılmış bir cemiyet inşa eder. Kendi kabuğunda mücadele eden toplum başka bir âlemin varlığından habersizdir. Bihaber cemiyet, tasavvur kabiliyetini yitirdiğinden akletme melekesini kaybetmiştir. Bu durum, öğretileni kabul etmeyi, mankurtlaşmayı beraberinde getirecektir. Mankurtlaşan insan, içdünyasında devamlı heyülâlar ile cebelleşecektir. Varlıklarını başkalarına borçlu olduğu düşüncesiyle hareket eden fertlerden meydana gelene milletler, bu ruh haliyle istikbal inşa etmeyi amaçlayacaktır. Bunları şuurlaltına empoze eden ilmi! bir disiplin olan oryantalizm ya da şarkiyatçılık, bilimsel! verilerin sahiplerini dev aynada görülmesini kolaylaştıracağından, aşağılık kompleksi, ezilmişlik, korkaklık, acziyetlik ve elaçma alışkanlığı olarak ortaya çıkacaktır. Kendini aşağı, karşındakini dev görme ve alaşağı edilemez düşüncesinin hâkim olduğu saha ise tarihtir. Tarihî hakikatler en son hâkim zihniyet ve gücün tekelindedir. Bundan dolayı tahakkümcü güçlerin bu sahada istedikleri gibi at oynattıkları bir gerçektir.

1.1. Oryantalizmin “Bilimselliği”

Oryantalizm, ilmiliğin evrensel ilkelerine sahip olmadığından bilimsel bir disiplin içinde değerlendirilemez. Olgu üzerinden algı peydahlayan “bilimselleştirilmiş” oryantalizm, kolonyalist Batı'nın öncü kolu ve sistematikleştirilmiş ileri karakoludur. İfade edildiği üzere (Çaylak ve Şahbaz, 2018: 462) gerek felsefenin gerekse siyasi fikrin kaynak ve doğuş yeri olarak Antik Yunan medeniyeti kabul edilmesi büyük bir yanılğı, tarihi çarpıtmadır. Bütün bunlar belletici düzenin etkisiyle bilimsel bir nitelik kazanmıştır. Kültürlerin ve medeniyetlerin birbirleri ile olan münasebetlerinde katkılarının inkâr edilemezliğini kabul etmeyen şarkiyatçı yaklaşımlara, artık siyasi dünya tarihinde çok fazla rağbet edilmemektedir. Kültür ve medeniyet ilişkileri neticesinde birikim ve tecrübelerin aktarılmaması düşünülemez. Aksi bir fikir etnosentrik ve indirgemeci bir yaklaşımdır. Batı hegemonyasının bu yaklaşımı akademik ve entelektüel manada Antik Yunan düşüncesine kutsallık atfedilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bunun neticesinde de sosyal bilimlerin zemini zikredilen fikir etrafında şekillenmiş; hegemonik yaklaşımın ceberrut yöntemi akademik caimada kendini fazlasıyla hissettirmiştir. Hissettirmenin ötesinde başta eğitim ve öğretim kurumlarında olmak üzere her alanda bu anlayış hâkim hale gelmiştir. Sentetik bir ayırım olan Doğu-Batı gibi tanımlamaların ötesinde insanlık tarihinde İslam medeniyetinin ve diğer dinleri yaptığı katkıyı tartışan çalışmaların son yıllarda artmaya başlaması çok önemlidir. Bu durum, karşılaştırmalı bir medeniyet, felsefe ve siyasi düşünce geleneği için ehemmiyet arz eden bir gösterge kabul edilmelidir. Bu sebeple şarkiyatçılığın aslını meydana getiren “biz ve onlar/ötekiler” ayırımı, kategorik olarak belirlenmiş, sorunun akışı değişmiştir. “Biz ve ötekiler” diye sınıflandıran oryantalist yaklaşım, siyasi bir ideoloji gibi değerlendirilmelidir. (Kontny: 2002: 117).

E. Said'e göre (1998: 26-27), Şarkiyatçılık, kültürün, bilimin veya kurumların etkisiyle sessizce derinden oluşturulmuş siyasi bir saha değildir. Doğu'yu anlatan ya da tanımlayan eserler yığını ya da koleksiyonculuk da değildir... Oryantalizm estetiğe, bilime, iktisada, sosyolojiye ve tarihe mahsustur. Filolojik metinler vasıtasıyla “nakledilmeye” çalışılan bir nev'i jeo-iktisadî fikirlerin toplamıdır. Şarkiyatçılık coğrafi bir ayırım değildir. Çünkü dünya Doğu ve Batı diye eşitsizlikler üzerine kurulmuş iki ayrı bölümdür. Bu sınıflama bir seri “menfaatlerin” yekünüdür. Bu menfaatler sadece oluşturulmakla kalmamış, aynı zamanda keşifler, filolojik araştırmalar, psikolojik tahliller, görüntü tanımları ve sosyolojik izahlarla ayakta tutulmaya çalışılmıştır. Bu çıkar çarkı öyle bir sistem oluşturmuş ki, farklı bir dünyanın sevk ve idaresini eline almaya yönelik çabaları ihtiva eder.

Oryantalizmin bilimsel savunucuları, sert ve kaba ortaçağ anlayışından yumuşak eğilimlere yöneldiği gibi bir düşünceye kapılmak safiyane bir düşüncedir. Zira Batılı zihniyete göre Doğu'lu olmak, hatalı yerde yaratılmış olmakla eşdeğerdir. Buna göre Doğu ile Batı bütünlük içinde hareket ederse; yani Batı'nın kültür ve uygarlığını tam anlamı ile kabul edip tatbik ederse o takdirde “biz ve onlar” ikiliği ortadan kalkar ve “onlar” gibi değer görmeye başlar. Yine buna rağmen onların modern dünyasında yer alması imkânsızdır (Kontny: 2002: 125). Kahraman'ın (2002: 169) izah ettiği gizli oryantalizmde ideolojik bir tavır söz konusudur. Bu ideolojik yaklaşımla uygarlık denildiğinde akla Batı Uygarlığı gelmelidir. Bunun aksi söz konusu değildir. Muasır medeniyet seviyesi hedefinden anlaşılan da batı yönetim tarzıdır. Medeni dünyaya hangi millet girmeyi isteyip de batıya yüzünü çevirmemiş olsun? Batı uygarlığına ait her türlü eserlerin alınmasını tavsiye eden bir zihniyet; görünüşte çağdaşlaşmayı tavsiye ederken esasında şarkiyatçılığın gizli memurları gibi hareket etmektedir.

Bu sebeple, Cumhuriyet dönemi münevverlerinin problemlere bakışı zikredilen hususlar üzerinden olmuştur. Denilmektedir ki, gelişmek isteniyorsa, çağdaş düzeyde bir hayat arzu ediliyorsa bunun birinci şartı oryantalist fikriyatın talebesi olunacaktır. Buna iman edilecektir. O kadar ki, Türkiye'deki belli başlı kurumların başında ilimle işigal eden bir takım şahıslar, aydınlar, eli kalem tutanlar ‘geri kalmışlık’ ruh haline sahip olduklarından mandacı gibi hareket

etmektedirler. Örneğin, oryantalist şakirtlerden bir yazar, Türk Hümanizması adıyla bu fikre dört elle sarılmaktadır. Onun için şartlar ne olursa olsun, kıvırtmadan, çevreden dolaşmadan, batının bütün değerlerini kabul etmenin zaruri olduğunu belirtir (Sinanoğlu:1988: 60).

Yunan-Roma felsefesi Avrupa'nın temelini teşkil ettiği belirtildikten sonra Türk eğitim sisteminin de bu doğrultuda tamamen değiştirilmesinin şart olduğunu ileri süren bazı bilim adamları (Sinanoğlu:1988:79), Osmanlı Türk tarihine ait ne varsa müfredattan çıkarılmalı, onun yerine Latince'nin ve Yunanca'nın konulması gerekliliğinden dem vurulması, oryantalist metodolojinin ilim hayatına ne kadar sirayet ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu da yetmiyor, Yunan ve Roma siyasî tarihinin çok iyi tetkik edilerek eğitim sistemine tatbik edilmesindeki ısrar, anlatılmak istenilene örnektir.

Bu şekilde düşünce üreten aydınlardan akademik çalışma beklenebilir mi? Dikkatlice araştırıldığında görülecektir ki, İslam'ın klasik dönemine ait araştırmalar, şarkiyat çalışmaların tesiriyle de olsa 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. İbn Haldun, İbn Rüşd ve benzeri mütefekkirlerin eserlerinin İngilizceye tercümesi ancak 20. yüzyılın ortalarında olmuştur. Bununla birlikte araştırmalar çalışmayı yapanların ilgi alanlarıyla sınırlı kalmıştır. Oryantalizmin de etkisiyle bilerek veya bilmeyerek dipnotlara mahkûm edilen bir çalışma alanı olmuştur. Batılı bilimsel çevrelerde böyle olunca Türkiye gibi "batı dışı toplumlarda ise doktora seviyesinde araştırmalara 1970'lerin sonunda rastlanılmıştır. Bu durum tesadüf değildir. Olması arzu edilen husus da budur. Esas itibarıyla yukarıda izah edilen konu, sonuçtur. Bu neticeye etki eden temel faktörün Türkiye gibi ülkelerdeki aydın-akademisyen kesimin Batı karşısındaki ezikliğidir. Ezikliğin sebebi ise Batı'nın kurduğu akademik ve entelektüel hâkimiyettir. Muasır medeniyet seviyesine ulaşma macerasını Batı'ya bağlayan ülkelerdeki aydın-akademisyenlerin kendini aşağılık görüp mensup olduğu milleti de hor görmesi esas itibarıyla acınası bir durumdur.

Akademik çalışmaların esası, araştırmaların kaleme alınıp yayımlanmasıdır. Bunu yaparken bazı esas ve usullerin olması tabiidir. Bu hususun üzerinde durulmayacaktır. Teknik usuller ayrı bir akademik çalışma sahasıdır. Ancak çalışma metotlarının ithal anlayışa dayalı olması özgünlüğü örselemektedir. Mukallit bir geleneğin meydana gelmesinde elbette son yüz-yüz elli yıllık Batılılaşma maceramız bunun baş amili olmuştur. Batı'nın hep en iyiyi yapacağı peşin hükümden hareketle akademik hayat yönlendirilmiştir. Müspet/pozitif bilim merkezli bir anlayışın Türk üniversitelerine ne kattığı izahattan varestedir (Bu çalışmada yerli düşünen, millî heyecan ve gayretlerle gelenek oluşturmaya çabalayan; bu hususta oryantalist bakış açısına ters hareket eden ilim erbabı istisna tutulmaktadır. Bunun ifadesi bile lüzumsuz bir davranıştır).

Taklit üstüne taklit bir akademik anlayışın hüküm sürdüğü camiada maalesef onların yetiştirdiği öğrenciler de o geleneği devam ettirmektedirler. Yapılan çalışmalar da kendi değerlerinden âzâde şekilde mükerrer bir bilim! hayatı sürüp gitmektedir. Bu husus, kısır döngü ya da on yıl evvelki Türkçemizle ifade edersek fasit daire şeklinde ahtapot gibi akademik hayatı sarmalamıştır.

Hayatında yazı kaleme almamış bir öğrenciye yüksek lisans ya da doktora tezini hazırlaması için Batı'dan aşırma veya mülhem örnek sunulursa, bu öğrenciden nasıl yerli bir düşünce beklenebilir ki? Araştırma yapması talep edilen bir öğrenci akademik usulle kaleme almaya başladığı çalışmalarında tavsiye edilen metot nedir? Ölçü bellidir: ustaları (hocalar) ne yapılmışsa, nasıl bir çalışma takip ettiyse birebir aynısı istenilecektir. Aksi bir durumda tezin kabulü ya zordur ya da mümkün değildir.

Batı merkezli tez çalışmalarının nasıl yanıltıcı olabileceğine dair yapılan bir çalışmada ifade edilen hususlar ehemmiyetli ve önemli olduğu kadar inkâr edilemez bir hakikattir. 1996 ile 1998 tarihleri arasında Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongreleri düzenlenmiştir. Bu kongrelerde bildiri tarzında sunumlar gerçekleştirilmiştir. Bu bildiriler incelendiğinde görülmüş ki, bazı ümit verici gelişmelerle birlikte usul sorunu, yani metodolojide büyük bir sorun olarak kendini göstermiştir. Mesela, araştırmanın tasarım safhası göz önüne alındığında öznelci-sebeplilik ilişkisini izah etmeye çalışanların araştırmalarda, incelenen olguya ait kültürel bağlantılara vurgu yapan çalışmalara rastlanılsa da, bildirilerin büyük bir kısmında nesnelci-evrenselci bakış açısının takip edildiği gözlemlenmiştir. Bu tarz metodolojiyi takip edenler bir misyona sahiptirler. Görülmüştür ki Türkiye'de yönetim ve örgüte ait olguları inceleyenler Anglo-Amerikan yazınından türeyen popüler teori ve modelleri sorgusuz sualsiz benimsemişlerdir. Bu durum, kurama dair artı değer katmaktan uzak bir netice üretmiştir (Özen, 2002: 188).

Bu gerçekler ışığında çalışmamıza temel oluşturan konuya bakıldığında da görülecektir ki, değişen hiç bir şey yoktur. Bu araştırma oryantalist bakış açısından farklı olarak ulaşılabilen kaynaklarla nasıl bir yanılığa içine düşürüldüğümüze şahit olunacaktır. Araştırmaya konu sahada akademik camianın olgular üzerinden değil, perde gerisinden üflenen Batı kaynaklı malumatlar ile nasıl bir algıya maruz bırakıldığına tanıklık edilecektir. Bu durum, araştırmalar esnasında görülmüştür.

Bu girizgâhtan sonra "İslam Dünyasında Tıp ve Kadavra Üzerinde İlk Otopsi Çalışmaları" çalışmamıza dönebiliriz.

1.2. İslam Dünyasında Tıp ve Kadavra Üzerinde İlk Otopsi Çalışmaları Üzerine Peşin Hükümler

Ord. Prof. Dr. Üveis Maskar (1976: 260-261), 1961 yılında Basel Üniversitesi Anatomi Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. G. Wolf- Heidegger'den aldığı bir mektuptan bahseder. Mektupta, G. Wolf- Heidegger'in "Antikten bu yana anatomik seksiyonun tarihi" adlı kitapla ilgili bir radyo konuşmasında "İslam âleminde Tıbbın ilerleyememesini Tıbbın Kur'anın ceset üzerinde seksiyon yapmağı yasaklamasından kaynaklandığını" söylemiş, buna da şu kaynakları delil göstermiştir

1. G.B. Toderrini'nin (1790) bir müftüye "İnsan cesedi kesilip parçalanabilir mi?" sorusuna "bunu sormanın bile dine, din kanununa aykırı" olduğu cevabını aldığını, "hatta bir kimsenin ölümünden önce başkasına ait kıymetli bir inciyi yutmuş bulunsa dahi cesedinin kesilip açılmayacağı" fetvasının kendi açısından temel hukuki bir kaynak olduğunu belirtmiştir.
2. Zamanın Anatomi ve Tıp Tarihi otoritesi sayılan J.Hyrtl'in 1879 yılında yazdığı "das Arabische und Hebraische in der Anatomie" adlı eserinde kendinden evvelki Tıp Tarihçileri K. Sprengel ve H. Haeser'in verdiği bilgileri dayanak kabul etmiş ve o da şu hükme varmıştır: "İslam inancına göre insan birden ölmez; ruh vücutta yavaş yavaş ilerleyerek nihayet kalbe ulaşır ve oradan da kokuşmanın başlaması ile uzaklaşır. Mezarda ölü, Monker ve Nakhir adında iki melek tarafından sorguya çekilir; bundan dolayı ölünün vücudundan bir şey eksik olmamalıdır. Araplarda (Yahudilerde de olduğu gibi) ölüye el sürmek onu kirletir sayıldığından, ölü üzerinde Anatomi çalışmaları yapmak imkânsız olmuştur. Ebubekir Razi (Rhazes) ve İbni Sina (Avicenna), Galen ve Aristoteles'den elde etikleri bilgileri Arap literatürüne almış ve onları, herhangi bir yenilik ilave etmemekle beraber, üstün zekâları ile bazı tefsirler yaparak kaybolmaktan kurtarmış ve bu kültür servetinin batı âlemine ve ileriki çağlara intikalini sağlamak suretiyle Tıp ilmine hizmette bulunmuşlardır."
3. Batılı tanınmış Tıp Tarihçileri "hep 'İslâm inancının ölüyü kesip dağıtılması aleyhinde olduğu' fikrini ve Kur'an'ın ölü üzerinde çalışmayı yasakladığını" yazmışlardır.
4. B. Carra de Vaux'nun da İslâm Ansiklopedisi'nde "İslâm dünyasında Anatomi önemli görülmezdi; insan bedenine ait tasvirler, tanımlamalar yasaktı. İslam dini teşrihe muhalifti. Aslına bakılırsa İslam dünyasında diseksiyon yapılmasına izin verilmemiştir" diye açıklamalarının yanısıra R.R. von Töply kısaca "Arap coğrafyasında insan cesedibüzerinde araştırma yapıldığına dair bilgiye tesadüf edilmemiştir" demiş; E.H.Ackerknecht de, herhangi bir sebep göstermemekle beraber "Arapların anatomi öğrenimine karşı soğuk ve mesafeli olduğunu" yazmış bulduklarından, bu bilgiler hakikatmiş gibi tıp âleminde klasik bir kökleşme haline gelmiştir. Bu ve benzeri şarkiyatçı yaklaşımlar "bilimsel" olarak on yıllardır akademik camiada kabul görmüş; naklede naklede hiç kimsenin aslına bakma ihtiyacı hissetmemiş olması, maalesef çok acıdır. Karl R. Poper, bilimde hatalı teorilerin ayıklanmasını insanlığı kurtarmaya eşdeğer görür (Nakl.:Türkdoğan, 2009: 5).

Batılı Tıp Tarihçileri o kadar temelsiz bilgiler vermişler ki, İbn Sina ve Razi'yi bile lütfen kabilinden nakilci olarak kabul etme lütfunda bulunmaları, açıkcası çarpıtmanın boyutlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Hâlbuki bilimin gayesi, dış âlemde doğru bilgiyi hatalı olandan tefrik ederek onu sistematik şekle sokup değerlendirmektir. Bilim, bir çeşit düşünme sanatı olarak (Türkdoğan, 2009: 21) kabul edilirse, bunun Türkiye'de karşılık bulduğunu söyleyebilir miyiz?

Türkiye'de yapılan 21. yüzyıl Tıp Tarihi çalışmaları ve tezlerinde hâlâ bu tür hatalı kaynaklara atıfta bulunmaları düşündürücüdür. Meselâ Bilgin ve arkadaşlarına göre (2011: 6) dinî inançlar sebebiyle uzun süre otopsiye muhalif kalındığından ötürü adli vak'alarda hekimlerden bilgi ve tecrübe yönünden faydalanma yoluna gidilememiş ya da gecikmiştir. Yine bir tez çalışmasında ifade edilmektedir ki; Anadolu coğrafyasında Galen [129-201] devrinde otopsinin yapıldığı bilgilerine rastlanmaktadır. Bunun aksine Osmanlı İmparatorluğu'ndan evvelki dönemlere ait tatbikatlara dair kati malumat bulunmamaktadır. Türkiye'de adli olarak nitelenebilecek otopsiyle alakalı kayda değer belgeler Osmanlı'nın son zamanlarına denk gelmektedir. Bugünden geriye doğru bakıldığında yüz altmış seneye tekabül etmektedir. Osmanlı-Türk Devleti'nde suçlu bulunanlar, dinî hükümler esas alınarak cezaya çarptırılmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerindeki tatbikatlara dair kesinleşmiş bilgi bulunmamasına karşılık 2. Beyazıt devrinde birtakım ölümler şüpheli bulunmuştur. Bu sebeple ceset üzerinde inceleme yapmak ve mezarın açılması için devletin sorumlu mevkiidekilerden müsaade talep edilmiştir. Fakat o devrin şeyhülislamı bu isteğe karşı çıkmışlar, dolayısıyla izin vermemişlerdir (Petekaya, 2012: 149). Bu ifadelerde görüldüğü üzere Batılı Tıp Tarihçilerinin verdikleri bilgiler tekrar edilmiş, yeni bir bilgi ve belge sunulmamıştır.

Şu kadar var ki Batılı Tıp Tarihçileri tarafsız bir gözle İslâm Medeniyeti tarihine bakabilseydiler; gerçekçi ilmî tavır sergileyebilirlerdi. Meselâ; klasik fıkıh kaynaklarında İslâm âlimlerinin iç otopsiye bakışları ile ilgili değerlendirme yapılabilecek hususlardan birisi olarak hamile bir kadının çocuğunun alınması ile başka birine ait değerli bir malın (inci vs gibi) başka bir şahıs tarafında yutulması meselesidir. Hanefi, Şafii, bazı Hanbelî ile Zahiri fıkıhçılara göre, hamile bir kadın vefat ettiğinde karnında olan çocukta canlılık emareleri görülse kadın cesedine müdahale edilir. Eziyet edilmeyecek şekilde karnı yarılr. Acılan kısımdan çocuk çıkarılır (Tufan, 2014: 281).

Bir kısım Hanefi ve Hanbelîlerle, Şafii ve Zahiri fıkıhçıların tamamı ve Maliki fıkıhçılardan Sehbûn'a göre bir kişi başkasına ait kıymetli bir şeyi yutarsa; bilahare de vefat ederse mecburi hal sebebiyle karnı açılır. Bu kıymetli çıkarılır (Tufan, 2014: 281).

Maskar'ın (1976:263-264) Süleymaniye'nin eski Fetvahane kitaplığında bulduğunu söylediği Fetvayı Bezzaniye'nin (H.812/M.1409) 4. cilt 546. sahifesinde bulunan " *mâte reculun ve kad ibteleâ lülüete gayrihi ev denanire gayrihi yuşakku batnuhû: herhangî bir kimse başkasına ait bir inciyi veya altın parayı yuttuktan sonra ölmüş bulunsa karnı yararılır*" fetvasındaki "yuşakku" ibaresini Toderini " *lâyüşakku=yarılmaz*" olarak tercüme edince literatüre böyle geçmiştir. Tıp tarihçileri de Toderini'nin yanlış çevirisini kaynak olarak kabul edince İslâm dininin otopsiye karşı olduğu fikri bilim dünyasında yaygın hale gelmiştir. Bu durum zamanla bilimsel oryantalizme dönüşmüştür.

Hâlbuki İbn Sina'nın " *Tıp ve Teşrih bilmeyen güçsüzdür*" (Maskar, 1976: 265) ve yine Endülüslü İslâm Hekim ve Mütefekkeri (Feylosofu) İbn-i Rüşd'ün (Everrhoes, 1120-1198) " *Teşrih yapan Allahına daha yaklaşıyor*" (Maskar,1976: 265) sözleri İslâm Medeniyeti'nin ilme yaklaşımını bariz bir şekilde ifade etmektedir. Batılı tarihçilerin klişeleşmiş iftira niteliğindeki "Kur'an'ın otopsiyi yasakladığı" kanaati Tevrat'ın, Romalıların ve Katolik kilisenin insan ölüsü üzerindeki çalışmayı yasaklamış olmasının İslâm âlemine de teşmil edilmesi özenticiliğinden, böyle olması gerekeceği yakıştırmacılığından başka bir şeyin olmadığı (Maskar, 1976: 264) vakıadır.

İbn Nefis, İbn Sina'ya ait meşhur el-Kanun fi't-tıb isimli kitabını kısaltarak kaleme aldığı kitabı Şerh-i Teşrihi İbn-i Sina'da Akciğer Dolaşımını Michel Servetus'dan (1511-1553) üç yüzyıl evvel bildirmiş olması (Uzluk, 1952: 350-361; Nakl.: Maskar, 1976: 265); yine bu kitap hakkında eser kaleme alan Şirvanlı İtâkî adındaki Türk hekimin İbn-i Nefis'in "Şerhi-Teşrih" adlı kitabından faydalanarak H.1041/M.1631 tarihinde yazdığı "Teşrihi Ebdân ve Tercümânı Kibale-i Feylosofan" adlı 32 adet resimli ilk Türkçe-Yazma eserinde kalbin anatomisini vermesi (Maskar, 1976: 265) ne ile izah edilecektir?

Batıda insan cesedi üzerinde ilk aleni seksiyonun (teşrih) 1111 yılında Norveç'te yapılmış olduğu (Gron,1934: 1405-1418; Nakl.: Maskar,1976:268) belirtilse de, esas itibariyle ilk otopsi 1286 yılında İtalya'nın Cremona şehrinde icra edildiği Batılı resmi kaynaklarda (Maskar, 1976: 269) geçmektedir. Temel sorunlarına çözüm bulamayan Batı Tıbbı'nın o tarihte teşrih/otopsinin ne kadar geliştiği –bizce de- bir soru işaretidir.

Şu vakıa, Batı Tıbbı'nın Ortaçağ'da teşrih/otopsi meselesine nasıl baktığına delil olsa gerektir. Olay şudur: Avrupa 1348 yılında veba salgınından dolayı kırılmaktadır. Montpellier Üniversitesi'nden bir profesör bu salgın ile alakalı tıbbî bir rapor hazırlar. Bu bilim adamı veba salgınının yayılmasının ana müsebbibi olarak hastanın bakışlarını göstermiştir. Bu profesör, bir doktor veya rahibeye hastaya dokunmamalarını, muayene etmemelerini; bunun yerine hastaların gözlerini kapatmalarını, bu mümkün değilse bir bezle örtmelerini öneriyordu. İsviçre ve Fransa'da halk, suçlu Musevilere yüklemişlerdir. Hatta bu sebeple, birçok Museviyi yakmışlardır (Hunke, 1972: 196). Bu olaylara bakarak Batı'nın İslâm Medeniyeti'nin tıp tarihine miyopi bakışındaki Şarkiyatçılığı görmemiz gerekli değil mi? İslâm Medeniyeti'nin altın çağını yaşadığı bir devirde teşrih/otopsi meselesine bakışı menfi olması düşünülebilir mi?

Bu çalışmada "İslam Medeniyeti'nde Tıp, Kadavra Üzerindeki İlk Otopsi Çalışmaları" kapsamında -Osmanlı Dönemi de dâhil- Cumhuriyet'e kadarki dönem, araştırmamızın ana konusunu teşkil edecektir.

2. İSLÂM DÜNYASINDA TIP ÇALIŞMALARI

İslâm Medeniyeti'nde çok önem verilip de geliştirilen üç ana bilim alanından birisinin Tıp ilmi olduğu kat'iyetle söylenebilir. 7.yüzyıldan sonraki araştırmalarda tıp, uzmanlık alanı haline gelmeye başlamış, hızlı bir şekilde gelişme ve ilerleme kaydetmiştir. Öyleki hekimlik (doktorluk), eczacılık ve hastalığın çeşitliliğine göre ilmî bölümlere ayrılmıştır.

El-Kanun fi't-tıb isimli kitabında İbn Sina tıbbî, insan vücudunun sağlık ve hastalık hallerini inceleyen, sağlığı koruma veya yeniden kazanma maksadıyla gerekli vâsıtaları sağlayan ilim olarak tarif eder (Nasr, 1991: 218). Arapça'da ise tıp, mevcut olanı korumak, noksanlıkları ise (sağlık açısından) tamir etmeye delalettir. Nasıklı insanlar için sıhhat hayafı bir ehemmiyet arz ediyorsa sağlığı muhafaza etmekte öyledir. Bu sebeple sağlığı korumak için araştırma yapmak insanoğlunun ana gayelerinden biri olmuştur. Bu uğurda çok çabalar gösterilmiştir. İslâm Medeniyeti, dorukta olduğu devirde imrenilen bir sağlık düzeni kurmuştur. 7. asırdan 21. asra kadar tıp bilimi, İslâm'ın hüküm sürdüğü değişik bölgelerinde çok teferruatlı gelişmeler gösterdiğine şahit olunmuştur. Bu durum farklı bir bilim dalı ortaya çıkarmıştır. 12. yüzyılda gelişme ve ilerleme gösteren Avrupa'daki tıp bilimi, İslam Tıbbı'nın çok fazla etkisi altında kalmıştır (Pormann, 2012: 95-96). İslam Tıbbı, esas itibariyle Peygamber Efendimizin (sav) hayatının merkezidir. İslâm Medeniyeti'nde tıbbın müstesna bir yere sahip olmasında, İslâm itikadının insan yaşayışına, temizliğine ve sağlığına verdiği ehemmiyetten kaynaklandığı bir gerçektir.

Bir hadis-i şerifte Hz. Muhammed (sav) şöyle buyurmaktadır: " *Muhakkak Allâü Teâlâ hastalığı da şifayı da yarattı. Her hastalık için deva yarattı. Binaenaleyh siz de tedavi olunuz. Fakat haram şeylerle tedavi olmayınız*" (Sünen-i Ebû Dâvud).

İlk hastanenin kuruluşunun temeli olabilecek şu hadise önemlidir:

Peygamber Efendimizin (sav) hastane (maristan) ile ilgili olarak Hendek Gazvesi'ndeki şu olayı Sahih-i Muslim adlı eserde Hz. Âişe'den (rha) bir hadise nakledilir: "Hendek Savaşı'nda Sa'd yaralandı; Kureyş kabilesinden bir kişi ona ok atmıştı. Resulullah (sav) mescidde onun için bir çadır kurdurttu, onu yakinen takip ve ziyaret ediyordu. İbn İshâk es-Sîre'de şöyle der: Resulullah (sav) Sa'd b. Muâz'ı, mescidinde, Eslem kabilesinden Rufeide isimli adlı bir kadının çadırına

koydurttu. Rufeyde yaralıları tedavi ediyor, müslümanlardan sıkıntıya düşenlerin hizmetine kendisini adanmış bulunuyordu (El-Kettâni, 2003: 32).

Doktorluk ile ilgili Hz. Aişe (rha)'nın şu rivayeti de İslâm Tıbbı'nın ana zeminini teşkil etmesi açısından mühimdir:

İbnü'l-Cevzî Sıfatü's-safve' de Hişâm b. Urve'nin Hz. Âişe'ye (rha) şöyle dediği kayıtlıdır: “*Ey anneciğim senin şiir bilgine pek şaşmıyorum. Çünkü sen Ebubekir'in (ra) kızıdır. O bu mevzuda insanlar arasında en bilgili olanıydı. Fakat senin tıp bilgine şaşmıyorum. Hz. Aişe (rha) şöyle dedi: Resûlullah (sav) hayatının son demlerinde hastalandı; her taraftan kendisine Arap heyetleri geliyordu, ona tedavi şekillerini anlatıyorlardı. Ben de onları tedavide tatbik ediyordum. İşte (tıp bilgim) buradan geliyor*” (el-Kettani, 2003: 33). İslâm'ın ilk müntesipleri arasında çeşitli tıbbi tekniklerin bilindiğini bu rivayetten anlaşılmaktadır.

Tıp ilmi, İslâm Medeniyeti'nde en çok biliniyor ve Müslümanların çok başarılı oldukları bir alandır. Sadece ortaçağ boyunca değil, Rönesans dönemi sırasında ve hatta 11(H)/17. (M.) yüzyıl da dâhil uzun yıllar Müslüman hekimler Batı'da okutulmuş, tıp çevrelerinde hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir (Nasr, 1991: 191). İslâm Dünyası'nda tıp çalışmaları, başlangıçta ansiklopedik nitelikli bilgilerin derlenmesinden meydana geliyordu. Tıbbi uygulamalar da tabiatıyla gelenekli tıp bilgisine dayanıyordu. Bitkilerin iyileştirici özellikleri ilgili malumatlardan yararlanıldığı gibi Peygamber Efendimizin (sav) mutelif yer ve zamanlarda ifade buyurduğu hadis-î şerifler önemli yer tutuyordu. Üç yüzyıl bulan tıbbî hadis-î şeriflerin mevcudiyeti tıbbin İslâm Medeniyeti'ndeki hususiyetini göstermektedir.

İslâm'ın hâkim olduğu coğrafyalarda tıpla ilgili araştırmalarda Süryani, Sabîî tabip ve mütercimlerin önayak olduğunu görmek mümkündür. Bahsedilen durum, tabiatıyla kendi kendine değil; onlara bu fırsatı veren bir medeniyetin mevcudiyetidir. Bu âlimler kendiliğinden ortaya çıkmıyor; onların ilminin hayat bulması vasatına imkân veren devletin varlığı; ilmin tekâmülünde en mühim etkidir. Meselâ, Halife el-Me'mun, Bağdat'ta tesis ettiği 'Beytü'l-Hikme'de maaşları devletçe ödenen tercümanlardan bir heyet teşekkül ettirmişti. Bunlara başkanlık eden Hunain İbn İshak (809-873) isimli bir Hıristiyan bulunuyordu. Halife bu mütercime çevirdiği eserlerin ağırlığı kadar altın ödeyerek devlet hazinesini tehlikeli duruma düşürdüğü (Çalık, 2013: 67) bile vakidir.

Hıristiyan toplumlarda, çok ileri derecede tahribata sebep olan vebanın Müslüman milletlerde kısmen görülmesine rağmen; Avrupa'da olduğu gibi kitleler halinde ölüme yol açmamasının ana sebebi olarak İslâmiyetin temizliğe verdiği önemden kaynaklanmaktadır (Durant, (?): 196).

Tıbbin uygulama tarafı daha fazla ön plandadır. Başladığı tarihten bugüne kadar tıba dair çalışmalara yön veren de bu uygulanabilirliğidir. İlk devirde Hz. Muhammed (sav)'in hadis-î şeriflerinden uygulamalarından faydalanan İslâm âlemi zamanla evvela Hint, daha sonra da Grek tıbbını tanıma fırsatı buldu. Halife Mansur'un döneminde Sifhanta ve Sasruta isimli eserlerin tercümesi yapıldı. Sifhanta adlı eserle Hint astronomisi ve matematiği, Sasruta adlı eserlerde Hint Tıbbı'nın İslâm coğrafyasına girdiği görülmektedir. Daha sonra Grek (Dioskorides, Hipokrat, Galenos vb.) bilgilerin eserleri önce Süryanice'ye oradan da Arapça'ya çevrilmesiyle İslâm âlemindeki tıbbi sahasındaki çalışmalar, yeni bir safhaya geçmiştir. Bu tercüme büyük bir bilgi havuzuna; oradan da uygulanabilirlik zeminine dönüştü. İslâm Medeniyeti, elde edilen bu bilgilerin daha da ötesine geçerek günümüzde de tesirini icra edebilecek bir konuma yükseldi. Bunu 9. yüzyılda telif edilen tıbbi ile alakalı eserlerde geçen malumatlar ile resimlerdeki ayrıntılarda müşahade etmek mümkündür. Meselâ, 9. asırda Huneyn İbn İshak, Göz Üzerine On Kitap isimli çalışmasında siyah ve kırmızı mürekkeplerle çizilmiş üçü ayrı beş adet göz resmi mevcuttur.

Başka bir misal vermek gerekirse onuncu asır tıbbî âlimlerinden Zehravi'nin tıba dair Taşrif isimli bir kitabı vardır. Bu kitapta tıpla ilgili bütün konular incelenmiştir. Bahsi geçen kitabın cerrahi ile alakalı 30. bölümde tıpta kullanılan 200'den fazla âlet resimlerle izah edilmiştir (Topdemir, 2012: 90).

Yine aynı yüzyılda yaşamış Müslüman tıp âlimi Tunuslu İbn Cessar (!-1009), 10.yüzyılda insanlık için büyük bir afet olan cüzzam hastalığıyla ilgili kitap kale almıştır. Bu kitabında cüzzamla alakalı teşhislere yer vermiş, nasıl tedavi edileceği hususunda bilgiler sunmuştur. Cüzzam illetine tutulmuş hastaları başka hastalardan ayırmış, hususi hastahanelerde tedavi etmiştir. Bu durum çok ileri bir tıbbî tedavidir (Döğen, 1984: 142). Tunuslu İbn Cessar, Peygamber Efendimizin (sav) “Bir yerde veba olduğunu duyduğunuz vakit o yere, onun üzerine gitmeyiniz. Ve bulunduğunuz beldede veba ortaya çıkınca da, oradan kaçarak o yerden çıkmayınız” (Buhari:76/30, Müslim: 39/92) hadis-î şerifini esas alan bir tedavi yöntemini hastalarına uygulayarak çağın ilerisinde olduğunu göstermiştir. Cüzzam hastalığına duçar olanlar “Avrupadakinin aksine” insan muamelesi görüyordu. Hâlbuki cüzzamlılar o devir Avrupa'da insanlık dışı varlık gibi kabul ediliyordu. Bu çağda Fransa'da cüzzamlılar, “Allah'ın lanetine uğrayan yaratıklardı”. Bunlar, toplumun dışına çıkarılarak topluca cenaze alayıyla birlikte çukura gömülürdü. Papaz gelerek cüzzamlının üstüne üç kere toprak serperdi. Bilahare bu hastalar insanlardan uzak yerlerdeki dehlizlere ya da ıssız bir adada ölüme terk edilirdi (Döğen, 1984:142).

İslâm Medeniyeti hastanelere çok önem vermiştir. Klinik hekimliği öğretimi daha ziyade hastanelerde yapıldığından dolayı öğretim müesseselerinin arasında hastanelerin ayrı bir konumu vardır (Nasr, 1991: 88). İslâm Medeniyeti'nin parlak dönemlerinde Bağdat, İspanya, Türkistan ve Osmanlılar'da zamanın en ileri fen teknolojisi ile inşa edilen hastahaneler günümüz şartlarına intibak ettirildiğinde çalışma usul ve esaslar açısından hiç de aşağı kalır tarafının olmadığı görülecektir.

Müslüman hükümdarlardan cüzzamlıların, kötürümlerin, körlerin, yatalak halde olanlarla kimsesizlerin barınmalarını temin maksadıyla Velid b. Abdülmelik'in (H:88 / M:707) yılında İslâm dünyasında ilk hastahaneyi kurarak oraya tabibler koymuş ve masraflarını karşılamıştı (el-Kettani, 2003: 32). İlk hastahaneden sonra İslâm âleminde ardı sıra birçok eğitim ve tedavi maksadıyla hastahaneler kurulmuştur.

İslâm memleketlerinde kurulan bu hastahanelerdeki hastalarının durumu dikkate alınarak muhtelif odalara konuluyor; akli melekelerini yerine getiremeyenler hasta muamelesi görüyor. Akıl hastaları batıda olduğu gibi dini bir cezalandırmaya tâbi tutulmuyordu. Hastalıklara belirli ölçüler getirilerek önlemler alınıyor; ücretsiz tedavi sistemiyle sosyal devletin sorumlulukları yerine getiriliyordu. Vakıflar müesseseleştirilerek sürdürülebilir bir hal alıyor; tedavilere dini bir kisve giydirilmeden ilmî olarak hayata geçiriliyordu. Bu ve benzeri uygulamalar 13.,14., ve 15. yüzyılda Batı'da kurulan hastahanelerden temel farklardı. Batı'da bu tür hastahanelerin tesisi çok sonraları gerçekleşmiştir. Hatta vakıf müessesesi Batı'da daha 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Tokdemir, 2012: 91).

Koruyucu hekimlik müessesesini İslâm Medeniyeti'nde görüyoruz. İslâm Dini, insan sağlığını muhafaza etmek için hastalanmayı önlemeye matuf tavsiyeleri, koruyucu hekimliğin ne denli geliştiğine işarettir. Buna göre "her fert bizzat sağlığıyla alakalı sorumluluklarını yerine getirecek, kendini koruyacak, ancak sıhhatini muhafazada başarısız olmuşsa hemen bir hekimden yardım alması zarurettir. Dolayısıyla eski sağlıklı günlerine geri dönebilmesi için bedenine harici bir destek şarttır. Bu sebeple koruyucu hekimlikte sağlıklı halin devamı ya da hasta olmamak için yapılması zaruri prensip temizliğin ihmal edilmemesidir. Zikredilen ilke İslâm'ın temizlik hususundaki hassasiyetinin bir neticesidir. Vücutun temiz olmasının yanında dişlerin temizliği, çok fazla yemek yemeden kaçınılması, icap ettiğiğinde diyet yapılmasının da zarureti vurgulanmıştır" (Tokdemir, 2012: 91).

Buna mukabil İbn-i Sînâ döneminden sonra belirli çevrelerin İslâm Tıbbi'nda gerilemenin hatta bir düşüşün yaşandığı gibi bir kanaate sahip olmaları sorunlu bir düşüncedir. Bunların ciddi anlamda sorgulanmaya tabi tutulmazı elzemdir. Çünkü İslam Tıbbi, klasik dönemin akabinde Abbâsî devleti devrinde altın çağını yaşamıştır. Osmanlı Dönemi'nde ise muhtelif bölgelerde uzun süre gelişme göstermiş, bu durum süreklilik arz etmiştir. Suriye'de yaşamış hekimlerden Dâvûd-i Antâkî Tezkiretî üli'l-elbâb ve'l-câmi'li'l-acebî'l-ucâb isimli eseri kaleme almıştır. Bahsi geçen kitapta İbn Sînâ'ya ait olan el-Kânûn'daki ilk devir Greklerin ve Arapların tıbbı dair geleneği resmedilmiştir. Bunun yanında bir takım Avrupa kökenli reçetelerle beraber frengi hastalığı gibi ilk defa görülen hastalıklar da açıklanmıştır. Antâkî gibi sarayda hekimlik yapan İbn Sellûm Sâlih b. Nasrullah'ta vardır. Bu hekim et-Tıbbü'l-cedîd el-kimyâ'î adlı eser yazmıştır. Bu kitabında İsviçreli hekim ve kimyacı Paracelsus'un takipçilerinden olan iki Alman'a ait eseri çevirmiştir. Bundan ötürü Doğu ile Batı arasında karşılıklı fikir teatisi belirli veya belirsiz bir dönemde kesinti meydana gelmemiş, hatta tıp alanında bu kesilme hiç olmamıştır denebilir. İfade edilebilir ki, 19. asır süresince sömürgeci tıp ile olan pek çok yüzleşmede Batı hakimiyeti görülmemektedir (Pormann, 2012: 99).

Hem Ortaçağ döneminde hem de Rönesansın hüküm sürdüğü zaman diliminde İslam tıbbı Avrupa'da çok büyük etki meydana getirmiştir.

Meselâ Pormann'nın belirttiği üzere (2012:100) , Afrika'da yaşamış Konstantin ile Cremona'da hayat sürmüş Gerard'ın, İtalya'da, İspanya'da, Antakya gibi yerlerdeki çok sayıda Arapça tıp metnini Latin diline tercüme etmede muvaffak olmuşlardır. Bu mütercimler yalnızca Ebû Bekir er-Râzî'nin et-Tıbbü'l-Mansûrî (Liber ad Almansorem), Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin el-Kitâbü'l-Melekî (Liber regius) ile İbn Sînâ'nın el-Kânûn fî't-tıb (Canon Medicinae) isimli eserlerini çevirmemişlerdir. Bu ansiklopedik eserlerle birlikte İshak b. İmrân'a ait Kitâb fî'l-Mâlîhulyâ (De Melancolia) ile birlikte İbnü'l-Cezzâr'ın cinsellikle alakalı monografik eserini de (De Coitu) tercüme etmişlerdir. Huneyn b. İshak'n el-Me-sâ'îl fî't-tıb isimli kitabı Latince'de Isagoge Johannitii adıyla nam salmıştır. Burada 13.asırdan başlayarak yeni yeni gelişmeye başlayan Avrupa'nın birçok üniversitesinde ana kaynak olmuş, tıp derslerinde okutulmuştur. Benzer minvalde bahsi geçen dönemlerde İbn Sînâ'ya ait olan el-Kânûn adlı eserin defalarca basımı yapılmıştır. Kur'an'ı Kerim beraber, Arapça kitap piyasasında Avrupa'da baskısı yapılan kitaplardan ilkidir. Anatomist Andreas Vesalius tarafından Râzî'ye ait et-Tıbbü'l-Mansûrî için bir şerh yazılmıştır. Ancak bu dönemde Avrupa'daki hekimlerden bazıları İslam tıbbının hâkimiyetinden hiç hoşnut olmamıştır. İslam coğrafyasındaki Arapların ve Müslüman hekimlerin tıp için yaptıkları katkıların bertaraf edilmesi noktasında çok çetin mücadeleler vermişlerdir. Bu tarz kişiliğe sahip hekimler Arap ve İslâm mirasını tarih kitaplarından çıkartmışlarsa da günümüz şartlarında inkârcılık ters tepmeye başlamış, mecburi bir kabulleniş söz konusu olmuştur.

Osmanlı Dönemi tıbbi, 18. asrın birinci çeyreğinde İslâm'ın klasik tıbbıyla bağlantısı bariz bir şekilde görülmektedir. Huneyn b. İshak' ait eserler, Ebû Bekir er-Râzî'nin el-Hâvî fî't-tıb, İsmâil b. Hasan el-Cürçânî'nin Zahîre-i Hârizmşâhî, İbn Sînâ'nın el-Kanun fî't-tıb, İbnü'n-Nefîs'in el-Mûcez fî't-tıb, Ebû'l-Kasım ez-Zehrâvî'nin Kitâbü't-Tasrîf, İbnü'l-Baytâr'ın el-Câmî' limüfredâtî'l-edviye ve'l-agziye ve benzeri tıpla alakalı ana kitapların okutulduğuna şahit olunmaktadır. Bunun yanında bahsi geçen eserlerden Türk diline iktibaslar gerçekleştirildi. Eserler tercüme edildi. İslâm tıbbının temel eseri ve Osmanlı hekimlerinin başlıca kaynağı olan, Mustafa b. Ahmed et-Tokadî tarafından Tahbüzü'l-mathûn adıyla el-Kânûnfî't-tıb'ın Türkçe tercümesi yapıldı. Bu eser hem klasik İslam tıbbının temel eseri hem de Osmanlı hekimlerinin ana kaynağı olmuştur. Başta Hipokrat, Galen ve Dioskorides'in eserleri olmak üzere başka şahsiyetlere ait kitaplar üzerinde çeviri ve alıntı gibi yollarla müzakere ve müşavere yürütüldü. Bunun yanısıra Muhammed b. Mahmûdeş-Şirvânî, Sabuncuoğlu Şerefeddin, Sinoplu Mü'min b. Mukbil gibi hekimler yaptıkları tercümelere, şerhlere ve teliflere bizzat uyguladıkları

usullerden kazandıkları tecrübeleri ilave ederek kayıt altına aldılar. Osmanlı'nın ilk devirlerinde (kuruluş dönemi) âlimlerin tecrübelerini, bilgilerini artırmak ve tekâmül ettirmek gayesiyle zamanın çekim merkezi olan yerlere gittiği görülmektedir. Âlimler için cazibe merkezi olan bur şehirler Semerkant, Kahire, Buhara, Dimaşk, Tebriz, Bağdat, Merâğa ve bunun gibi ilim şehirleridir. İstanbul'un fethiyle Osmanlı Devleti, âlimler için daha cazip hale gelmiştir. Dolayısıyla Abdülbâkî Şifâî, Emîr Çelebi, Yahyâ b. Mahmûd Engürî, Nidâî gibi Anadolu'nun haricine ilim tahsiline giden hekime pek rastlanmamıştır. Hem Mısır'dan hem de İran'dan İstanbul'a kendi tercihi ile birçok tıp âlimi gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Padişahlarının daveti üzerine çok fazla meşhur hekimin payitahta geldiği bilinmektedir. 14. asrın sonları, 17. Yüzyılın başlarına kadar Alman, Fransa; bilhassa İspanya'dan sürgün edilen pek çok Yahudi hekimin Osmanlı Devleti'nin merhametine sığındığı görülmektedir. Bu kişilerden pek çoğunun da hekim olarak sarayda görev yaptığı bilinmektedir. Özellikle belirtmelidir ki, müslüman olmayan, Avrupa'dan gelmiş çok sayıda hekimin Osmanlı coğrafyasında herhangi bir zorlukla karşılaşmadan serbest bir şekilde mesleklerini icra etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin hükümlerinde olduğu devirde dünyanın ilim merkezi Doğu'dan Batı'ya kaymıştı. Avrupa'nın emekleme aşamasındaki tıbbi ancak 16. asırda kendini göstermiş, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı tıbbına nüfuz ettiği görülmektedir. Batı tıbbının Osmanlı tıbbına esas etkisinin 18. yüzyılda müşahhas olarak görülmekle birlikte büyük değişimin 19. yüzyılda gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Sarı, 2012: 101).

3. OTOPSİ VAKIALARINA ÖRNEKLER

Osmanlı Devleti'nde her şey kayıt altında olduğu bilinmektedir. Bu gibi işlenen cinayetler hakkında da rapor tutulmaktaydı (Düzbakar, 2005: 105). Belgeler ışığında Osmanlı dönemine ait teşrih/otopsi vâkıalarını naklederek sonuç bölümüne geçmek yerinde olacaktır.

1. Bursa'da yaşanmış bir hadisedir. Ali isminde bir çırak Celal adındaki ustasının dövmesi neticesinde öldüğü iddia edilmiş. Mahkeme'ce gönderilen heyet tarafından gerekli tetkikler yapılmıştır. Muayenenin sonucunda bahsi geçen mevtanın dövülerek öldürülmediğine dair heyet raporu 1552 senesinin Şubat ayında mahkemeye bildirilmiştir.
2. 1555 senesinde Tahtakale adlı beldede ölen bir kişi için Karaman vilayeti nüfusuna kayıtlı birisinin katlettiği şikâyeti vukuu bulur. Şahsın, yapılan tetkik ve muayeneler neticesinde veba illetinden öldüğü rapor edilir.
3. Gökdere adlı yerleşim yerinde 1572 yılında bir taş ustası, gerekli taş madeninin bulunduğu mevkiye gitmiştir. Ancak taş çıkarılan yerde cesedi bulunmuş, olay üzerine mahkemece ve mutasarrıflık makamınca mevtanın cesedinin incelenmesi için bir heyet teşekkül ettirilmiştir. Yapılan incelemelerde görülmüştür ki karnın yarıldığı, işkembesiyle birlikte bütün bağırsakların dışarıya çıkartıldığı, oyluk kemiğinin kırıldığı görülmüştür. Ayrıca cesedin yanbaşıda büyükçe bir taşın üzerinde kanla dolu birikintiye rastlanmıştır. Bundan başka kesici aletlerle yapılmış yaranın da bulunmadığı raporda belirtilmiştir.
4. 1884'de bulunan bir vesikada yazıldığı üzere, Hanya'daki limanın reisi vefat etmiştir. Şüphe üzerine aile fertlerinden müsaade de alınmadan teşrih yapılmıştır. İzinsiz yapılan otopsi sebebiyle belediyenin hekimi vazifesinden azledilmiştir. Liman başkanının vefatına kolera illetinin sebebiyet verdiği şayiasından dolayı otopsinin gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Ancak ailenin izin verdiği dair gerek yazılı gerek sözlü bir genelgenin olmamasından ötürü suç sayılmıştır. Çünkü otopsinin yapılması esnasında bahriyeli bir tabip ile birlikte karantina hekiminin de bulunma mecburiyetinin varlığı belirtilmiştir. Otopsi yapanlar hangi amaçla olursa olsun tıp kanununa muhalif hareket ettikleri gerekçesiyle vazifelerinden el çektilmişlerdir (Bilgin vd, 2011: 11).
5. Zaptiye Nezareti Etibba Dairesi tarafından, Vefa ilçesinde karabaş otunu içip daha sonra vefat eden bir hanımın cesedi üzerinde otopsi yapılması için talepte bulunulmuştu. Tetkikler neticesinde hanım gebe çıkmıştır. Karabaş otunu da çocuk düşürmek için kocasının zorlamasıyla içmiştir. Zira adam çocuğu istememiştir. Ölümü de bu yüzden olmuştur (Bilgin vd, 2011: 11).
6. Yine bir vesikada bir çocuğun zehirlenmek suretiyle öldüğü iddiası dile getirilir. Bunun araştırılması istenir. Lazım olan organlar Adli Tıp merkezine gönderilir. Belgedeki bilgilere göre çocuk şurup içmiştir. Miktarı ise üç buçuk kaşıktır. Bunun çocuk için ölüm sebebi sayılmayacağı belirtilerek vefat sebebinin araştırılmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Çocuk hangi maddeyi ne oranda içmiş, daha evvel başka bir hastalık geçirmiş mi bütün bunların tetkik edilmesi için talepte bulunulmuştur. Otopsinin masraflarının da ailelerden, gerekli olması halinde suçu sabit olanlardan istenilmesine, imkânlarının olmaması halinde ise valilikçe karşılanması talep edilmiştir (Bilgin vd, 2011: 11).
7. Osmanlı kumandanlığı ve valiliği yapan Müşir Receb Paşa'nın (1842-1908)1902'de teşebbüs edilen İkinci Abdülhamid Han'ın tahttan indirilmesi planında adı geçer. Paşa vefat eder. Ancak ölümü üzerine bir takım şayialar yayılır. Padişahın katlettirdiği iddiası gündeme getirilir. Ancak otopsi yapılması neticesinde bu iddianın aslının olmadığı anlaşılır. (Yiner,2007: 508).
8. Büyük Türk hikâyecisi ve mütefekkeri Ömer Seyfeddin (1884-1920), Haydarpaşa Tıp Fakültesi Hastahanesi'nde 6 Mart 1920 tarihinde vefat eder. Otopsi yapılması talep edilir. Tetkikler neticesinde şeker hastalığı teşhisi konulur. Vefatında bu sebeple olduğu rapor edilir (Polat, 2007: 80).

4. NETİCE

G. Wolf- Heidegger'in "İslam âleminde Tıbbın ilerleyememesini Tıbbın Kur'anın ceset üzerinde seksiyon yapmağı yasaklamasından kaynaklandığını" (Maskar, 1976: 260-261) söylemesi ifadesi aslında Batı âleminin şuur altındaki oryantalist bakışının dışı vurumudur. Bu peşin hüküm, bilimsel oryantalizmdir. İslam Medeniyeti ile yoğrulmuş coğrafyaya bakıldığında, şu husus tıp tarihi açısından ayan beyan ortaya konulmalıdır: İddiaların aksine İslam coğrafyasında ve Osmanlı Dönemi'nde teşrih/otopsi yapıldığına dair birçok tarihî vesikâ mevcuttur. Bunlarla ilgili bilgi ve belgelerin ayrıntılarını zikrettik. Bu tarihi kayıtlardan şu hükme varmak mümkündür:

- a. İslâm dünyasındaki hekimler, anatomi ilmine alakaları çok fazladır. Bununla birlikte Yunan dilindeki "anatomé" kelimesiyle Arapçadaki teşrih kelimesinin anlamlarında bir belirsizlik söz konusudur. Sebebi ise insanın fizyolojisinin incelenmesi yönündendir. Çünkü vefat etmiş insan bedeni üzerinde tetkik mevzu bahis iken canlı insan ve hayvan bedeninde de kesme/biçme ameliyesinin olması bu belirsizliğe delalettir. Çağdaş manadaki anatominin itibarının çok fazla olduğu belirtilir. Sadece hekimler bunun iyi öğrenilmesi gerektiğini ısrarla dile getirmekle kalmamış, İmam-ı Gazzâlî (rh) gibi âlimler anatomi ilmini hekimlerin öğrenmesinin zarureti haricinde Allah (cc) tarafından bahşedilen iyiliğin, güzelliğin insanoğlunun anlamasına aracı olacağından bu ilme olağanüstü kıymet vermişlerdir. Yani insana ait beden ihtişamlı bir yapıya sahiptir. Bu hal Allah'ın büyüklüğünü bir kez daha göz önüne sermesi bakımından önemlidir (Pormann, 2012: 97). Ancak teşrih kelimesinin kesme/biçme işinin İslâmî beldelede icrası devamlılık arz etmemiştir. Bununla birlikte insanların bedeninde tatbik edilmesine de mani bir yasaklama bulunmamaktadır.

İslam Medeniyet havzasına bakıldığında teşrih/otopsi meselesine fıkıh mezhepleri ayrıntılı bir şekilde -ismen olmasa da- uygulamalar üzerinde hassasiyetle durduğu görülmektedir. Meselâ fıkıh mezheplerin hamile kadının ölmesi halinde karnının açılıp cenin çıkarılması ve ayrıca ölünün karnında altın ve mücevherat gibi değerli bir şeylerin varlığı durumunda bunların çıkarılmasının caiz olup olmayacağı tartışılması, teşrih/otopsi meselesinin uygulanabilirliğinin ispatı açısından önemlidir ve tatbik edildiği de kuvvetle muhtemeldir.

Yine Müslüman hekimlerin, tedavide uyguladıkları yöntemlerdeki başarı nispetinin yüksek olması, insana ait vücudu yakından tanıdıkları içindir. Müslüman hekimlerce kas, sinir, kemik, damar ve diğer uzuvların yapısı, birbiriyle olan münasebetlerin irtibatı iyi bilinmektedir. Bu yüzden anatomiye çok büyük önem atfetmişlerdir. Anatomik verilerle hüküm icra etmek, ancak ayrıntıları bilmekle mümkün olduğuna göre teşrih/otopsinin ehemmiyeti bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Bu anlamda İslâm coğrafyasında Abbasi döneminin meşhur hekimi Yuhannâ'nın 8. ve 9. yüzyıllarda Bağdat'ta maymuna ait beden üzerinde teşrih yaptığı belirtilmiştir. Ancak bu otopsinin sonucuna dair veriler günümüze kadar ulaşmamıştır. Yine mezkûr bilim adamı tarafında kaleme alınan "Makâletü Yahya b. Mâseveyh fi'l-cenîn ve kevnihî fi'r-rahm" adlı eser, cenin gelişim safhalarını 8 aşama olarak ele alması; Ebû Bekir Râzî'nin geliştirdiği klinik bulguların dünyadaki tıbbın gelişimi için yaptığı katkılar ve yeniliklerin neticeleri göz önüne alındığında İbn Sina'yı geride bıraktığı ifade edilmektedir. Yine Kitâbü's-Şükûk 'alâ Câlînûs adıyla telif ettiği eserinde, Câlînûs'un anatomi için mühim hizmetleri olduğunu beyan eder. Ancak hemen akabinde ise Galen'nin köpekler, maymunlar, domuzlar gibi hayvan bedenlerinde araştırma yapmasını eleştirir. Bundan dolayı insan anatomisiyle ilgili malumatları kâfi saymayıp tıptaki otoritesini sarsması, anatomi (teşrih) ilmine vukufiyetindedir. Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin Tıp Sanatı isimli derleme bir kitabında baştan ayağa doğru, bütün vücudu ve hastalıkları sırasıyla konu edinmesi, hastalıkların emareleri ve teşhislerini belirtmesi ve 'cerrahi müdahalelerdeki cerrahın anatomi bilgisiyeterli olmalıdır" tavsiyeleri çok ileri bir tıp bilgisine işaret etmesi açısından önemlidir. Cerrahî hakkında bu kadar malumat veren ve Avupa'da 13. yüzyıl ortalarına kadar okutulan kitabını te'lif ederken teşrih yapmaması çok da ilmî olarak izah edilebilir bir tarafı yoktur.

İslam dünyasının en meşhur cerrahı olan Zehrâvî, 'Kitâbü't-Taşrîf li-men'aceze'ani't-te'lif' isimli kitabında cerrahî ilgili teferruatlı bilgiler vermiştir. Bu malumatlar ile beraber sınırlı da olsa insan anatomisiyle alakalı bir takım izahatta bulunmuştur. Zehravi'nin eserinde yeni cerrahi tedavi metotları ayrıntısıyla belirtilmiştir. Bahsi geçen yöntemlerden yara dağlamak, tecrübe kazanmak için canlı hayvan bedenlerinde ameliyatlar yapmak ve kadavra üzerinde teşrih yapmak bunlara örnek gösterilebilir.

İbn Sînâ, el-Kanun fi't-tib isimli meşhur eserinde anatomiyle alakalı açıklamalar 1. kitabında geçmektedir. Burada, cerrahî ameliyatlar için insan anatomisinin çok iyi bilinmesinin lüzumuna temas eder. Organlar, birbirleriyle nasıl vaziyet almış, vücut içindeki konumu nedir, bunlardan habersiz şahısların ameliyat yapmalarının doğru olacağını belirtir. İbn Sina'nın bu ve benzeri izahatı kadavra üzerinde otopsi yapıldığının delilidir. Bu, çok kuvvetli bir ihtimaldir. Buradaki açıklamalar disseksiyon (teşrih, kesip ayırmak, ölü beden üzerinde yapılan çalışma) yapıldığını göstermektedir. Hususiyetle uzuvların bulunduğu yerler, organların konumlarına dair olan açıklamalar, hepsi otopsinin yapıldığına işaret eder. Yine kan damar sistemiyle alakalı izahatları, kalbin yapısı, kanın damar yollarının kol

ve bacaklardaki dağılımı, Câlî'nûs'tan çok farklı olması dikkate şâyândır. İbn Sînâ'nun bahsi geçen açıklamalarından otopsi yaptığı sonucunu çıkarmak çok kuvvetli ihtimaldir.

İnsan bedeni ve ruhu arasında meydana gelen münasebetlerin incelendiği Kitâb el-İktisad fî Islâh el-Enfes ve el-Ecsâd'da (Ruhun ve Bedenin Eğitilmesi Üzerine) İbn Zuhr, kalbin hariçten sarılmasına yarayan iki yapraklı zarın iltihabı ile akciğerlerin arkasında kalan bölümlerden meydana gelen apseleri tarif etmiştir. Bunun yanında nefes alınabilmesi için trakea ön duvarında cerrahi bir açıklık meydana getirme işlemini, katarakt ve böbrek taşı ameliyatlarının yapılma usullerini tespit etmiştir. Açıklanan teşhis ve tedavi metodların teşrih/otopsi ile mümkün olduğu ortadadır.

İbn Rüşd'e ait tıp alanındaki en önemli eser el-Külliyât fî't-tıb'dır. Bu kitapta, eski çağlardaki birçok tıp bilgininin kurallarını tekrar etmekten kaçınılmıştır. İbn Rüşd, onun yerine yeni bir usûl geliştirmeyi denemiş, kan dolaşımı konusunda kalbin görevleriyle alakalı bilgiler vermiştir. Bundan dolayı Servetius ile Harvey, İbn Rüşd'ün devamı olarak görülmüştür. İbn Rüşd'ün teşrih meslesine doğrudan temas etmemesi, yapmadığı ya da alakadar olmadığı anlamına gelmemelidir. Zira eserleri incelendiğinde görülecektir ki insanın anatomisiyle alakalı tıp bilgileri günümüzün verileriyle örtüşmektedir. Bu bilgiler ancak insan bedeninin çok iyi incelenmesi neticesinde ortaya çıkacaktır.

Abdüllatîf El-Bağdadî de insan anatomisi araştırmalarıyla ünlüdür. El-İfâde ve'l-itibâr isimiyle eser telif etmiştir. Bu çalışma Mısır'da 1199-1201 senelerinde vukuu bulan kıtlık ana konudur. Kitapta, Kahire'nin etrafında tepe gibi bir yerde insana ait yirmi bin iskeletten bahsedilir. El-Bağdâdî bu isketleri inceler. İnsana ait alt çene kemiğinin tek parçadan oluştuğunu tespit eder. Hâlbuki Galen iki alt çene kemiğinden bahseder. Bu buluş anatomik bir çalışmanın sonucudur. Ayrıca insanın fizyolojik ve anatomik yapısından bahseder. Bu çalışmaya göre erişkin bir insanda 228 adet kemik bulunmaktadır. Çağdaş tıp bu sayıyı 206 olarak verir. Bu durum teşrih/otopsi çalışmalarına bir delildir.

İbnü'l-Kuf, Halep ve Dımaşk Eyyûbi devletinin sultanı olan el-Melikü'n-Nasır Selahaddin Yusuf'un devrinde (1237-1260) cerrah-tabib vazifesinde bulunmuştur. Bu görevle Haçlı saldırılarına karşı muhkem hale getirilen Aclun Kalesi'ne gönderilmiştir. 'Umdetü'l-İslâh fî'amelî şınâ'ati'l-cerrâh' adlı eserinde bahsettiği insan anatomisine dair malumatlardan kadavra üzerinde araştırma yaptığı anlaşılmaktadır. Zikredilen durum dikkate alındığında bu alanda çalışma yapan ilk hekimlerden olduğu söylenebilir. Kuvvetle muhtemeldir ki, görevli olarak gittiği Aclun Kalesi'nde Haçlılara ait cesetler üzerinde otopsi çalışmaları yapmıştır.

İbn Nefîs, İbn Sînâ'ya ait meşhur Tıp Kanunu adlı kitabını, El-Kânûn fî el-Tıb ve El-İşârât ve el-Tenbîhât isimiyle şerhetmiştir. Anatomiyi alakalı bölümünde Galen'in kan dolaşımına dair düşüncelerine karşı gelmiştir. Burada gördüğü hataları düzeltmiştir. Burada yaptığı tashih küçük kan dolaşımı keşfine yolaçmıştır. İbn Nefîs bu keşfiyle tıp tarihinde çok mühim bir başarı kazanmıştır. Bu bilgiler göstermektedir ki İbn Nefîs, Batı'da 1553'te Micheal Servetus, 1559'da Realdus Colombus tarafından açıklanan küçük kan dolaşımını, üç asır önce bulmuştur. Bu keşifle alanında ilk hekim olma unvanını elde etmiştir. Her ne kadar canlı hayvan ve ölü insan üzerinde kesip biçme ameliyesi olan otopsi tatbik etmediğini belirtse de bu pek mümkün görünmemektedir.

- b. Osmanlı döneminde otopsi ya da teşrih ilmi, tıp biliminin temeli olarak görülmüştür. Tıp ilmiyle alakalı eserlerin umumiyetle otopsi konusuna yoğunlaştığı görülmektedir. "Anadolu'nun İbn Sînâ'sı" şeklinde meşhur olan Hacı Paşa'ya ait Teshîl adlı kitabı bu alanda sayılabilecek ilk eserdir. Yine 15. asır hekimlerinden Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrâhiyye-i İlhâniyye isimli kitabında cerrahi ile ilgili izahatların yanında insan anatomisiyle alakalı açıklamalar da bulunmaktadır. Cerrâhiyye-i İlhâniyye'nin en mühim hususiyeti minyatürlerle cerrahi müdahalelerin gösterilmiş olmasıdır. Bu durum tıp tarihi açısından ilk olma özelliği taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nde anatominin öneminin muhafaza edildiği 16. asır tıp çalışmalarından anlaşılmaktadır. Dönemin meşhur hekimi Davûd-i Antâkî'nin kaleme aldığı tıpla ilgili eserlerde insan vücudu kanatlı hayvanlardan bazılarıyla mukayese edilerek anlatılmıştır. Nüzhet-ül-ezhân fî islâh-il-Ebdân adı eserinde insan anatomisi, hastalıkların oluş sebepleri vb ayrıntılı olarak izzah edilmektedir.

Ahî Çelebi de bu dönemim önemli tıp âlimlerinden birisidir. Risâle-i Hasâtü'l kilye ve'l-mesâne isimiyle küçük hacimli bir eser yazmıştır. Burada bir takım organların anatomisiyle alakalı malumatlar vermiştir. Daha sonra bunların tedavisine yönelik uygulamalara yer vermiştir. İbrahim b. Abdullah (15.-16. Yüzyıl), Alaim-i Cerrahin isimli eserinin girizgâh kısmında Modon Kalesi'nin fethi esnasında (10 Ağustos 1500) Çindar isimli kitabı Türkçeye tercüme ettiğinden bahseder. Bu kitap Grekçe -Süryani dili ile kaleme alınmış eserdir. Eser, başta İbn Sînâ olmak üzere Eflatun, Galen, Hipokrat'ın tıbbî görüşlerini ihtiva etmektedir. Kitap, insan anatomisiyle alakalı malumatlar içermektedir. Hekim İbrahim b. Abdullah'ın belirttiğine göre, teşrih (dissection) sırasında kaburga kemiği ucunun kırıldak doku olduğu görülmüştür. Osmanlı Dönemi tıp uygulamalarında teşrih yapıldığına delalet eden en eski

kayıtlar Emir Çelebi'nin 1625'te yazdığı Enmüzcü't-tib isimli kitabında geçmektedir. Bu kayıtlardan anlaşılmaktadır ki, anatominin öğrenilmesi için hekimler, savaşlarda ölen askerlerin cesetleri üzerinde teşrih yapılmasını tavsiye etmişlerdir. Askerî cerrah olan İbrahim b. Abdullah, kitabında kullandığı "teşrihte görülmüştür" ifadesinden anlaşılmaktadır ki, daha evvel katıldığı savaşlarda ölmüş askerlerin cesetlerinde teşrih yapmıştır. Bu tarihi vesikalar, Osmanlılar'daki teşrih tarihini 1505'e kadar geri götürmektedir.

Osmanlı Dönemine ait anatomi ile alakalı Şemseddîn-i Itâkî'nin (ö. 11./17. yüzyılın ilk yarısı) çok önemli bir eseri vardır. Hatta anatomiye dair tek kitap da denilebilir. Kitabın adı Teşrihu'l-ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylesûfân'dır. Eser, 1041/1632 tarihinde kaleme alınmıştır. Eserde Itâkî, araştırmalardan elde ettiği ve dayanak gösterdiği şemalara yer vermiştir. Bu şemalar kitapta geçen izahatlara uygunluk göstermektedir. Kaynaklara göre bahsi geçen eserde o dönemin Batı tesirini görmek mümkündür. Zira bu kitap Batı tesiriyle kaleme alınan bilimsel çalışmalardan ilkidir. Andreas Vesalius isimli bilim adamına ait bir kita vardır. 16. Asırda kaleme alınmış bu eserin adı Fabrica'dır. Şemseddîn-i Itâkî'ye ait eserin içindeki resimlerle Fabrica adlı kitaptaki resimlerin benzerliği dikkat çekicidir. Batı'nın etkisini burada görmek mümkündür

Bu benzerlik hususuyla beyine ait kesitlerin yanında iskelete ait bazı çizimlerde rastlanmaktadır. Şemseddîn-i Itâkî'nin eserini kıymetlendiren en mühim husus ise şudur: Kendisinin çizdiği anatomik çizimler ve bunlara dair verdiği izahatlarıdır.

Emir Çelebi, 17. asır meşhur Osmanlı hekimlerindedir. Enmüzcü't-tib adlı eserinde insan anatomisinin çizimlerle öğretilmeyeceğini savunur. İnsanın vücudu ancak doğru bir teşrih ile analiz edilerek öğrenileceğini vurgular. Anatomi ilmine vakıf olmak için savaş meydanlarında yaralı veya ölü olarak ele geçen Hıristiyan haçlıların kavadralarından faydalanmayı tavsiye eder. Abdülhak Molla'nın (1786-1854) Osmanlı Devleti'nde hekimbaşı ve Mekteb-i Tıbbiyye nazırı olarak görev yaptığı dönemde kadavra üzerinde çalışma yapmak için hususi izin alır. Bu izin sayesinde anatomi derslerinin ölü bedende tatbik edilmesini sağlayan kişi olarak tarihe geçmiştir.

Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, 19. yüzyıl Osmanlı hekimlerinden biri olup, Batılı tıp bilginlerinin çalışmalarını esas alan bir eser kaleme almıştır. Burada anatomiye dair şemalar mevcuttur. Türkçe olarak basılıp neşredilen ilk anatomi kitabıdır. İsmi de Mir'âtü'l-ebdân fî teşrihi a'zâi'linsân'dır. Bu kitapta bütün organlarla alakalı ayrıntılı malumatlar verilmiştir. Üsküdar Selimiye Kışlası'nda bulunan ölülere ait kemikler 1806 yılında Süleymaniye Tıp Medresesi'ne nakledilmiştir. Bu durum Türk hekimlerinin insan anatomisine verdikleri önemi göstermektedir. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi teşrihin önemini kavramış önemli kişilerden birisidir. Osmanlı döneminde tıp alanda "Batılılaşma" hareketi ile yeniden gelişme hareketi ile birlikte İkinci Mahmut Han tarafından başlatılan tıp hamleleri 14 Mart 1827'de kurduğu Tıphane ve Cerrahhane-i Amire Osmanlı'da tıp eğitiminde muasır aşamasıdır denebilir.

1832 senesinde Topkapı Sarayı'nda Cerrahhane-i Amire bölümünün kurulması, ülkemizde çağdaş anlamda ilk cerrahi eğitimin başlangıcı olarak görülmektedir. Cerrahhane-i Amire'yle Tıbhane 1836 senesinde birleştirilmiş ve Mekteb-i Tıbbiyye adıyla Otlukçu Kışlası'na taşınmıştır. Bilahare günümüzde Galatasaray Lisesi'ne ait olan yerde bulunan Enderun Ağaları Mektebi'nin binasına aktarıldı. Bu okul, İkinci Mahmut Han'ın konuşmasıyla açılmıştır. Adına da Mekteb-i Tıbbiyye -i Adliyye-i Şahane denilmiştir. Bu mektebin müfredatına otopsi/teşrih dersleri de ilave edilerek okutulmaya başlanmıştır.

1841 senesinde İkinci Abdülmecit Han tarafından yapılan düzenlemeler sayesinde, sadece öğrencilerin eğitiminde kullanılmak üzere diseksiyon yapılabilir hale geldiği görülmektedir.

Batılılaşma Dönemi'nde Charles Ambroisse Bernard'ın Otopsi Çalışmaları, Türk Tıp Tarihi açısından çok önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Dr.C.A Bernard dönemin padişahı Sultan Abdülmecit Han'dan özel müsaade alarak diseksiyon (teşrih) çalışmalarını başlatması yakın dönem otopsi çalışmalarına çığır açmıştır. Sultan Abdülmecit, 1841 yılında talebelerin eğitimleri için kadavra üzerinde otopsi yapılmasına izin veren bir ferman imzaladı. Bu fermana göre Hıristiyan olarak ölmüş cesetlerde teşrih yapılabilecekti. Bu devirde ilk otopsi, başına sırtık üşerek ölen bir işçinin cesedi üzerinde tatbik edilmiştir.

1857 yılında Sultan Abdülmecit Han bir fermanıyla Meclisi Umur-i Tıbbiyye'ye bağlı olarak "Tıbbi ve Adli" komisyon kurulmuştur. Bu müessese ülkemizdeki ilk adli tıp kurumunun çekirdeğidir denilebilir. Bu komisyonun tesisi ile resmen Mekteb-i Tıbbiyye'de otopsi yapmaya başlanmıştır.

5. SON SÖZ

Sonuç olarak teşrih/otopsi'nin İslam coğrafyasında -diseksiyonun Batı'da resmi olarak 1286 yılında İtalya'nın Cremona şehrinde başladığı gözönüne alınırsa-yaklaşık 7 asır evvel yapıldığına şahit oluyoruz. Özellikle Batı'da Modern tıbbın babası sayılan Hipokrat'ın, İlkçağ'da kadvralar üzerinde teşrih yapılmasını kabul etmediğinden anatomiye katkısının olmadığı gibi İslâm tıp âlimleri tarafından birçok hatası düzeltilmiştir. Galen'in anatomiye önemli hizmetleri bulunmasına rağmen araştırmalarını köpek, maymun ve domuz gibi hayvanlar üzerinde yürütmüştür. Bunun için insan anatomisiyle ilgili malumatlar kâfi kabul edilmemiş ve Müslüman hekimler tarafından birçok noksanlıklarıyla yanlışlıkları tespit edilmiştir. Konuya bu açıdan bakıldığında Müslüman tıp âlimlerinin iddia edilen aksine teşrih/otopsi meselesinde çağlar üstü bir gelişmeye vesile olduğu görülmektedir. Batılı Tıp Tarihçilerin İslâm Medeniyeti otopsi/teşrih meselesine yaklaşımı oryantalistçi/şarkiyatçı olduğundan ve Batı Tıp Tarihi araştırmacılarının belgelerini naklederek ikinci kaynak olarak kullanan Türk Tıp Tarihçileri de onların gözünden araştırmalarına yön vermeleri, Batılılaşma çabalarımızın bir sonucudur (Elbette istisnalar mevcuttur. Ancak, istisna olması da düşündürücüdür). Dolayısıyla Modernleşmeden/Batılılaşmadan neşet eden fikir dünyamız bizi, - her sahada olduğu gibi- Osmanlı Dönemi otopsi çalışmalarını da Batılılaşma ile başlatmaları çok da şaşılacak bir durum değildir. Zikredilen tarihî vesikalar ışığında İslâm Medeniyet Havzası'ndaki teşrih/otopsi çalışmaları yeniden ele alınmasını ve hakikatlerin günyüzüne çıkmasını ümit etmekteyiz.

KAYNAKÇA:

- Akpınar, C. (1996). "Hacı Paşa" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 14, Sayfa: 492-496, İstanbul.
- Alper, Ö.M., (1999). "İbn Sina" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:20, Shf: 319-322, İstanbul.
- Alper, Ö. M., (2000). "İbnü'l-Kuf" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:21, Shf: 115-116, İstanbul.
- Altıntaş, A., (1999). "Osmanlı Tıp Eğitiminde Teşrih Meselesi", III. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (Ankara, 25-29 Eylül 1993), Ankara.
- Bayat, A.H., (1988). "Ahî Çelebi" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1, Sayfa: 528-529, İstanbul.
- Bâr, M.A., (1995). "Teşrih, Ulûmuhu Ve Ahkâmuhu", Mecelletu'l-Mecmei'l-Fıkhî'l-İslâmî, Sy. 8, Mekke.
- Bilgin, N.G.; Ögenler, O. ve Akça, T., (2011). "Ülkemizde Adli Otopsinin Tarihçesi", Lokman Hekim Dergisi, Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, C.1 Sayı :8-10, Mersin,
- Cadéac, C. (H:1333). Feth-İ Na'ş Ve Teşhisi Tehsil Eden Mühim Nokta, (Çev. Mehmed Hanefibeyzâde Ahmed Ata), Necm-İ İstikbâl Matbaası, İstanbul.
- Celbiş, O., Aydın N. E., Soysal Z. ve Mızrak B. (2004). "Türkiye'de Adli Otopsi Uygulamasındaki Güncel Hukuki Durum", İnönü Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, Malatya.
- Çalik, E., (2013). "İslam Medeniyetinin İlmi Kaynakları" 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Dergisi, Cilt: 2 Sayı:5 Yaz: 2013, Ankara.
- Çaylak, A. ve Şahbaz, Y. (2018). İslam Siyasi Düşünceler Tarihi, A. Çaylak (Editör), İbn Rüşd (461-475) (Birinci baskı). Ankara. Savaş Yayıncılık.
- Demirhan, A., (1982). Kısa Tıp Tarihi; Osmanlı Türk Tıbbı, Bursa Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Demirhan Erdemir, A., (1988). "Abdülhak Molla" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1, Sayfa: 210-211, İstanbul.
- Demirhan Erdemir, A., (1989). "Ali B. Abbas El-Mecûsî " Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 2, Sayfa: 379-380, İstanbul.
- Demirhan Erdemir, A., (1994). "Dâvûd-İ Antâkî" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 9, Sayfa: 26-27, İstanbul.
- Demirhan Erdemir, A., (1995). "Emîr Çelebi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 11, Sayfa: 129-130, İstanbul.
- Doğan, O., (2017). "Bin Yıl Önce DNA Testi", İnsan Ve Hayat Dergisi, Mayıs- 2017, İstanbul.

- Doğruyol, H.,(1993). "Cerrahlık" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:7, Shf: 421-423, İstanbul.
- Döğen, Ş.,(1984). "İbn Cessar" Maddesi, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi, Yeni Asya Yayınları,İstanbul.
- Durant,W., (Tarih:?). İslam Medeniyeti, Tercüme: Orhan Bahaeddin, Tercüman Yayınları, Kervan Kitapçılık A.Ş, İstanbul.
- Düzbakar, Ö.,(2005). "Osmanlı Hukuk Sistemi İçinde Tıp Ve Hekimlerin Yeri", Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, Cilt:3, Sayı:2,
- Edward W. Said, Oryantalizm, Terc.:Nezih ÜZEL,İrfan Yayıncılık,İstanbul-Mart-1998
- Ekdal, M.,(1982). "Bir Temel Sağlık Kuruluşumuzun Varlığı'nda Türk Tıp Tarihi, Tıbhâne'den Numuneye, Haydarpaşa Numune Hastanesi Yardım Derneği Yayınevi, İstanbul.
- El-Bağdâdî ,A., (1972). Makaletân Fî'l-Havâs, Neşreden: Saîd Abduh, Kuveyt.
- El-Bağdâdî ,A.,(1403/1983). El-İfâde Ve'l-İ'tibâr, Neşreden: Ahmed Gassân Sabânû, Dımaşk.
- El-Hattâbî, M.A.,(1988). Et-Tıb Ve'l-Etubbâ' Fî'l-Endelüsü'l-İslâmiyye, Beyrut.
- El-Kettani, M. A.,(2003). Hz. Peygamber'in Yönetimi, C. 2, İz Yayıncılık, İstanbul
- Ersoy, G. ve Toprak, S.,(2009). "Güncel Durumu İle Hukuki Ve Tıbbî Açından Otopsi Süreci", Klinik Gelişim Dergisi, Adli Tıp Özel Sayısı, C. 22, İstanbul Tabib Odası Süreli Yay., İstanbul.S. 65.
- Gökçen, A., "1296 (1879 Tarihli Usulu-İ Muhakemat-I Cezaiye Kanun-I Muvakkatı", Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 4, Sayı 1-2, Sayfalar 203 – 288, Konya.
- Gruber, G. B., (1962). Patahologie Und Pahtologische Anatomie (Ein Geschichtlicher Abriss), Zentralbl Allg Pathol Patholog Anatomir 103:314-338 .
- Hamarneh, S. K. "Al-Zahrâwî, Abu'l-Qâsim Khalaf Ibn "Abbâs", DSB, XIV, 584-585.
- Hunke, S., (1972). Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi, Tercm., Servet Sezgin, Bedir Yayınları, İstanbul,
- İbn Hazm (1387/1968). Fezâ'ilü'l-Endelüs Ve Ehlihâ, Neşreden: Selâhaddin El-Müneccid, Beyrut.
- İbnü'l-Kıftî,(2001). İhbârü'l-'Ulema Neşreden: Abdülmecid Diyâb, Küveyt, 2001,II, 129-130/508-519.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl, Cemâluddîn Muhâmmmed B. Mükerrerem (Ö. 711/1311) (1972). Lisânu'l-Arab, Thk. Abdullah Alî El-Kebîr-Muhâmmmed Ahmed Hasbullâh-Hâşim Muhâmmmed Eş-Şâzelî, Dâru Sadr, Beyrut, Ts., II, 497; Zebîdî, Muhâmmmed Murtaza (Ö.1205/1791), Tâcu'l-Arûs, Thk. İbrahim Et-Tırazî, Et-Tûrâsu'l-Arabiyye, Kuveyt, 1972/1392, VI, 503.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali B. Ahmed (H.1352):Muhallâ, İdâretü'd-Dıbaati'l-Muniriyye, Mısır, V, 166;

Mâverdü, Ebu'l-Hasan Ali B. Muahammed B. Habîb(1994/1414). El-Hâvî Fi'l-Fıkhî'ş-Şafiiyyi, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, , III, 62;

Kâsânî, Alâuddîn Ebî Bekr B. Mes'ud (1982): Bedâiu's-Senâi' Fî Tertîbî'ş-Şerâi', Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1982, V, 130;

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahyâ B. Şeref. Kitâbu'l-Mecmû Şerhu'l-Mühezzeb Li'ş-Şîrâzî, Thk. Muhammed Necîb El-Mutî, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, Ts., V, 300;

İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn, Muhammed B. Abdulvâhîd, Es-Sivâsî, (1411/1991). Şerhu Fethi'l-Kadîr, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, Ts., II, 142; El-Fetevâyi Hindiyye, (Heyet), Dâru'l-Fıkr, 1411/1991, I, 157, III, 360.

İbn Nüceym, Zeynu'l-Abidîn B. İbrahim (1980). El-Eşbâh Ve'n-Nezâir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980/1400.

İBN NÜCEYM, Zeynu'l-Abidîn B. İbrahim , El-Bahrûr-Râik, Dâru'l-Marife, Beyrut, Ts. VIII, 233;

İbn Abidîn, Muhammed Emin (2000/1421). Hâşiyetu Reddi'l-Muhtâr Ale'd-Durri'l-Muhtâr, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2000/1421, II, 238.

İbn Mazeh, Mahmud B. İbrahim Burhânuddîn, El-Muhîdu'l-Burhânî, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyyi, Beyrut, Ts, V, 252; El-Fetevâyi Hindiyye, V, 360; İbn Abidin, VI, 389.

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffâkuddin Abdullah B. Ahmed. El Makdisî, El-Kâfî, Thk Abdullah B.Hasan Et-Türkî,Dâru Hicr,1997/1418, I, 368; İbn Nüceym, El-Bahrûr-Râik, VIII, 233; İbnu'l-Humâm, II, 142; Tehâvî, Ahmed B.İbn Abidîn, II, 238

Jamin, A. (H:1322). İlm-İ Teşrih-İ Tavsiî (Çev. Hasan Mazhar Paşa), Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.

Kademoğlu, M.R., (1999). "Otopsi" Maddesi, Şamil İslam Ansiklopedisi, Akit Gazetesi Kültür Yayınları, C.6, İstanbul. Shf. 296-297.

Kahraman, H. B. (2002). "İçselleştirilmiş, Açık ve Gizli Oryantalizm ve Kemalizm", Doğu-Batı Dergisi, Sayı:20 İstanbul-Ağustos-2002

Kahya, E., (2013). "ZEHRÂVÎ" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:44,Shf:189-191 İstanbul.

Kahya, E., (2000). "İBNÜ'n-NEFÎS" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:21,Shf:173-176 İstanbul.

Kahya, E., (2010). "Şemseddîn-İ Itâkî" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 38, Sayfa: 519, İstanbul.

Kahya, E., (2011). "Teşrih" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:40 ,Shf:573-574, İstanbul.

- Kahya, E. ve Demirhan Erdemir, A.,(1997). *Medecine İn The Ottoman Empire: Genel Views Of The Scientific Developments Of The Ottoman Empire İn The Nineteenth Century*. Bobel Medical Publications, İstanbul.
- Karlığa, H. B.,(1999). “İbn Rüşd” Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 20, Sayfa: 257-288, İstanbul.
- Kaya, M., (1988). “Abdüllatif El-Bağdâdî” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 1, Sayfa: 254-255, İstanbul.
- Kaya, M.,(2007). “RÂZÎ, Ebû Bekir” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:34 İstanbul.
- Kaya, M. C. (2013). “Yuhannâ B. Mâseveyh” Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:43, Shf: 582, İstanbul.
- Kaya, C. (2002). “Osmanlı Devleti Hizmetinde Çalışan Üç Yabancı Danışman”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Kazici, Z.,(2010). *İslam Medeniyeti Ve Müesseseleri Tarihi*, 8. Baskı M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, Pasifik Ofset Ltd Şti, İstanbul.
- Koç, S.,(2011). “Ölüm Olaylarında Kimliklendirme”, Adli Tıp Ders Kitabı, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- Kontny, O. (2002). “Üçgenin Tabanını Yok Sayan Pythagoras: Oryantalizm Ve Ataerkillik Üzerine” *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı: 20, İstanbul-Ağustos-2002
- Köker, A.H., ve Karabulut, A.R.,(1992). “Anatomi Bilgileri”, Abdüllatif Bağdâdi, Kayseri.
- Kutluer, İ.,(1993). “Calinus” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:7, Shf:32-34 İstanbul.
- Lippert, H. (1966). *Geschichte Der Anatomie. Die Letzten 100 Jahre Gemessen An Der Gesamtentwicklung*, Med Klin 61: 1899-1905 (1966).
- Mahlûf, Y.,(2002). “Et-Teşrîh”, *El- Mevsû’atü’l-‘Arabiyye*, Dımaşk, VI, 44-451.
- Maskar, Ü.,(1976). “İslam’da Ve Osmanlılarda Otopsi Sorunu Üzerine Bir Etüd”, *Türk Patoloji Dergisi*, Ankara Patoloji Derneği Yayın Organı, C.3, Sayı :3-4, Ankara.
- Nasr, S.H.,(1991). *İslam’da Bilim Ve Medeniyet (Terc.:Nabi Avcı-Kasım Turhan-Ahmet Ünal)*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Muhyiddîn Yahyâ B. Şeref, *Kitâbu’l-Mecmû Şerhu’l-Mühezzeb Li’ş-Şîrâzî*, Thk. Muhammed Necîb El-Mutnî, Mektebetü’l-İrşâd, Cidde, Ts., V, 300
- Özen, Ş.(2002). *Türkiye’deki Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törenselleşme Sorunu. Yönetim Araştırmaları Dergisi* 2002, cilt 2, sayı 2, sayfa 187-213.
- Öztür, K, H. Ve Karasu, C.,(2014). “Mekteb-İ Tıbbiye-İ Adliye-İ Şahane’nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard’ın Eserleri Ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adli Tıp Bülteni*, 014; 19(3), İstanbul.

- Petekkaya, S.(2012). Adli Otopsi Eğitiminin Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Bilgi, Tutum ve Duygudurumuna Etkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi, Adli Tıp Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Tez, İzmir.
- Polat, N.H.(2007). “Ömer Seyfeddin” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 34, Sayfa: 80-82, İstanbul.
- Pormann, P.E. (2012). “Tıp” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, C.41. Shp:95-101, İstanbul.
- Renan, E. (1852). *Averroès Et l’Averroïsme*, Paris 1852,
- Rosai, J. I.(2004). *Rosai And Ackerman’s Surgical Pathology*. Mosby 2004. P.1-3.
- Sarı, N. (2004). “Mekteb-İ Tıbbiyye” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 29, Sayfa: 2-5, İstanbul.
- Sarı, N. (2012) . “Tıp: Osmanlı Dönemi” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:41, Shf: 101-111, İstanbul.
- Schumacher, G.H. and Wischhusen, H. (1970): *Anatomie Rostochiensis*. Akademie Verlag, Berlin.
- Sinanoğlu, Suat, *Türk Humanizması*, TTK, Ankara-1988
- Şenkiti, A. M. (1994). *Ahkamu’l-Ciraheti’t-Tıbbiyye Ve’l-Asâru’l-Muterettibetü Aleyha*, Mektebetu’s-Sahâbe, Cidde.
- Soysal, Z., Eke, M., Çağdır, S.(1999):“Adli Otopsinin Tarihçesi”, Adli Otopsi Cilt I. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yayınları, Rektörlük Yayın No.4164, Fakülte Yayın No. 223, İstanbul.
- Şanzade, Mehmed Ataulah (H:1232): *Mir’âtü’l-Ebdân Fi Teşrih-İ Azâi’l-İnsan*, Darü’t-Tıbaa-İ Hakani, İstanbul.
- Tan, O.- Yerlikaya, Ü.(2012). “Tıpla İlgili Problemler”, İslam Hukuku (El Kitabı), Grafiker Yayınları, Ankara.
- Tee, Garry J.(1973). “On Sami Hamerneh’s Rewiev Of Der Diabetesraktat Abd Al-Latif”, *ISIS*, LXIV/222 S. 232;
- Terzioğlu, A. (1992).“Galatasaray’daki Mekteb-İ Tıbbiyye-Yi Adliye-İ Şahane’ye Dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar” *Tarih Ve Toplum Dergisi*, 1992; Cilt:17 Sayı:100, İstanbul.
- Terzioğlu, A. (1999). “İbn Sina: Tıp” Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C:20, Shf: 331-336, İstanbul.
- Thierfelder, J. G. (1987): “Beweis Dass Das Almaleki Des Ali Ben Abbas Und Das Pantechum Des Ishak Ben Soleiman İdentisch Und Letzterer Der Wahre Verfasser Des Werkes Sei”, *Beitrage Zur Geschichte Der Arabisch-Islamische Medizin*, Yayınlayan: Fuat Sezgin, Frankfurt.
- Topdemir, Hüseyin Gazi (2012): “İslam Dünyasında Tıp”, *Bilim Ve Teknik Dergisi*, Ağustos-2012, Ankara.
- Turan, M. Fatih (2014): “Fıkhi Açıdan Otopsi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 23, Konya.
- Türkdoğan, Orhan (2009): *Bilimsel Araştırma Metodolojisi*, Timaş Yay., İstanbul.
- Ulucam E, Gokce N, Mesut R.(2003): *Turkish Anatomy Education From The Foundation Of The First Medical School To Today*. *JISHIM* 2003;2:50-52.
- Uludağ, Osman Şevki (1991): *Beşbuçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Usaybia, İbn Ebû, *Uyûnü’l-Enbâ’ Fî Tabakâti’l-Etubbâ’*, S.: 530-537.
- Usubütün, Alp, Gedikoğlu, Gökhan (2007): “Türkiye’de Patolojinin Gelişimi”, *Türk Patoloji Dergisi*, 2007, Cilt: 23, Sayı:2, İstanbul.

Uzluk, F.N. (1952): Anatominin Gelişmesi, İbn-İ Nefis'in Küçük Kan Dolaşımı Bulması, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 15/1, İstanbul.

Ülken, H. Z. "İbni Sinâ" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt:5 2. Bölüm, İstanbul.

Vernet, J. (1985): Ce Que La Culture Doit Aux Arabes d'Espagne (Trc. Gabriel Martinez Gros), Paris.

Yağcı, Ş. (2001): "Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir Ve Garâibü'n-Nevâdir'i: Metin Ve Küçük Hikâye Üzerine Bir İnceleme" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yağcı, Ş. (2010): "Süheylî, Ahmed" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 38, Sayfa:32-33, İstanbul.

Yıldırım, N. (1991): " Alâ'im-I Cerrâhîn'de (1505) Frengi" Tıp Fakültesi Mecmuası, Cilt:54 Shf:353-360

Yıldırım, N.(2000): "İbrâhim B. Abdullah" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 21, Sayfa: 284-285, İstanbul.

Yıldırım, N. (2008) : "Sabuncuoğlu Şerefeddin" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 35, Sayfa: 358-359, İstanbul.

Yiner, A. (2007). "Receb Paşa, Müşir" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 34, Sayfa: 508, İstanbul.

Zehrâvî, "Et-Ta'srîf Li-Men 'Aceze 'Ani't-Te'lîf" ,Neşreden: Fuat Sezgin, Frankfurt 1406/1986, Neşredenin Girişi, I, 5-8; A.Mlf. [Albucasis], On Surgery And Instruments (Nşr. Ve Trc. M. S. Spink-G. L. Lewis), Berkeley 1973;

Wolf-Heidegger, G. Und Cetto, A.M. (1967): Die Anatomische Sektion İn Bildlicher Darstellung. S.Karger, Basel/New York.

_ (2000): "Kadavra" Maddesi, Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul.

_ (1993): "İbn-I Zuhr " Maddesi, Yeni Rehber Ansiklopedisi, Türkiye Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakça:

Bayındır, A. (2001): "2-6 Ekim 2001 Tarihinde İstanbul'da Düzenlenen, IX. Congress Of European Society For The Study And Prevention Of İnfant Death Espid Prenatal Health Care And Postnatal Development'e Sunulmuş Bir Bildiri." Https://Www.Mumsema.Org/ Fetva-Soru-Ve-Cevaplari/32513-İnsan-Cesedi-Ve-Otopsi.Html 30.05.2017/13.04.

Cankur, Ş. "Anatomiye Giriş Ve Temel Kavramlar" Http://Anatomi.Uludag.Edu.Tr/Erişim Tarihi:14.06.2017:09.00

İslam Tarihi Ansiklopedisi (İTA) Http://Www.Ehlisunnetbuyukleri. Com/İslam-Tarihi-Ansiklopedisi/Detay/DAVUD-I-ANTAKI/165 Erişim Tarihi: 17.07.2017 15.57

yenifikir

ULUSLARARASI AKADEMİK FİKİR ARAŞTIRMA DERGİSİ

International Journal of Academic Research and Ideas

<http://www.yenifikirdergisi.com/>

yenifikirSAM

Yeni Fikir Stratejik Araştırmaları Merkezi

Aydın'ın İlk Stratejik Araştırma Merkezi

Ramazan Paşa Mh. 23. Sk. No:12 Kat:2 Efeler / AYDIN

www.yfsam.com